

HRVATI U BIH: USTAVNI POLOŽAJ,
KULTURNI RAZVOJ I NACIONALNI IDENTITET

Nakladnici
PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
CENTAR ZA DEMOKRACIJU I PRAVO
MIKO TRIPALO

Za nakladnike
ŽELJKO POTOČNJAK
JOSIP KREGAR

Urednik nakladničke djelatnosti
IGOR GLIHA

Lektura
VESNA RADAKOVIĆ-VINCHIERUTTI

Korektura
VANJA MLADINEO

Rješenje korica
BORIS LJUBIČIĆ

Grafička priprema i tisak
SVEUČILIŠNA TISKARA d.o.o., ZAGREB

HRVATI U BIH: USTAVNI POLOŽAJ, KULTURNI RAZVOJ I NACIONALNI IDENTITET

Urednik

Ivan Markešić

**Centar za
demokraciju
i pravo
Miko Tripalo**

Zagreb, 2010.

ISBN 978-953-270-044-2

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 730317.

Objavljivanje ove knjige pomogla je:

ZAKLADA HAZU

Sadržaj

GORAN SUNAJKO	
<i>O autorima</i>	VII
IVAN MARKEŠIĆ	
<i>Predgovor</i>	XIII
STJEPAN MESIĆ	
<i>Bezentitetska Bosna i Hercegovina – rješenje za postizanje i održavanje konstitutivnosti i ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini</i>	1
IVO KOMŠIĆ	
<i>Ustavnopravni položaj Hrvata nakon Daytonu – kontinuitet depolitizacije</i>	7
ŠAĆIR FILANDRA	
<i>Bošnjaci i Hrvati: od jednakosti do razlika</i>	23
MIRKO PEJANOVIĆ	
<i>Demografsko-migracijski problemi u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini</i>	35
TOMO VUKŠIĆ	
<i>Demografski pogled na stanje katolika (Hrvata) u Bosni i Hercegovini (1996–2008)</i>	45

SLAVO KUKIĆ <i>Mediji u BiH – stanje i mogući pravci razvoja</i>	63
MILENKO BRKIĆ i MARKO-ANTONIO BRKIĆ <i>Dvije škole pod jednim krovom – od segregacije do koedukacije</i>	83
IVAN CVITKOVIĆ <i>Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini</i>	107
ŽELJKO IVANKOVIĆ <i>Hrvatska književnost u BiH prema cjelini hrvatske književnosti i cjelini (moguće) bosanskohercegovačke književnosti</i>	123
LUKA MARKEŠIĆ <i>Uloga Katoličke crkve u integrativnim procesima u BiH</i>	139
ALEN KRISTIĆ <i>Vjerske institucije u BiH: govor »razrokosti«?</i>	167
Kazalo imena i pojmova	203

O autorima

Marko-Antonio Brkić, novinar i pjesnik. Diplomirao teologiju u Mostaru. Od 1977. radi kao novinar i urednik dokumentarnoga religijskog programa na Televiziji Bosne i Hercegovine, urednik je nekoliko religijskih dokumentarnih emisija u bosanskohercegovačkim medijima (radiju i televiziji). Jedan je od pokretača časopisa za međureligijski dijalog *Abraham*, koji izlazi u Sarajevu od 1998. Uređivao je list *Djelo križa* te magazin *Religijski pogledi* (1998–2000). Značajnija djela: *Ero sapiens* (1995).

Milenko Brkić, redoviti profesor pedagogije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Predaje i na Pedagoškoj akademiji u Sarajevu te na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti u Mostaru. Ministar za obrazovanje, znanost, kulturu i fizičku kulturu BiH (1989–91), ministar za vjerska pitanja BiH (1991–92), predsjednik Crvenog križa BiH; zastupnik u Zastupničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine. Bio je predsjednik Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (15. III. – 24. X. 1992), utemeljitelj Hrvatske narodne zajednice (1996). Objavio je više od 100 znanstvenih i stručnih radova. Značajnija djela: *Pedagogija i psihologija za medicinske škole* (suautor, 1979), *Teorija i praksa moralnog odgoja učenika* (1985), *Struke, obrazovni profili i zanimanja u srednjem stručnom odgoju i obrazovanju* (1989), *Preopterećenost učenika: uzroci i posljedice* (2001), *Metodologija izrade testova znanja* (2002), *Statistika u istraživanju odgoja i obrazovanja* (2003).

Ivan Cvitković, akademik, redoviti profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Do 1989. obnašao je i neke političke funkcije. Bio

je sekretar Predsjedništva CK SKBiH (1987–89). Bavi se sociologijom religije, sociologijom spoznaje i morala te pitanjima identiteta. Znanstvene i stručne radove objavljuje u mnogim časopisima. Objavio je više od dvadeset knjiga, pretežito iz područja sociologije religije. Značajnija djela: *Marksistička misao i religija* (1980), *Religije u BiH* (1982), *Krleža, Srbi i Hrvati* (1991), *Rječnik religijskih pojmova* (1991), *Sociologija religije* (1995), *Društvena misao u svetim spisima* (1997), *Religije suvremenog svijeta* (1999), *Sociologija spoznaje* (2001), *Konfesija u ratu* (2004), *Sociološki pogledi na naciju i religiju* (2005), *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini: Hrvati između nacionalnog i građanskog* (2006), *Socijalna naučavanja u religijama* (2007).

Šaćir Filandra, redoviti profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Obavljao je poslove asistenta na Institutu za proučavanje nacionalnih odnosa, glavni je i odgovorni urednik časopisa *Lica*, direktor izdavačke kuće Bosna, direktor radija BiH, predsjednik Izvršnog odbora izdavačke kuće »Sejtarija«. Objavio je više od 80 znanstvenih i stručnih radova, studija i rasprava iz područja filozofske, sociološke i političke misli. Predsjednik je Izvršnog odbora BZK »Preporod« u Sarajevu. Značajnija djela: *Bošnjaci i moderna: humanistička misao Bošnjaka od polovine XIX. do polovine XX. stoljeća* (1996), *Bošnjačka politika u XX. stoljeću* (1998), *Bošnjačka ideja* (2002).

Željko Ivanković, književnik, pjesnik, publicist, novinar i prevoditelj. Završio Pedagošku akademiju (1977) i Filozofski fakultet u Sarajevu (1987). Radio je u izdavačkoj kući »Veselin Masleša« kao korektor, lektor i urednik (1979–92), zatim bio ravnatelj, glavni i odgovorni urednik BH Pressa (1992–2001). Od 2001. radi u Parlamentarnoj skupštini BiH kao rukovoditelj Indok-sektora. Dobitnik je brojnih priznanja i književnih nagrada za književnost, poeziju, esejistiku i dr. Značajnija djela: *Nešto od onog što jest* (1978), *Vrijeme bez glagola* (1986), *Priče o ljubavi i smrti* (1989), *Urušavanje slike* (1990), *Zvezdangrad* (1990), *Dodirom i svijet poče* (1992), *700 dana opsade* (1995), *Izgubljeni zavičaj* (1995), *Ljubav u Berlinu* (1995), *Tko je upalio mrak?* (1995), *Izbor poezije* (1999), *Pisci franjevci vareškog kraja* (1999), *Nove priče*

o ljubavi i smrti (2001), *Na marginama kaosa* (2001), *Raskoš, hladna mjesečina* (2002), *Odrastanja* (2002), *Vareške priče* (2003), *Isus je pročitao novine* (2006), *Tetoviranje identiteta* (2007).

Ivo Komšić, redoviti profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Bavi se industrijskom sociologijom i sociologijom politike. Za vrijeme rata u BiH (1991–95) bio je član Predsjedništva Republike BiH (sve do izborâ nakon Daytonskog sporazuma 1996). Jedan je od osnivača Hrvatske seljačke stranke Bosne i Hercegovine (1993) i njezin prvi predsjednik. Prvi je predsjednik utemeljenog Hrvatskoga narodnog vijeća Bosne i Hercegovine (HNV BiH) i njegov predsjednik (1994–2002). Jedan je od idejnih tvoraca Washingtonskih sporazuma. Utemeljitelj je Socijaldemokratske unije BiH. Objavio je više stotina stručnih priloga o političkom i društvenom stanju u BiH i regiji, iznesenih na mnogim domaćim i međunarodnim skupovima, okruglim stolovima i političkim konferencijama. Značajnija djela: *Dijalektika robnog oblika* (1987), *Automatizacija i humanizacija* (1999), *Preživljena zemlja – Tko je, kada i gdje dijelio BiH* (2006).

Alen Kristić, predavač na Sveučilištu u Sarajevu. Završio je filozofsko-teološki studij u Sarajevu (2003). Osim teologije, bavi se i sociologijom religije, te komparativnom religiologijom. Aktivni je sudionik međureligijskog i ekumenskog dijaloga. Sudjeluje na različitim simpozijima u zemlji i inozemstvu te surađuje u važnim periodičnim publikacijama. Urednik je u časopisu *Status* i mjesečniku *Bobovac*. Gast je predavač na magistarskom postdiplomskom programu *Religijske studije* pri Centru za interdisciplinarnu poslijediplomske studije Sveučilišta u Sarajevu iz područja svjetskog ethosa, kristologije te pojedinih pitanja iz odnosa kršćanstva i islama. Značajnija djela: *Religija i moć* (2009).

Slavo Kukić, redoviti profesor na Ekonomskom i Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Predavač na dodiplomskim i poslijediplomskim studijima na Sveučilištu u Sarajevu te sveučilištima u Splitu i Dubrovniku. Autor je devet sveučilišnih i srednjoškolskih udžbenika

iz područja sociologije, logike i ekonomije: Značajnija djela: *Položaj građanina i naroda u Bosni i Hercegovini* (1998), *Država i nacija: Bosna i Hercegovina – posljednji etapni prostor konsolidacije Europe* (1999), *Bosnia and Herzegovina, Human development Report* (1999), *Human Security in South-East Europe* (1999), *Položaj Roma u Bosni i Hercegovini* (1999), *Demografske promjene i položaj manjina u Bosni i Hercegovini* (2000), *Civilno društvo i lokalna demokratija* (2001), *Svjedok vremena* (2001), *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini* (2002), *Balkanska krčma, novi krug nacionalista* (2005), *Ashdownova bosanskohercegovačka faza, posljednja godina braka iz interesa* (2005).

Luka (Mirko) Markešić, svećenik i redoviti profesor na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Nakon svećeničkog ređenja (1964) bio je kapelan u Zenici (1965–66, 1970–72), potom u Brajkovićima (1966–67) i Vijajci (1967–68) te član samostana sv. Ante u Sarajevu (1968–70). Biran je za meštra bogoslova (1973–79), za definitora (1979–82) i provincijala Bosne Srebrene (1982–91). Član više provincijskih komisija Bosne Srebrene, član, a potom predsjednik Hrvatskoga narodnog vijeća u BiH od Četvrtoga sabora, 12. II. 2004. Bavi se ponajprije pitanjima i problemima ekleziologije i teologije. Piše prikaze knjiga, izvještaje, komentare, komemorativne članke, govore i okružnice te članke iz područja teologije te suvremenih društvenih, političkih, kulturnih i crkvenih zbivanja u BiH. Značajnija djela: *Crkva u samoupravnom socijalizmu* (1986), *Slučaj Bosna* (1995), *Crkva Božja. Postanak – povijest – poslanje* (2005), *Izgradnja Crkve prema Prvom pismu Korinćanima* (2006), *Čovjek u Božjoj budućnosti: kršćanska eshatologija* (2007), *Čovjek u Božjoj milosti: kršćanska antropologija* (2008), *Čovjek u misteriju Boga* (2009), *Kako živjeti zajedno* (2009).

Stjepan Mesić, političar i pravnik. Saborski zastupnik od 1965, sudionik Hrvatskoga proljeća. Zastupnik u Saboru RH (1990. i 1992), predsjednik Predsjedništva SFRJ (1991), prvi predsjednik Vlade RH, predsjednik Zastupničkoga doma Sabora (1992–94). Jedan od utemeljitelja HDZ-a, utemeljitelj i predsjednik Hrvatskih nezavisnih demokrata (HND), a od

1997. u članstvu HNS-a te njezin izvršni potpredsjednik. Predsjednik RH (2000 – 2010). Pridonio je vanjskopolitičkom otvaranju Hrvatske i normalizaciji odnosa sa susjednim državama te demokratskom razvoju društva. Objavio memoare *Kako smo srušili Jugoslaviju* (1992; 2. izdanje pod naslovom *Kako je srušena Jugoslavija*, 1994).

Mirko Pejanović, redoviti profesor politologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Za vrijeme rata u BiH bio je član Predsjedništva Republike BiH. Obavlja i funkciju predsjednika Srpskoga građanskog vijeća. Bavi se razvojem i pitanjima lokalne i regionalne samouprave u BiH, razvojem političkog pluralizma u BiH te pitanjima vezanima uz institucionalni politički ustroj BiH. Autor je istraživačkih studija u izvedbenim projektima Centra za razvoj lokalne i regionalne samouprave: *Primjena koncepta euroregije u BiH* i *Opštine u BiH: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Značajnija djela: *Bosansko pitanje i Srbi u BiH* (1999), *Through Bosnian Eyes: The Political Memoir of a Bosnian Serb* (2004), *Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu* (2005).

Tomo Vukšić, svećenik i redoviti profesor na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu. Od 1987. predaje istočnu teologiju i ekumenizam na Teološkom institutu u Mostaru. Bio je predstojnik Teološkog instituta u Mostaru (1991–94) i vicerektor Vrhbosanske katoličke bogoslovije (1993–98). Od 1993. je redoviti član Odjela za kršćanski istok Instituta za ekumensku teologiju i dijalog Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Suradnik, urednik i član uredništva više časopisa, leksikona i novina. Značajnija djela: *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903* (1991), *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini* (suautor, 1993), *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.–1903.)* (1994), *Confessores fidei. Čule, Čekada, Majić, Nuić, Perić* (2000), *Mi i oni. Siguran identitet pretpostavka susretanja* (2000), *Crkva i država u Bosni i Hercegovini* (2007).

Goran Sunajko

Predgovor

Bosna i Hercegovina rijetko je kada u svojoj povijesti bila slobodna zemlja i rijetko je kad sama odlučivala o svojoj sudbini. Nakon propasti vlastitoga kraljevstva 1453, stoljećima poslije bila je pod tuđom upravom: nepunih pet stoljeća pod Otomanskim Carstvom (1453–1878), potom pod austrougarskom upravom (1878–1918), zatim u okviru Države Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1818–1941), u okviru Nezavisne Države Hrvatske (1941–45) te Federativne Narodne Republike Jugoslavije, odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1945–91). Nakon referenduma za neovisnu i samostalnu Bosnu i Hercegovinu, održanog 29. veljače i 1. ožujka 1992. stječe međunarodno priznanje. No, to priznanje neće Bosni i Hercegovini donijeti toliko potreban mir u kojem bi, kao novonastala neovisna država (nakon raspada SFRJ, u kojoj je imala status federalne jedinice) mogla krenuti vlastitim razvojnim putem. Međunarodno priznanje bilo je još jedan u nizu povoda za oružanu velikosrpsku agresiju u kojoj su pored oružanih snaga JNA sudjelovale i vojne snage bosanskohercegovačkih Srba, ali i dragovoljačke postrojbe iz Republike Srbije i Crne Gore. U toj agresiji Jugoslavenska narodna armija (JNA) pretvorila se u Vojsku Republike Srpske koja je, zahvaljujući od JNA naslijeđenim materijalnim i ljudskim potencijalima, zaposjela već početkom 1991. više od polovice teritorija Bosne i Hercegovine. No, ta je velikosrpska agresija »omogućila« prerastanje velikosrpskog agresijskog rata u BiH u rat svijetu protiv svih: Vojska Republike Srpske, koju su u najvećem broju činili pripadnici srpske nacionalnosti i u najvišem postotku pravoslavne vjeroispovijesti, ratovala je protiv postrojbi Hrvatskoga vijeća obrane (HVO), u sastavu kojih su u najvećem broju bili pri-

padnici hrvatske nacionalnosti (u najvišem postotku rimokatoličke vjeroispovijesti)¹, te protiv Armije Bosne i Hercegovine (ABiH), koja je od početne vojske Republike Bosne i Hercegovine postala muslimanska, odnosno bošnjačka vojska. S druge strane, Hrvatsko vijeće obrane ratovalo je protiv Armije BiH i Vojske RS-a, a Armija BiH ratovala je protiv Vojske RS-a i HVO-a, a u jednom trenutku i protiv bošnjačko-muslimanskih postrojbi Autonomne pokrajine Zapadna Bosna Fikreta Abdića, čime je rat u BiH iz agresijskoga polaganu prerastao u bratoubilački, a u nekim segmentima, zbog uske povezanosti nacionalnog i religijskog, i u vjerski rat.

Stvaranjem Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) 1994. godine zaustavljen je oružani bošnjačko-hrvatski sukob, da bi se potpisivanjem Daytonskog sporazuma 1995. zaustavili svi međusobni vojni sukobi i bio uspostavljen mir, kojeg su mnogi prozvali »nepravedni mir«, jer je navedenim sporazumom Bosna i Hercegovina bila nepravedno podijeljena na dva entiteta: gotovo polovica (49%) njezina teritorija pripala je u ratu i na zločinu stvorenoj jednonacionalnoj srpskoj paradržavnoj tvorevini Republici Srpskoj, dok je preostalih 51% teritorija pripalo Federaciji BiH, koju su u neravnomjernom većinskom omjeru činili Bošnjaci i Hrvati. Ustavom Bosne i Hercegovine, koji je bio sastavni dio Daytonskog sporazuma, u Bosni i Hercegovini bila su priznata samo tri naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), pripadnici kojih su jedini mogli sudjelovati na izborima i na temelju toga u obnašanju vlasti na svim razinama. Zbog neriješenoga statusa grada Brčkog, na teritorijalnom principu formiran je Distrikt Brčko. Međunarodna zajednica je radi provedbe odredaba Daytonskog sporazuma uspostavila i Ured Visokog predstavnika. Na toj funkciji do sada se promijenilo više visokih predstavnika koji su dobivali i posebne ovlasti kako bi mogli »disciplinirati« neposlušne lokalne političare, ali i one na entitetskoj, odnosno državnoj razini.

¹ Potrebno je napomenuti da su početkom rata u BiH pa sve do oružanog bošnjačko/muslimansko-hrvatskog sukoba (1993) u nacionalno i religijski mješovitim, većinskim hrvatskim općinama (Prozor, Livno, Mostar, Tomislavgrad, Ljubuški) u postrojbama HVO-a bili pripadnici bošnjačke (muslimanske) nacionalnosti.

Međunarodna zajednica smatrala je Daytonskim sporazumom postignuto političko rješenje potrebnim minimumom za uspostavu vlasti u BiH. Međutim, kako to rješenje nije mnogima (Bošnjacima, a posebno Hrvatima) nudilo i konačno političko rješenje, rat se u Bosni i Hercegovini nastavio, ali ne više oružanim, već političkim sredstvima. Bošnjaci i Hrvati, nezadovoljni svojim statusom u okviru Federacije BiH (Hrvati počinju zahtijevati i svoj nacionalni tzv. treći entitet), kao i u okviru Republike Srpske, a time i Bosne i Hercegovine kao cjeline, tražili su promjenu Daytonskog ustava. Međutim, zbog velikog dobitka u Daytonu, srpske političke elite u Bosni i Hercegovini ne žele ni pod koju cijenu pristati na promjenu postojećeg ustava BiH (prije čak i referendumom o izdvajanju Republike Srpske iz BiH), jer postojeće političko rješenje jamči opstanak Republike Srpske. Takvo stanje političke neizvjesnosti nastavilo se sve do kraja 2009, a prema predviđanjima mnogih analitičara političkih prilika u BiH ono će potrajati i u idućim razdobljima.

Polazeći od navedenog stanja u susjednoj državi, Centar za demokraciju i pravo *Miko Tripalo* i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu organizirali su znanstveni skup *Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, koji je održan 4. 11. 2009. u Zagrebu. Organizatori su željeli da na skupu o položaju Hrvata u današnjoj Bosni i Hercegovini govore isključivo znanstvenici iz Bosne i Hercegovine, iz različitih znanstvenih područja, i da o toj temi ne govore samo Hrvati, nego i Bošnjaci i Srbi. Pozivu za sudjelovanje na skupu odazvao se svojim radovima niz uglednih znanstvenika i intelektualaca iz Bosne i Hercegovine. Kao veliki prijatelj Bosne i Hercegovine i zagovaratelj njezine nedjeljivosti i suverenosti te njezina bezentitetskog političko-teritorijalnog uređenja, svoje je, ne samo sudjelovanje na tom skupu nego i njegovo visoko pokroviteljstvo, prihvatio i Stjepan Mesić, predsjednik Republike Hrvatske. Radovima sudionika skupa prethodi njegovo izlaganje pod naslovom *Bezentitetska Bosna i Hercegovina – rješenje za postizanje i održavanje konstitutivnosti i ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini*.

Skup je na početku rada pozdravio dekan Pravnoga fakulteta u Zagrebu, Željko Potočnjak. Skupu se odazvao i veći broj saborskih zastupnika i članova Vlade Republike Hrvatske, te znatan dio hrvatskih pisanih i elektroničkih medija.

II.

Predsjednik Republike Hrvatske **Stjepan Mesić** u svom uvodnom izlaganju polazi od postavke kako je rasprava o temi *Hrvati u Bosni i Hercegovini: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet* važna ne samo zbog aktualnosti trenutnog političkog stanja u Bosni i Hercegovini, nego ponajprije s obzirom na položaj Hrvata u toj zemlji, koji se (položaj Hrvata u BiH) tijekom i nakon posljednjega rata u BiH (1991–95) bitno pogoršao, i to ne samo zbog najmanje brojnosti hrvatskoga naroda, nego i zbog pogrešnih političkih procjena koje su imale hrvatske političke elite, kako one u BiH tako i u Republici Hrvatskoj. Rješenje »permanentne političke krize« u kojoj se Bosna i Hercegovina nalazi od vremena potpisivanja Daytonskoga mirovnog sporazuma, od 14. 12. 1995. godine do danas, predsjednik Mesić ne vidi u stvaranju hrvatskoga, tzv. trećeg entiteta, nego »u inzistiranju na tome da novi Ustav o kojem raspravlja i međunarodna zajednica:

- 1) poštuje konstitutivnost svih triju naroda na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine,
- 2) da jamči kulturnu autonomiju u ozračju interkulturalnosti te
- 3) da izgradi temelje političkim, poreznim, sigurnosnim, upravnim i drugih mehanizmima koji će jednako funkcionirati na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine«.

Takva ustavna rješenja omogućila bi funkcioniranje Bosne i Hercegovine kao države i vodila bi ukidanju postojećih entiteta te novoj regionalizaciji zemlje. Ona bi smanjila i postojeće napetosti i međusobna nepovjerenja među trima narodima i omogućila da Bosna i Hercegovina započne temeljite i korjenite promjene radi pristupa Europskoj uniji. Pomoć Republike Hrvatske Hrvatima u BiH, predviđena

čl. 10. Ustava RH, treba biti kako »u funkciji izgradnje stabilnih međudržavnih odnosa«, tako i u funkciji očuvanja konstitutivnosti Hrvata u BiH, njihova političkog identiteta i subjektiviteta, ali i u funkciji stabilnosti BiH kao države. Mesić navodi kako se u navedenim pregovorima bosanskohercegovački Hrvati trebaju legitimirati kao »faktor političke stabilnosti države« i ustrajavati na donošenju ustavnih rješenja kojima »nijedan narod ne može za sebe prisvajati ulogu državotvornog naroda«, jer bi takav politički debalans značio put u raspad Bosne i Hercegovine.

U članku *Ustavnopravni položaj Hrvata nakon Dayton – kontinuitet depolitizacije* **Ivo Komšić** polazi od tvrdnje kako se Hrvati u BiH nalaze u procesu depolitizacije, i da je taj proces započeo početkom 90-ih godina 20. stoljeća, da je institucionaliziran u Daytonskom ustavu BiH i da se danas nastavlja politikom dekonstitucije naroda. Komšić se koristi pojmom »depolitizacija« u značenju oduzimanja ili odricanja političkog subjektiviteta, pa bi, kada je riječ o oduzimanju političkog subjektiviteta, »depolitizacija« značila da je nad narodom izvršena politička prisila ili pritisak neke druge vrste, odnosno da bi taj pojam kada je riječ o odricanju političkog subjektiviteta značio da je narod sam, u određenim okolnostima, politički subjektivitet prenio na nekoga drugoga ili da nije bio u stanju konstituirati svoju političku volju. U tekstu se naznačuje kako je politički subjektivitet naroda vezan za njegovu konstitutivnost u državi, a gubitak tog subjektiviteta za gubitak konstitutivnosti, odnosno za gubitak državnčkog identiteta, te da ni jedan narod ne može živjeti u jednoj, a svoj politički identitet i subjektivitet potvrđivati i ostvarivati u nekoj drugoj društveno-političkoj zajednici. I takva je proturječnost neprevladiva i vodi narod u šizofreno stanje, a njegovu političku praksu usmjerava prema izolacionizmu ili iseljavanju. Kada je riječ o Hrvatima u BiH, može se kazati kako se kod njih istodobno odvija proces depolitizacije i proces odrođavanja od Bosne i Hercegovine. Ti procesi otpočinju početkom 90-ih godina, kada Hrvati BiH formiraju svoju prvu nacionalnu stranku. Njezino formiranje trebalo je označiti početak političkog subjektiviteta hrvatskoga naroda u novim uvjetima, kao i njegovu unutarnju demokratizaciju. Međutim, taj proces nije vođen

u tom pravcu, nego u pravcu nacionalizacije teritorija te »političkog i teritorijalnog separatizma i izolacionizma« i provođen je različitim nasilnim sredstvima: »političkim pritiscima, kadroviranjem na svim razinama, vojnim prisustvom, ekonomskom zavisnošću i sl.«. U tom i takvom kontekstu Bosna i Hercegovina kao društveno-politička zajednica prestaje biti »tlo i okvir političkog identiteta hrvatskog naroda«. Stoga je i Daytonski sporazum bio istodobno rezultat mnogih suprotstavljenih parcijalnih interesa i njihova legitimacija i legalizacija, a to se očitovalo u njegovu Ustavu kao pravnoj formi. Stoga je i današnji položaj Hrvata u BiH određen upravo tim ustavom.

Šaćir Filandra u tekstu pod naslovom *Bošnjaci i Hrvati: od jednakosti do razlika* ističe kako odnosi Bošnjaka i Hrvata u posljednjih sto i pedeset godina nikada nisu određivani iz pozicija slobode i samostalnosti tih dvaju naroda, nego su uvijek bili determinirani izvana i često prikazivani u obliku »mita o bliskosti i o međusobnom savezništvu«, koji je, iako mit, imao i svoju trenutnu političku relevanciju. Autor je mišljenja kako u aktualnim bosanskohercegovačkim prilikama hrvatsko nacionalno pitanje postaje jedno od najbitnijih demokratskih pitanja, koje je rješivo samo kao zajedničko, opće pitanje, kao pitanje svih ljudi i građana BiH, a ne kao parcijalno, isključivo hrvatsko nacionalno pitanje. Pomoć Republike Hrvatske u rješavanju tog pitanja je dobrodošla, ali ne kao pomoć samo jednom od triju naroda, nego kao pomoć Bosni i Hercegovini kao cjelini. Jer, pozicioniranje hrvatskoga pitanja na isključivo nacionalno pitanje neminovno dovodi do reduciranja na njegov teritorijalni i nacionalni aspekt, a time i do sukoba s isto tako teritorijaliziranim interesima Bošnjaka i Srba.

Mirko Pejanović bavi se *demografsko-migracijskim problemima u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*. Kao podlogu svoje analize uzima demografsku situaciju u BiH prije raspada Jugoslavije (1990), zatim navodi demografsko-migracijske promjene tijekom rata u BiH (1991–95). U tom su se razdoblju dogodila dva vala nasilnog progona i iseljavanja hrvatskog i bošnjačkog stanovništva: prvi val išao je s prostora koje je Vojska Republike srpskoga naroda, potpomognuta postrojbama JNA, »čistila« od nesrpskog življa. Smjer iseljavanja

bile su Hrvatska, dijelom Slovenija i zapadnoeuropske zemlje. Drugi val dogodio se nakon početka bošnjačko-hrvatskog sukoba. Hrvati su prognani i iseljeni iz pretežito bošnjačkih sredina, a Bošnjaci iz pretežito hrvatskih sredina. Unutar tog vala iz većih se gradova iselio i veći broj građana srpske nacionalnosti. Pejanović analizira i politiku vladajućih stranaka prema povratku izbjeglica i raseljenih osoba u poslijeratnom razdoblju. Srpska demokratska stranka (SDS) nije zagovarala povratak Srba na područja Federacije BiH, dok je Stranka demokratske akcije – SDA zagovarala povratak Bošnjaka na područja Republike Srpske. Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH) zagovarala je gradnju novih naselja za Hrvate iseljene s područja Republike Srpske i s većinskih bošnjačkih područja u Federaciji BiH i nije inzistirala na povratku Hrvata na područja RS-a, a posebno ne na područja Bosanske Posavine. Zbog trajnog iseljavanja tijekom i nakon rata Bosna i Hercegovina je kao prvo izgubila više od 800 000 stanovnika, što se može smatrati demografskim gubitkom, i drugo, u njoj je u tom ratnom razdoblju izvršena »radikalna promjena etničke strukture općina i gradova«, što svjedoče prikazani primjeri gradova Mostar, Bihać i Kakanj. Analizirajući demografsko-migracijske probleme Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Pejanović navodi nekoliko uzroka njihova iseljavanja: 1) nemogućnost zapošljavanja, 2) teškoće u postizanju kulturne ravnopravnosti, 3) osjećaj neravnopravnosti hrvatskoga naroda zbog dvoentitetske podjele države Bosne i Hercegovine i 4) neizvjesna politička budućnost Bosne i Hercegovine. Međutim, taj vidljivi proces iseljavanja hrvatskoga naroda ne sprječava ni aktualna vlast u Bosni i Hercegovini niti postojeće hrvatske političke stranke u BiH, kao ni međunarodna zajednica. Međutim, zbog kontinuiranog smanjenja broja građana hrvatske nacionalnosti u ukupnom broju stanovnika BiH javlja se opasnost stvaranja jednoga »novog geopolitičkog stanja«, u kojemu bi moglo nestati »multietničko biće Bosne i Hercegovine i njezina specifična državnost«.

Tomo Vukšić u članku *Demografski pogled na stanje katolika (Hrvata) u Bosni i Hercegovini (1996–2008)* analizira suvremenu demografsku sliku Bosne i Hercegovine s posebnim osvrtom na katolike

(Hrvate). Navodi, između ostaloga, i tri glavna razloga demografskog stagniranja Hrvata: 1) neuspjao povratak prognanika i raseljenih, 2) vrlo negativan prirodni priraštaj Hrvata koji su ostali u BiH i 3) novo iseljavanje Hrvata. Don Tomo nudi i preliminarna rješenja takvih negativnih demografskih trendova. Kao prvo, treba i dalje ustrajavati na povratku prognanih i raseljenih, učiniti sve kako bi se zaustavio već narasli val iseljavanja i podigao natalitet. No, cjelovita rješenja navedenih problema vidi ponajprije u gospodarskom razvitku Bosne i Hercegovine, posebno gospodarskom razvitku krajeva naseljenih Hrvatima katolicima, zatim u političkoj sigurnosti u BiH, jačanju kredibiliteta Katoličke crkve, jačanju veza s Republikom Hrvatskom, ali i gradnjom i jačanjem institucija nacionalne kulture.

Mediji su u prošlih dvadeset godina odigrali važnu ulogu, kako u konstruiranju države Bosne i Hercegovine tako i u njezinu destruiranju. Analizu te uloge daje **Slavo Kukić** u članku *Mediji u BiH – stanje i mogući pravci razvoja*. Troetnička podijeljenost države i društva, nastala početkom 90-ih godina 20. stoljeća i nastavljena tijekom i neposredno nakon rata, odrazila se i na medije. U ratu su stvorena »tri potpuno odvojena medijska sustava« koja su nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma (1995) od ratnohuškačkih prešla u miroljubivije vode, iako ratnohuškačka logika nije potpuno iščezla. No pozitivni trendovi u medijima mogu se primijetiti tek od 2000. godine, posebno kada je riječ o novinarskim slobodama, iako vodeće političke elite nastoje i dalje zadržati kontrolu nad medijima. U sklopu te analize Kukić ne bježi od rasprave o hrvatskome nacionalnom kanalu, o problemima koji su se javljali u svezi s tim i koji se još uvijek javljaju. Prihvati li se zahtjev većine zastupnika hrvatskih stranaka u bosanskohercegovačkom parlamentu za uspostavom kanala na hrvatskom jeziku, doći će, smatra autor, do preseljenja preostalog dijela hrvatskoga naroda, iz već sada ratom uspostavljenih »etničkih oaza« u neka druga jednonacionalna hrvatska područja. Uspostavom vlastitoga nacionalnog kanala postavit će se pitanje ljudskih (stručnih, profesionalnih) potencijala za njegovo funkcioniranje, kao i pitanje njegova financiranja. Kukić rješenje vidi u osmišljavanju javnoga RTV servisa kao pretpostavke europske budućnosti BiH, za što bi

bilo potrebno, kao prvo, izgraditi jedinstven – i jedini – RTV servis na razini države BiH (umjesto dosadašnja tri RTV javna servisa) i, drugo, zakonodavac bi uspostavljanjem jedinstvenoga RTV servisa morao stvoriti pretpostavke za strukturu »koja će biti u funkciji spajanja a ne razdvajanja, u funkciji njegovanja različitosti kao bogatstva a ne usuda, u funkciji savlađivanja strahova i frustracija i gradnje povjerenja i spremnosti na zajednički život«. Autor ne odbacuje ni mogućnost postojanja piramidalnog ustroja medijskog sustava u BiH, gdje bi kao u današnje vrijeme na vrhu bio Javni RTV servis BiH, a ispod njega regionalni – entitetski ili neki drugi – servisi, uz napomenu da bi se regionalni mediji trebali baviti isključivo regionalnim temama.

Milenko Brkić i Marko-Antonio Brkić u članku *Dvije škole pod jednim krovom – od segregacije do koedukacije* upozoravaju na probleme koji u bosanskohercegovačkom društvu nastaju daljnjim postojanjem dviju škola pod jednim krovom. Autori su mišljenja da takve škole ne razvijaju »koncept koedukacije«, nego uglavnom rezultiraju »izolacijom, nesnošljivošću i diskriminacijom«. Najočitiije je to u projektu »dvije škole pod jednim krovom«. Uz sav izgrađujući simbolički potencijal koji ovaj projekt nosi, pa kad je u pitanju i sudbina države Bosne i Hercegovine i njezinih konstitutivnih naroda, u javnosti su uglavnom prezentirani sve teškoće i svi problemi, dugoročna nužnost *statusa quo* i nemogućnost bilo kakva napretka. Jedan dio kreatora takvih politika radi to svjesno, s konkretnim ciljem, svjesni svih napetosti koje iz toga proizlaze. Autori su mišljenja kako je za sve građane u Bosni i Hercegovini sudbinski važno »prepoznati, priznati i prihvatiti različitosti«. Međutim, od ključnog je značenja za razvitak hrvatskoga naroda, posebno u BiH, potreba kod djece i mladeži razvijati sposobnosti i umijeća za suodnose unutar različitih kultura, kako bi u drugima i drugačijima otkrivali sličnosti i razlike. U komunikaciji s drugima potrebno je, smatraju oni, prestati tražiti smetnje i prepreke i pritom zlorabiti pitanje identiteta; umjesto toga treba tražiti »miroljubive i kreativne odnose«. Na temelju analiza stanja u nekoliko takvih škola naznačuju da projekt dviju škola pod jednim krovom još nije u stanju odgajati mlade ljude za suživot u toleranciji.

Ivan Cvitković se u radu *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini* dotaknuo važnoga pitanja identiteta, prije svega pitanja tko su »bosanski Hrvati« a tko »Hrvati u BiH«, kao i pitanja jezičnoga i političkog identiteta te demografske slike BiH koja je bitno izmijenjena posljedicom rata. Cvitković primjećuje kako je BiH kroz svoju povijest opterećena odnosom i isprepletenošću vjerske i nacionalne pripadnosti. Zato će se u Bosni i Hercegovini, zbog nacionalnih i konfesionalnih odnosa, u organiziranju političkoga života, uvijek javljati nacionalne i konfesionalne prepreke, što stvara pogodne okolnosti za konstantno njegovanje kulta straha (strah od ugroženosti, strah od obnove rata, strah od besperspektivnosti, strah od osiromašenja, itd.). Shodno tome, smatra Cvitković, bosanskohercegovačko društvo se 90-ih godina 20. stoljeća pokidalo po nacionalno-konfesionalnim šavovima i to traje do danas. Po pitanju nacionalnog identiteta Hrvata u BiH, autor zaključuje kako hrvatska nacija jest matična nacija Hrvata u BiH, ali im Hrvatska nije matična, ni rezervna domovina. Matična (i jedina) domovina je Bosna i Hercegovina, stoga se postavlja pitanje zašto se onda Hrvatima u BiH nameće status »dijaspor«.

Željko Ivanković u tekstu *Hrvatska književnost u BiH prema cjelini hrvatske književnosti i cjelini (moguće) bosanskohercegovačke književnosti* polazi sa stajališta kako je u Republici Hrvatskoj u mirne vode ušlo »dramatično konstituiranje nove hrvatske književnosti«, dok je razumijevanje te iste književnosti na margini, a to znači u Bosni i Hercegovini, ostalo i dalje difuzno. Iako su književnost i jezik bosanskohercegovačkih Hrvata integralni dio hrvatske kulture, ipak bi bilo potrebno propitivati mogu li ta hrvatska kultura, književnost i jezik biti i sastavnim dijelom neke buduće bosanskohercegovačke književnosti. Ivanković analizira stanje unutar hrvatske književnosti koja je bila svedena na granice NR/SR Hrvatske i u nju se moglo ući i ulazilo »samo mjestom stanovanja (makar i privremenog!), a to je najčešće značilo preko Zagreba«. Za tu književnost nisu postojali Hrvati i njihova književnost izvan ondašnjih republičkih granica, pa tako ni Hrvati i njihova književnost u Bosni i Hercegovini. Analizira nekoliko respektabilnih izdanja u kojima se prikazuju najvažnija dostignuća u hrvatskoj književnosti, kao što su *Pet stoljeća hrvatske*

književnosti, *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva*, Frangešova *Povijest hrvatske književnosti* te Viskovićev pregled hrvatske književnosti u *Enciklopediji Jugoslavije* i zaključuje: »Službeni književni Zagreb (*establishment!*), čini se mnogima, hrvatsku književnost ne vidi i ne prepoznaje izvan Zagreba, izvan granica što ih čine remiza i krajnja odredišta tramvaja. A pisci izvan središta to vide kao diskriminaciju prouzročenu ponajprije bahato uzgajanom neinformiranošću, nezainteresiranošću, dakle nečitanjem, pa i kod onih koji kritički pogled dobace (čak!) i do Osijeka ili Splita i Dubrovnika. A piscima iz BiH se s mnogo razloga čini da službeni književni Zagreb (*establishment!*) i dalje jedva da pogled prebaci preko Une, Save ili Dinare... No, sad se barem o tim stvarima može pisati bez ideološke zadržke i sad su one [te stvari] samo unutarhrvatski problem.« Posebnu pozornost, međutim, posvećuje hrvatskoj književnosti u Bosni i Hercegovini, pokušavajući pronaći odgovor na pitanje je li hrvatska književnost u BiH sastavnica sveukupne hrvatske književnosti, ili je ona hrvatska sastavnica književnosti Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačke književnosti. Tražeći odgovor na ta pitanja Ivanković, zapravo, upozorava na »problem odnosâ unutar cjeline hrvatske književnosti«, kao i na »problem razumijevanja cjeline hrvatske književnosti u BiH kao njezina 'corpus separatuma'«.

Luka Markešić, analizirajući *ulogu Katoličke crkve u integrativnim procesima u BiH*, polazi od postavke kako religije imaju integrativnu i dezintegrativnu ulogu u društvu. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, Katolička crkva je imala vrlo snažnu integrativnu ulogu, posebno u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine »sa specifičnim modelom pluralizma nacija, kultura i religija«. Katolička crkva je to činila, navodi fra Luka, sa stajališta svjetovnosti, ali ne apsolutizirajući pritom državu. Koliko je Katolička crkva bila zauzeta uspostavom Bosne i Hercegovine kao države i kao multikulturnog društva vidljivo je iz javnih istupa najviših crkvenih predstavnika, od Pape Ivana Pavla II., koji je snažno podupirao neovisnost i samostalnost Bosne i Hercegovine, pa do mjesnih biskupa (kardinala Vinka Puljića) i redovničkih provincijala (fra Petra Anđelovića), za što fra Luka navodi i odgovarajuće primjere. Međutim, kaže i kako u najnovijoj

bosanskohercegovačkoj povijesti određeni predstavnici Katoličke crkve nisu bili dorasli svojem poslanju u uspostavi društva povjerenja i tolerancije, nego su bili u službi dezintegrativne nacionalno-stranačke politike. Navodi kako je »dio viših i nižih crkvenih poglavara, protivno javno obznanjenim stavovima mjesne i univerzalne crkve, djelovao teoretski i praktično za ostvarenje plana podjele BiH bez obzira na zločine koji su se time činili, od etničkog čišćenja do genocida, i to se toleriralo bez primjene opravdanih sankcija prema njima«.

Alen Kristić u članku *Vjerske institucije u BiH: govor »razro-kosti«?* propituje u kojoj je mjeri javni govor vjerskih institucija u Bosni i Hercegovini odgovoran i u kojoj je mjeri taj govor »autentičan teološki govor«. Stoga on u prvom dijelu članka analizira načelne oznake autentičnoga teološkog govora, dok u drugom dijelu govori o simptomatičnim obilježjima javnoga govora vjerskih institucija u BiH, koje imenuje kao »nesposobnost prihvaćanja kritike, odsuće samokritike, posredovanje krivog načina pripadanja, bešćutna usredotočenost na sebe, relativizam bez stvaralaštva, nepovijesnost i neprijateljstvo spram sekularizacije te robovanje tvrdoglavom poricanju krivnje«. U trećem dijelu članka daje dijagnozu takvoga stanja s obzirom na navedeni javni govor religijskih institucija, a u četvrtome naznačuje i terapiju kako postojeći javni govor vjerskih institucija u Bosni i Hercegovini učiniti istinskim teološkim govorom.

Ivan Markešić

Stjepan Mesić

BEZENTITETSKA BOSNA I HERCEGOVINA – RJEŠENJE ZA POSTIZANJE I ODRŽAVANJE KONSTITUTIVNOSTI I RAVNOPRAVNOSTI HRVATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Dopustite mi prije svega zahvaliti se na pozivu koji mi je upućen za sudjelovanje na ovome znanstvenom skupu u organizaciji Centra *Miko Tripalo*. Imao sam već zadovoljstvo sudjelovati na skupovima u organizaciji Centra, koji su uvijek bili vrlo stručni i tematski aktualni. Jednako tako, bavili su se problemima koji su dugoročno vrlo važni za Republiku Hrvatsku i razvoj hrvatskoga društva, kao i za naše nacionalne interese. U tome svjetlu vidim aktualnost i važnost današnje teme: *Hrvati u Bosni i Hercegovini: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet*. Koliko je ta tema aktualna već s obzirom na političko stanje u Bosni i Hercegovini, nije potrebno posebno analizirati, kao ni to koliko je važna s obzirom na položaj Hrvata u susjednoj državi.

Bosna i Hercegovina u mnogo je čemu posebna država, ne samo u europskim nego i u svjetskim razmjerima. Zbog svoje povijesti, bitno obilježene posljedicama najprije crkvenoga raskola, a onda i prodora Osmanlija, Bosna i Hercegovina često je bila tretirana i kao svačija i kao ničija zemlja, kojoj su od gubitka samostalnosti u 15. stoljeću sudbinu krojile europske i svjetske sile. Hrvatski narod više ili manje dijelio je sudbinu zemlje u kojoj je živio, malokad u mogućnosti da odlučuje o njoj i o svom statusu u njoj. Nažalost, posljednji rat na prostorima bivše države, koji je demografski, ekonomski i politički

najgore pogodio upravo Bosnu i Hercegovinu, produbio je sve moguće probleme koji su se stoljećima gomilali. Daytonski mirovni sporazum zaustavio je rat, ali nije uspio trajno urediti odnose ni na političkoj niti na ustavnopravnoj razini. U tim okolnostima Hrvati su se našli u najranjivijem položaju, prije svega zbog najmanje brojnosti, zbog nekih pogrešnih političkih procjena hrvatske politike tijekom i nakon rata, zatim zbog velike otežanosti povratka, osobito na području Republike Srpske, kao i zbog nekih rješenja proizašlih kako iz slova, tako i iz naknadnih tumačenja Daytonskoga mirovnog sporazuma.

Problemi su se i posljednjih godina zapuštali umjesto da su se rješavali, pa je Bosna i Hercegovina dovedena u stanje permanentne političke krize, u čemu međunarodna zajednica nije bez odgovornosti jer je preuzela ne samo mentorsku, nego i upravljačku funkciju u mnogim segmentima funkcioniranja države. Takvo stanje na dulji rok nije održivo, što shvaća i međunarodna zajednica, koja sada potiče razgovore o novom ustavnom i upravnom ustroju Bosne i Hercegovine. U tim razgovorima Hrvati imaju priliku učvrstiti svoj položaj pod uvjetom da se legitimiraju kao faktor političke stabilnosti države i pokažu potrebnu dosljednost u zagovaranju ravnopravnosti svih konstitutivnih naroda. Ovo sam naveo imajući na umu ustavni položaj Hrvata, određen Ustavom Bosne i Hercegovine, koji kao Aneks IV. čini sastavni dio »Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini«, potpisan u Daytonu 14. 12. 1995. U preambuli Ustava stoji da su Hrvati, zajedno s Bošnjacima i Srbima, konstitutivan narod u Bosni i Hercegovini. Iako spomenuta samo u preambuli, ta konstitutivnost ustavni je izvor ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini, koja je i povijesno neupitna. Samim tim Hrvati nisu manjina, nego narod sa svim političkim pravima i odgovornostima glede utemeljenja, opstanka i razvoja Bosne i Hercegovine.

Republika Hrvatska, kao supotpisnik Daytonskoga sporazuma, ima pravo brinuti se da Hrvati u Bosni i Hercegovini mogu konzumirati prava i ispunjavati odgovornosti koje imaju kao konstitutivan narod. Na takvu brigu upućuje i članak 10. Ustava Republike Hrvatske, koji izriče opredjeljenje da se »dijelovima hrvatskog naroda u

drugim državama jamči osobita skrb i zaštita Republike Hrvatske«. »Skrb i zaštita«, kako navodi Ustav, pri tome moraju biti transparentni, usklađeni s istinskim potrebama Hrvata, s mogućnostima i interesima Republike Hrvatske, ujedno ugrađeni u načelo poštivanja suverenosti susjedne države te razvijanja politike prijateljstva i suradnje između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Pomoć Hrvatske Hrvatima Bosne i Hercegovine ima dakle biti i u funkciji izgradnje stabilnih međudržavnih odnosa. Zato politika Zagreba ne može biti mentorska, nego se mora razvijati unutar jasno definiranih mehanizama, prije svega u sklopu rada Međudržavnog vijeća i u dijalogu s predstavnicima državnih tijela Bosne i Hercegovine, kao i s političkim predstavnicima Hrvata. Na tim načelima Hrvatska može pridonositi očuvanju konstitutivnosti Hrvata, što je, uvjeren sam, i bitan doprinos stabilnosti Bosne i Hercegovine, samim tim i cijele regije. To je vrlo važno i zbog činjenice da su Hrvatska i Bosna i Hercegovina države koje su povijesno, geoprometno, privredno i na druge načine bitno upućene jedna na drugu. Republika Hrvatska stoga je vrlo zainteresirana za očuvanje i razvoj Bosne i Hercegovine kao demokratske i stabilne države triju ravnopravnih naroda. Dosljednost Republike Hrvatske u toj politici omogućuje nam da isto zahtijevamo od svih koji su uključeni u proces pregovora o novom sporazumu o unutarnjem političkom ustroju i funkcioniranju Bosne i Hercegovine, pri čemu osobito mislim na Republiku Srbiju.

Budući, da je od presudne važnosti da Hrvati u Bosni i Hercegovini svoj politički identitet i subjektivitet potvrđuju i ostvaruju u toj državi, pitanje o konstitutivnosti ostaje u žarištu interesa. U ovom trenutku, kada se pod pokroviteljstvom i uz sudjelovanje međunarodne zajednice vode pregovori između političkih predstavnika triju naroda o novim ustavnim rješenjima u Bosni i Hercegovini, a to se događa u sjeni početka procesa Radovanu Karadžiću, konstitutivnost svih triju naroda, kao izvor njihove ravnopravnosti, valja uzeti s najvećom ozbiljnošću kao nosivi stup njezina održanja. To pretpostavlja također da nijedan narod ne može za sebe prisvajati ulogu državotvornog naroda, jer bi takav politički debalans značio put u raspad Bosne i Hercegovine. A to ne bi bio poraz samo za Bosnu i Hercegovinu, nego

i za međunarodnu zajednicu, koji bi se osjetio ne samo u ovoj regiji nego i u mnogo širim razmjerima.

Kada je riječ o kulturnom razvoju Hrvata u Bosni i Hercegovini, tada prije svega valja ustvrditi da nacionalni identitet u velikoj mjeri počiva na kulturnom identitetu. Dugo strepeći za svoj opstanak u različitim povijesnim okolnostima, hrvatski narod je svugdje gdje živi sačuvao ime i nacionalnu samobitnost zahvaljujući u velikoj mjeri održanju svojih kulturnih tradicija u različitim zavičajnim iskazima, čemu ovdje kao bitan element dodajem i vjersku tradiciju. Razumije se, kultura hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini vrlo je raznolika i ujedno obilježena nekim elementima tradicija bošnjačke i srpske, odnosno islamske i pravoslavne kulture – s kojima je hrvatska kultura stoljećima u neposrednom doticaju. To je vidljivo prije svega u jeziku, koji ima neka obilježja što ga razlikuju od standardnoga hrvatskoga književnog jezika koji je u upotrebi u Republici Hrvatskoj; to je također vidljivo u književnosti, u glazbi, i na drugim kulturnim područjima, sve do kulture prehrane, socijalnih odnosa itd. Riječ je, dakle, o posebnom i raznolikom nacionalnom kulturnom bogatstvu u interkulturalnom okruženju. Pri tome se uviđa potreba daljnjeg razvoja međukulturne suradnje, kako unutar Bosne i Hercegovine na unutar nacionalnoj i međunacionalnoj razini, tako i u suradnji s kulturnim ustanovama u Hrvatskoj, u kojima su angažirani brojni Hrvati, ali i ljudi drugih nacionalnosti podrijetlom iz Bosne i Hercegovine. Stoga su kulturna prožimanja vrlo snažna. Pri tome se nakon posljednjeg rata događa i zanimljiv fenomen utjecaja tradicijske hrvatske kulture iz Bosne u nekim područjima Hrvatske, osobito u zapadnoj Slavoniji i Lici, gdje doseljeni Hrvati iz Bosne mijenjaju kulturni krajolik pojedinih naselja i krajeva.

Kada je riječ o nacionalnom identitetu Hrvata u Bosni i Hercegovini, može se reći da je on u stanovitom smislu dvoslojan. Nema sumnje

da velika većina Hrvata doživljava Bosnu i Hercegovinu svojom domovinom. Na referendumu 29. veljače i 1. ožujka 1992. većina Hrvata izjasnila se za nezavisnost Bosne i Hercegovine, uz ostalo i u uvjerenju da će Bosna i Hercegovina tražiti i naći partnerski razvojni oslonac upravo najviše u Hrvatskoj. Može se reći da je domovinski identitet, odnosno osjećaj za Bosnu i Hercegovinu kao domovinu, snažno prisutan kod Hrvata i dio je njihova nacionalnog identiteta.

Element državnosti u njihovu identitetu manje je prisutan zbog nekoliko razloga: prije svega, zbog nerijetko loših povijesnih iskustava pod raznim režimima vlasti u Bosni i Hercegovini te samim tim zbog ambivalentnog doživljaja bosanskohercegovačke države i državnosti, koja je, može se reći, stalno u procesu općeg preispitivanja. Nadalje, važan razlog tome je blizina Hrvatske i poistovjećivanje s njom kao s matičnom nacionalnom državom i opća povezanost s njome. Također, razlog se može naći u općem manjku demokratske kulture, u diskontinuitetu nacionalnih političkih institucija, odnosno nedovoljnoj političkoj samosvijesti bosanskohercegovačkih Hrvata, a na kraju i u nedovoljnoj ustavnoj i zakonskoj zajamčenosti ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Što je rješenje za Hrvate u Bosni i Hercegovini kako bi se postigla i održala njihova konstitutivnost i ravnopravnost? Želim odmah reći da stvaranje trećeg entiteta ne smatram rješenjem. Prije svega, ono bi moralo biti nametnuto izvana, a tu već leži korijen novih kriza. Njegova uspostava otvorila bi spiralu novih sporova, posebno s Bošnjacima, s kojima su Hrvati sada u Federaciji BiH, a koji bi došli u položaj izoliranosti, sa svim posljedicama koje to nosi. Takvo rješenje, nadalje, bilo bi teritorijalno više ili manje minimalističko, prema kojemu bi velik dio Hrvata bio osuđen na život izvan svog entiteta, odnosno prepušten asimilaciji ili iseljenju te vjerojatnom gubitku i formalne konstitutivnosti u drugim dvama entitetima. To bi zapravo značilo prihvaćanje rezultata miloševićevske agresije i rata, da ne govorim o posljedicama koje bi to imalo za jedinstvo države, a onda i za sigurnost u regiji i cijeloj Europi.

Rješenje vidim u inzistiranju na tome da novi Ustav poštuje konstitutivnost svih triju naroda na cijelome teritoriju Bosne i Hercego-

vine, da jamči kulturnu autonomiju u ozračju interkulturalnosti te da izgradi temelje političkih, poreznih, sigurnosnih, upravnih i drugih mehanizama koji će jednako funkcionirati na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. To bi moglo omogućiti Bosni i Hercegovini da u mnogo većoj mjeri funkcionira kao država. Sve to vodilo bi logično ukidanju entiteta kao paradržava i novoj regionalizaciji cijele Bosne i Hercegovine prema geoprometnim, ekonomskim, povijesnim i drugim kriterijima. Nacionalni kriterij bio bi uvažen, ali on ne bi bio jedini. To bi smanjilo napetosti unutar države, relaksiralo bi međunacionalne odnose u Bosni i Hercegovini, pojednostavilo bi i pojeftinilo upravu zemlje, te napokon i širom otvorilo put Bosni i Hercegovini u Europsku uniju.

Ključne poteze u svemu tome mora međutim učiniti međunarodna zajednica, koja mora politički osigurati ustavne i druge reforme i tako otvoriti put Bosni i Hercegovini u NATO i Europsku uniju. Nažalost, međunarodna zajednica, koja od početka krize i rata luta u traženju rješenja, ni danas nema jedinstven stav. Ostane li tako, ostane li Bosna i Hercegovina talac interesnih nadmetanja svjetskih sila, prijete opasnost da se kriza produbi, pa i prelije izvan granica Bosne i Hercegovine, a onda nitko nema dobrih nego samo manje loša rješenja. Hrvati u Bosni i Hercegovini zato imaju najviše interesa da nastoje oko što boljih rješenja i da u njih uvjere i predstavnike međunarodne zajednice, kao i političke predstavnike Srba i Bošnjaka. Pri tome dobra rješenja za Bosnu i Hercegovinu znače i dobra rješenja za sve Hrvate koji u njoj žive, a samim tim i za Hrvatsku. U nalaženju tih rješenja Hrvatska svakako može pomoći transparentnom i konstruktivnom politikom.

Ivo Komšić

USTAVNOPRAVNI POLOŽAJ HRVATA NAKON DAYTONA – KONTINUITET DEPOLITIZACIJE

Temeljni pojam od kojega polazim je pojam depolitizacije. Njime želim objasniti sadašnji ustavnopravni položaj Hrvata u BiH, s tim što postavljam tezu da se Hrvati BiH nalaze u procesu depolitizacije još od 90-ih godina 20. stoljeća, da je taj proces dijelom institucionaliziran u Daytonskom sporazumu i da se danas nastavlja politikom dekonstitucije naroda. Pojam depolitizacije označava oduzimanje ili odricanje političkog subjektiviteta. Ukoliko se radi o oduzimanju, to znači da je nad narodom izvršena politička prisila ili pritisak neke druge vrste; ukoliko se radi o odricanju, to znači da je narod sam, u određenim okolnostima, politički subjektivitet prenio na nekoga ili svoju političku volju nije u stanju konstituirati.

Da bi se razumio politički subjektivitet, kao pojam i zbiljnost, smatram uputnim pozvati se na Hegelovu tezu sadržanu u njegovoj filozofiji države i prava, kojom se tvrdi da društva svoj umni identitet izgrađuju u državi. Bez ove »umnosti«¹ društvo bi stagniralo ili atrofiralo u različitim i sukobljenim parcijalnim interesima. To znači da država i njezine institucije predstavljaju interes cjeline, koji se mora realizirati kroz posebne ili čak pojedinačne interese građana. »Ukoliko, ovo jedinstvo ne postoji, nije nešto *zbiljsko*, premda bi *egzistencija* mogla biti prihvaćena. Loša država je ona koja puko egzistira; bolesno tijelo također egzistira ali nema istinski realitet.«¹

¹ Hegel, G. W. F. (1989), *Osnovne crte filozofije prava: s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku »Filozofije prava«*, 2. izdanje. Sarajevo: Veselin Masleša–Svjetlost, str. 395.

Dakle, sve dok se privilegiraju parcijalni interesi naspram zajedničkih, općih interesa države, država nije »zbijska«, ona samo »egzistira«. Umnost pojedinačnih i parcijalnih interesa, bilo da se radi o klasnim ili nacionalnim, bilo o onim temeljnim ljudskim, dana je u cjelini – državi. Ona je supstancija političke svijesti koja se mora pojaviti u svom realitetu kao subjektivna svijest pojedinaca i socijalnih skupina, uključujući i nacije. Država koja ne izražava subjektivnu političku svijest je apstraktna država, sa lošom egzistencijom, jer ne sadrži društvene interese. Umnost države kao supstancija političke svijesti mora imati svog zbijskog nositelja, subjekta te svijesti; s druge strane, građani ili kolektiviteti svoj politički subjektivitet ostvaruju i potvrđuju samo u državi, a sve druge sadržaje identiteta u društvu. Ukoliko toga nema, nema ni zbijske države, ali nema ni zbijskog nositelja političkog subjektiviteta kao bitnog sadržaja identiteta.

Moja teza je da su Hrvati u BiH politički desubjektivirani, odnosno depolitizirani, da su ostali bez umne političke supstancije. Politički je subjektivitet naroda vezan, prije svega, za njegovu konstitutivnost u državi; gubitak tog subjektiviteta vezan je za gubitak konstitutivnosti, odnosno državničkog identiteta. Niti jedan narod ne može živjeti u jednoj državi a svoj politički identitet i subjektivitet tražiti u drugoj. Takva podvojenost je neprevladiva i vodi narod u šizofreno stanje, a njegovu političku praksu ka izolacionizmu ili iseljavanju. Proces depolitizacije Hrvata u BiH je, dakle, podudaran sa procesom odrođavanja Hrvata od BiH – to je jedinstven proces. On je otpočeo 90-ih godina 20. stoljeća, kada su Hrvati BiH formirali svoju prvu nacionalnu stranku, što je trebalo označiti početak političkog subjektiviteta naroda i njegove unutarnje demokratizacije u novim uvjetima. Međutim, taj proces je vođen u suprotnom smjeru – nacionalna politika je usmjeravana ka nacionalizaciji teritorija, tj. ka političkom i teritorijalnom separatizmu i izolacionizmu. Bosna i Hercegovina kao društveno-politička zajednica se napušta kao tlo i okvir političkog identiteta hrvatskoga naroda u BiH.

Činjenica je da su Hrvati u BiH, kao i drugi narodi u republikama tadašnje zajedničke države, svoj politički subjektivitet izražavali dvostruko – identificirajući se sa Bosnom i Hercegovinom i sa Jugoslavijom. Međutim, narastanjem srpskog nacionalizma, koji je tu državu pretvarao u državu jednog naroda, politički subjektivitet drugih naroda se snažno usmjerava ka nacionalnom i republičkom identitetu. Da bi se stvorilo novo vezivno tkivo nacionalnog identiteta, politički subjektivizam naroda kao dio tog identiteta poticao se drugim nacionalnim sadržajima – povijesnim, kulturnim, vjerskim... To je bilo jako izraženo i kod hrvatskog naroda u BiH koji je inače imao najdublje povijesne korijene u toj zemlji, duboko ukorijenjenu svijest u kulturi, narodnoj tradiciji i vjeri, te najstarije i najrazvijenije narodne institucije na koje se mogao osloniti. To se pokazuje već u prvom koraku iskazivanja hrvatskoga političkog subjektivizma u BiH: Hrvati su najglasniji i najodlučniji u zahtjevu o samostalnosti BiH, njezinoj nezavisnosti od jugoslavenske države. HDZ BiH je u tom zahtjevu dobio plebiscitarnu podršku naroda od svog osnutka i postao nova jasna politička svijest. Njegov politički subjektivizam ispoljavao se u snažnom identitetu sa mogućnošću osamostaljenja BiH kao države. To što je ta politička stranka formirana uz pomoć HDZ-a Hrvatske, kao dio jedinstvene HDZ organizacije sa sjedištem u Zagrebu (Statut HDZ BiH, čl. 4.), u svijesti Hrvata BiH se percipiralo kao politička pomoć »bratske stranke«, koja u BiH ima iste političke interese, odnosno koja potiče hrvatski politički subjektivizam i državnički identitet sa BiH.

Nesuglasje koje će voditi do rascjepa javilo se na razini ozbiljenja političkih interesa, kada predstavnici HDZ-a BiH u Skupštini BiH donose odluku o referendumu koji je put u osamostaljenje države BiH i njezino međunarodno priznanje i time legitimiraju svoj politički identitet. HDZ Hrvatske, koji je već preuzeo vlast i osamostalio Hrvatsku, pokušava delegitimirati tadašnje vodstvo HDZ-a BiH i promijeniti referendumsko pitanje na livanjskom sastanku, te time osamostaljenje BiH od Jugoslavije odvojiti od njezinog konstituiranja kao zasebne države, ravnopravne Hrvatskoj i Sloveniji koje su te akte već obavile. Pokušaj da se nametne »livanjsko« referendumsko pitanje značio je

jasnu političku poruku Hrvatima BiH – možete se izjasniti za izlazak BiH iz Jugoslavije, ali ne možete konstituirati BiH kao samostalnu državu. To je bio jedan od prvih vidljivih oblika političkog pritiska na Hrvate BiH i neuspjeli pokušaj njihove depolitizacije. Ovaj odnos HDZ-a Hrvatske prema HDZ-u BiH potvrđuje i tadašnji glavni tajnik stranke Ivan Markešić u svojoj knjizi *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu*². On tvrdi kako HDZ BiH pod utjecajem HDZ-a Hrvatske nije pozvao Hrvate BiH na referendum, nego je on svojevrijem to uradio kao glavni tajnik stranke.

Usprkos tome, Hrvati su izašli na referendum i izjasnili se za nezavisnu i suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu, državu građana i naroda: Muslimana, Srba i Hrvata i drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive, kako je glasilo referendumsko pitanje. Prema izvještaju Republičke izborne komisije, na referendum se odazvalo 64,31% birača, sa više od 99% onih koji su glasali ZA (63,95%). To pokazuje da su gotovo svi Hrvati s pravom glasa izašli na referendum i glasali ZA; na referendum je izašao i dio Srba, iako je SDS BiH pozvao narod na bojkot. Referendum je bio jedna od rijetkih prilika u novijoj povijesti BiH da se Hrvati slobodno, iskazujući svoju političku volju, odrede prema svojoj domovini i državi.

Međutim, proces depolitizacije Hrvata BiH vođen je u kontinuitetu. Vodstvo HDZ-a Hrvatske mijenjalo je čelništvo HDZ-a BiH sve dok nije dobilo kadrovsku postavu koja je neutralizaciju političkog subjektiviteta bh. Hrvata pretočila u svoj politički program. Zbiljski interes naroda za samostalnošću BiH i njezinim državnim suverenitetom podržava se samo u mjeri u kojoj je taj interes usmjeren protiv velikosrpske politike iz Beograda o stvaranju velike Srbije. Politički entuzijazam Hrvata u BiH služi HDZ-ovoj državnoj politici u Zagrebu samo kao paravan iza kojega će se stvarati uvjeti za osamostaljenje »hrvatskih krajeva« u BiH u funkciji »hrvatske državne politike«.

² Markešić, I. (2004), *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo–Zagreb: Synopsis i HNV BiH.

Tako se u zaključcima druge redovne sjednice Predsjedništva Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne, proširene članovima Predsjedništva HDZ-a BiH sa terena Herceg-Bosne i zastupnicima u Skupštini BiH, održane 23. 12. 1991. navodi: »2. Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna još jednom potvrđuje volju cjelokupnog hrvatskog naroda H-B izražene 18. studenog 1991. godine u Grudama, donoseći povijesnu odluku o uspostavi HZ H-B, koja predstavlja pravnu podlogu za ulazak ovih teritorija u Republiku Hrvatsku. 3. Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna daje puni legitimitet gospodinu dr. Franji Tuđmanu, kao predsjedniku Republike Hrvatske i predsjedniku Hrvatske demokratske zajednice da zastupa interese Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne kod međunarodnih čimbenika, kao i kod međustranačkih i međurepubličkih dogovaranja o utvrđivanju konačnih granica Republike Hrvatske.« Iz ovih zaključaka je jasno da čelnici H-B smatraju granice RH i BiH nezaključenima, iako se u to vrijeme nije o tome raspravljalo niti je netko te granice dovodio u pitanje. Sve rasprave vodile su se o međunarodnom priznanju RH. Drugo, oduzima se legitimitet predsjedniku HDZ-a BiH, koji je ujedno bio i član Predsjedništva BiH, izabran voljom naroda na demokratskim izborima, i prenosi se na predsjednika druge države.

Na sastanku u Zagrebu, 27. 12. 1991, predsjednika RH s delegacijom HDZ-a BiH, uz nazočnost dužnosnika RH, Franjo Tuđman je objasnio svoju dvostruku politiku prema BiH i HDZ-u BiH:

»Prema tome, sa perspektivom suverenosti BiH nema nikakvog izgleda... Mi smo bili u onim uvjetima kada smo razgovarali, mi smo bili za politiku održanja suverene BiH, baš zato što je velikosrpska politika postavila problem izdvajanja srpskih krajeva iz Hrvatske.

Prema tome, u tim i takvim okolnostima bilo bi politički nepromišljeno da smo mi sami otvarali problem razgraničenja u BiH, ali smo kao što se sjećate, još 1989. godine u svom proglasu, povijesnom proglasu HDZ-a, kazali da smo za suverenu BiH, ali ako se postavlja njezin opstanak da onda sa gledišta interesa hrvatskog naroda moramo postaviti pitanje, pitanje granice Hrvatske.

U današnjim okolnostima, gospodo, nama sa općeg hrvatskoga gledišta više odgovara razgraničenje, sa općeg hrvatskoga gledišta i sa gledišta hrvatskog puta u BiH... iz taktičkih razloga mi nismo

(to) postavljali, jer nismo htjeli da budemo ti koji će postaviti pitanje granica.«³

Da se radilo o već dovršenom političkom projektu podjele BiH i političkom vezivanju bosanskohercegovačkih Hrvata za Hrvatsku svjedoči daljnje Tuđmanovo obrazloženje tog projekta na istom sastanku: »Prema tome, čini mi se da, kao što smo iskoristili ovaj povijesni trenutak da stvorimo samostalnu Hrvatsku međunarodno priznatu, tako mislim da je vrijeme da iskoristimo, da okupimo hrvatsko nacionalno biće u maksimalno mogućim granicama.

Da li bi to bilo baš i 30 općina, ili 28 – to je čak sa toga gledišta od manje važnosti.

Prema tome, meni se čini, da sa jednom pametnom politikom možemo čak dovesti do toga – sa jednim pametnim razgraničenjem, sporazumom sa Srbima u Bosni – da možemo dovesti do toga, da umjesto rata koji prijeti ovakvom neriješenom pitanju i sa tim gomilanjem armije – da čak ta armija bude zalog provedbe takvog razgraničenja.«⁴

Ove stavove potvrđuje i Božo Raić, dopredsjednik HZ H-B, u svom izlaganju na istom sastanku, s tim što objašnjava politički sukob unutar HDZ-a BiH, tvrdeći da su oni (misli se na vrh HZ H-B) »na tragu informacija koje daje Vrhovništvo stranke RH«, te da je to kontinuitet a ne zaokret politike iz Zagreba prema suverenitetu BiH. On je nedvosmislen: »Da ne možemo prihvatiti one tvrdnje, koje polaze od toga da je trenutna etnička slika na prostorima H-B meritorni faktor po kojemu će se sve odlučiti. Mi polazimo od povijesnog prava hrvatskog naroda, o državnosti, koja je postojala 1939. godine kao minimuma i od promatranja etničke slike u kontinuitetu.«⁵ – Zbog jasnoće treba podsjetiti da se misli na Sporazum Cvetković–Maček. U nastavku izlaganja na ovom sastanku, Božo Raić jasnije od ostalih

³ »BiH onemogućava teritorijalno ostvarenje hrvatske države«, zapisnik sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana s delegacijom Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine uz nazočnost dužnosnika Republike Hrvatske, održanog u Zagrebu 27. 12. 1991, u: Lovrenović, I. i Lucić, P. (ur.) (2005), *Stenogrami o podjeli Bosne*, knjiga prva. Split–Sarajevo: Kultura rasvjeta–Civitas, str. 86.

⁴ *Ibid.*, str. 88.

⁵ *Ibid.*, str. 100.

formulira stav o depolitizaciji Hrvata u BiH: »Naime, naša je ocjena, da se radi o jednom pokušaju, da se pod okriljem HDZ BiH instalira takozvana autonomna hrvatska politika, odvojena od hrvatskog korpusa i odvojena od jedinstvene politike HDZ i u tome jeste najveća opasnost.«

Na istom sastanku, Martin Udovičić, član Predsjedništva HDZ-a BiH i predsjednik HDZ-a Travnik, nakon istupa B. Raića, konstatira: »Međutim, nismo nikada isticali da smo protiv suverene BiH i zato smo imali suradnju sa Muslimanima, odličnu, vrlo dobru.«

Da se radi o kontinuitetu Tuđmanove politike depolitizacije Hrvata BiH potvrđuje i Dario Kordić, na istom sastanku: »Šest mjeseci smo krvavo razrađivali našu ideju od 13. i 20. lipnja koju ste nam ovdje iznijeli... Hrvatski narod u travničkoj ovoj regionalnoj, subregionalnoj zajednici, živi sa idejom konačnog priključenja Hrvatskoj državi i spreman je da to ostvari svim sredstvima i u mladićima vrije hrvatski duh.«⁶

Treba podsjetiti da se Kordić poziva na sastanke koji su održani sa predstavnicima regionalnih organizacija HDZ-a srednje Bosne i Hercegovine 13. i 20. 06. 1991. godine, na kojima nije sudjelovalo bh. vodstvo stranke, i na stavove koje im je Tuđman tom prilikom izložio. Pet mjeseci prije ovog sastanka, a samo pet mjeseci nakon preuzimanja vlasti u BiH, dio HDZ-a BiH dobio je zadaću da razgrađuje državni suverenitet BiH i njezine Hrvate politički identificira sa RH. – Na tome se »krvavo radilo«.

Ivan Markešić, tadašnji generalni tajnik HDZ-a BiH, na ovaj »krvavo« razrađeni projekt podjele BiH i potpune depolitizacije naroda, oduzimanjem političkog subjektiviteta vlastitoj stranci kojoj je narod upravo dao legitimitet i vlast, iznosi sasvim drugačije mišljenje: »Jedinstvena je poruka (nadbiskupije i Franjevačke provincije Bosne Srebrene) i ja na tome stojim, da cjelovita, suverena i samostalna BiH je najbolje rješenje za hrvatski narod u BiH.«⁷ – Na ovom je stajalištu bio i Damjan Vlašić, zastupnik u Saboru H-B i nekadašnji predsjednik

⁶ *Ibid.*, str. 104–105.

⁷ *Ibid.*, str. 109.

HDZ-a Mostar, koji je na ovom sastanku rekao: »Sada se pitam – to dobro za hrvatski narod, čemu tako ljubomorno kriti od drugih ...«⁸ Time je Damjan Vlačić jasno izrekao suštinu političkog identiteta i subjektiviteta svakog naroda – dobro za narod može biti samo opće dobro i svaki posebni interes mora imati opći interes kao svoj cilj, a to se ostvaruje u državi javnom političkom djelatnošću.

Rezime tih razgovora ipak je dao Tuđman: »A ta opća politika jeste bila, znači, za čuvanje suverenosti do određenog momenta dok je to odgovaralo Hrvatskoj. Ali dalje ne odgovara... Prema tome, to je put na koji trebamo doći do Hrvatske države ...«⁹ Drugim riječima, Tuđman Hrvate BiH izvodi na put gubitka vlastite političke supstancije, koja je bila dana u Bosni i Hercegovini kao povijesnoj državi naroda. Intervencija Jerka Doke, tadašnjega ministra obrane BiH – »Nikada na ovakav način nećemo doći, predsjedniče«,¹⁰ nije pomogla. Depolitizacija i uništavanje političkog subjektiviteta Hrvata BiH nastavljeni su i drugim sredstvima.

Odlukom o formiranju HVO-a HZ H-B, 8. 04. 1992, dakle u vrijeme međunarodnog priznanja BiH, uspostavljena je nova organizacija vlasti i novi mehanizmi njezinog djelovanja. Posebnu ulogu HVO dobiva Statutarnom odlukom od 15. 05. i izmjenama od 3. 07. 1992. godine, kojima se utvrđuje ustroj izvršne vlasti i uprave na području HZ H-B. Temeljem ove odluke HVO postaje najvišim tijelom izvršne vlasti i uprave u HZ H-B. HVO i svaki njegov član odgovorni su za svoj rad Predsjedništvu HZ H-B. HVO je organiziran poput vlade, sa predsjednikom i dopredsjednicima, te odjelnim predstojnicima koji imaju status ministara – obrane, unutarnjih poslova, gospodarstva, financija, društvene djelatnosti, pravosuđa i uprave.

Cijela organizacija izvršne vlasti i uprave provedena je kao vojna organizacija sa strogom hijerarhijom i centralizirana u Predsjedništvu

⁸ *Ibid.*, str. 107.

⁹ *Ibid.*, str. 122.

¹⁰ *Ibid.*, str. 123.

HZ H-B. Od »vrhovnog tijela obrane hrvatskog naroda u HZ H-B«, kako stoji u Odluci o formiranju HVO-a, ova institucija obrane i zaštite naroda prerasla je za tri mjeseca u jedinstvenu i jedinu vlast. Tako je izbrisan i svaki trag političkog subjektivizma institucionaliziranog u političkoj stranci. S obzirom da su Predsjedništvo HZ H-B činili ljudi koji su svoj politički subjektivizam prenijeli na Franju Tuđmana, proces depolitizacije je dovršen i objektiviran u HVO-u kao vojnoj organizaciji. U međuvremenu, s čelnih pozicija HDZ-a BiH uklonjeni su svi koji su politički branili suverenitet BiH. Time su stvoreni svi kadrovski, politički i institucionalni uvjeti za rat protiv suvereniteta međunarodno priznate države BiH i otvorena mogućnost upotrebe svih sredstava o kojima je govorio Dario Kordić, na sastanku 27. 12. 1991.

Subordinacija HVO-a kao vojno-upravne organizacije nije završavala kod Predsjedništva HZ H-B-a nego se protezala do Ministarstva obrane RH, koje je preuzelo za HZ H-B svu vojnu logistiku, financijsku pomoć, humanitarnu pomoć, kadrovsku politiku i ostalo. Koji je obim te pomoći bio, dovoljno je vidljivo iz činjenice da je preko Ministarstva obrane RH, kojim je rukovodio Gojko Šušak, u H-B dolazilo oko 30 mil. DM mjesečno, osim vojne opreme i naoružanja, te da je cijela vojna struktura HVO-a H-B postavljena iz Hrvatske.

Proces depolitizacije Hrvata u BiH nije se zaustavio na uspostavi institucija koje su narod udaljile od BiH i koje su njegovu jasno iskazanu političku i državničku svijest za obranu države BiH i hrvatskog naroda u njoj od velikosrpske agresije preokrenule u napad na suverenitet te države. HVO je u trenutku formiranja bio plebiscitarno prihvaćen od naroda kao vojska obrane, čak je A. Izetbegović dao proglas Muslimanima pozivajući ih da se uključe u HVO jer je to i njihova vojska. Depolitizacija se nastavlja kroz proces tuđmanizacije hrvatske politike u BiH, što je bilo izrazito u bilateralnim i međunarodnim pregovorima o BiH. U ime HZ H-B, odnosno HR H-B te pregovore vodio je Franjo Tuđman i pozivao se na legitimitet koji mu nikada nisu dali

Hrvati srednje Bosne i Posavine, niti njihove ključne vjerske, kulturne, znanstvene i ostale nacionalne institucije. Svi pregovori koje je Franjo Tuđman vodio u ime Hrvata BiH i u ime RH bili su zasnovani na njegovoj temeljnoj političkoj ideji o potrošenom suverenitetu BiH, o nužnosti etničkog razgraničenja, koje se mora dogovoriti sa Srbima (Muslimani se ne spominju kao politički faktor i kao politički narod), te na JNA kao »zalogu« tog razgraničenja.

Prvi i temeljni dogovor o tome postignut je između Tuđmana i Miloševića u Karađorđevu, 26. 03. 1991. Usprkos upornom nastojanju Tuđmana i njegovoga političkog kruga da se taj dogovor ospori (ta nastojanja su i danas snažna), postoji cijeli niz neoborivih dokaza o tom dogovoru i njegovom sadržaju. O njemu se indirektno može zaključiti iz rukopisa raznih autora iz Hrvatske i Srbije (M. Minić, H. Šarinić, B. Jović), a direktno iz svjedočenja samih sudionika dogovora u Karađorđevu – Stipe Mesića, Dušana Bilandžića, Josipa Šentije i Smilje Avramov. Mesić je bio posrednik u zakazivanju ovog sastanka, a Bilandžić, Šentija i Smilja Avramov su, uz Zvonka Lerotića, Kostu Mihailovića i Vladana Kutlešu, bili članovi Mješovite komisije za »razgraničenje«. Šentija i Bilandžić su odmah na početku istupili iz ove komisije, a da je komisija imala zadaću utvrditi etničke teritorije u BiH radi razgraničenja svjedočio je Bilandžić u svom intervjuu *Nacionalu*, 25. 10. 1996. Dogovori o podjeli BiH nastavljani su 15. 04. 1991. u Tikvešu, te vođeni u kontinuitetu na raznim mjestima i u raznim prilikama. Preciziranje ovih dogovora, sve do praktičnog provođenja, nastavili su zastupnici te politike u BiH dogovorima u Grazu – Mate Boban, Radovan Karadžić, Franjo Boras, Momčilo Krajišnik, te predstavnici tzv. vlada HR H-B i RS, i vojnih postrojbi HVO-a i Vojske RS na raznim nivoima. Treba podsjetiti na dva zaključka u dogovoru Bobana i Karadžića u Grazu, 5. 05. 1992, kojima se precizira »da (se) sva sporna pitanja, uključujući razgraničenje dviju konstitutivnih jedinica – hrvatske i srpske u BiH, riješe miroljubivim sredstvima i dogovorom«, »te da se u razgraničenju dviju konstitutivnih jedinica na području Kupresa, kao i u Bosanskoj Posavini (Odžak, Derventa, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Orašje, Modriča i Brčko), vodi računa o kompaktnosti prostora i komunikacija«.

Ovaj dogovor o »razgraničenju« je faktički značio dogovor o etničkom preseljenju, što je za Hrvate značilo izgon iz Bosanske Posavine, a za Srbe izgon iz Kupresa, Glamoča, Grahova i Drvara. Enigma i šutnja glavnih aktera dogovora iz Karađorđeva skinuta je u Daytonu. Na plenarnoj sjednici, pred svim sudionicima pregovora, 8. 11. 1995, Slobodan Milošević je otvoreno priznao da se o ovome »s Franjom davno dogovorio i da više nema nikakvih pregovora oko Posavine«. Tako su u Daytonu »razgraničenja« i »kompaktnosti prostora i komunikacija« postali povijesne činjenice zapisane u međunarodni sporazum i nacrtane na karti.

Što je praktično značila depolitizacija Hrvata BiH moglo se vidjeti golim okom u Posavini – tisuće potpuno uništenih imanja koja su izgrađivale generacije, srušen most preko Save između dva Broda, oko 200 000 prognanih, tisuće ubijenih i iznakaženih. Posebno tragično i dojmljivo je poniženje vojske HVO-a koja je Posavinu bila obranila od srpske agresije. Kada je već bila došla do sela Rudanke, nadomak Doboja, i kada ju je od Armije BiH s druge strane Doboja dijelilo samo tri kilometra, Tuđman je povlači »na odmor«, uvodi svoje »svježije snage« na njihove položaje i onda ih iznenada povlači preko Save. Iznenađenje je bilo takvo da se ni sav HV nije uspio povući, te se u panici, zajedno s narodom prebacivao preko rijeke.

Da je Daytonski sporazum bio samo legalizacija tuđmanizacije hrvatske politike u BiH, svjedoči još jedan važan detalj. Neposredno nakon Oluje, a oko dva mjeseca prije Daytonskih pregovora, kada su združene vojne snage HV-a, HVO-a i Armije BiH zauzele oko 65% teritorija BiH, te kada su »hrvatske snage« bile nadomak Banje Luke i držale pod kontrolom teritorij od Livna preko Drvara, Šipova, Mrkonjića do Manjače, Franjo Tuđman je izradio kartu novog-starog razgraničenja teritorija u BiH. Na prvi pogled činilo se da ova karta nema veliku vezu ni s postojećim stanjem, ni s budućnošću BiH, jer se nije poklapala niti s jednim predlaganim rješenjem. Ona je čak odudarala i od plana Kontaktne skupine koja je već dala prijedlog o objedinjavanju Posavine u jedan kanton koji bi se priključio Federaciji BiH. U tom prijedlogu jedini je problem bio koliki će biti koridor prema Banjoj Luci kroz Posavinu i hoće li ga uopće biti. Karta je

odudarala i od postojećega kantonalnog uređenja Federacije BiH, jer je u tzv. hrvatske krajeve uključivala Cazinsku krajinu u kojoj Hrvata uopće nije bilo, i jedan dio zaleđa Dubrovnika koji je vojno držao Karadžić. Karta je posebno odudarala od stanja koje je nastalo nakon Oluje, a koje je u Daytonskim pregovorima bilo polazna osnova razgraničenja. Međutim, kako su pregovori u Daytonu odmicali, hrvatsko-bošnjačka vojna prednost topila se na karti i polako svodila na ono što je Tuđman davno ucrtao. On je konačno sve što su osvojili HV i HVO vratio Miloševiću – povukao vojsku ispred Banja Luke, iz Mrkonjića, Šipova, s Manjače, od Jajca. Zadržao je Drvar, Glamoč i Grahovo, mjesta koja je u svojoj karti označio kao hrvatska.

Hrvati koji su bili članovi bosanskohercegovačke jedinstvene delegacije u ovim pregovorima, osim Jadranka Prlića, bili su protiv ovakvih rješenja, ali je problem bio u tome što su i posrednici ovih pregovora prihvatili Tuđmanov legitimitet koji je još 1991. dobio od Herceg-Bosne. Daytonski sporazum je u velikoj mjeri posljedica depolitizacije Hrvata BiH i Tuđmanove politike prema suverenitetu BiH. Može se izvjesno utvrditi da je ustavni položaj Hrvata u tom sporazumu direktna posljedica toga.

Drugi važan činilac tog položaja je RS, koja je od osnutka imala Tuđmanov blagoslov i bila pozitivna činjenica njegove politike prema BiH, i koju je konačno legalizirao A. Izetbegović preko tadašnjega ministra vanjskih poslova Republike BiH Muhameda Šaćirbegovića, bez znanja i pristanka Predsjedništva BiH i drugih institucija. Ova legalizacija desila se u Ženevi, nepuna dva mjeseca prije Daytonskih pregovora, 8. 09. 1995, i predstavljala je neoborivu činjenicu u tim pregovorima. Tako je Daytonski sporazum završio entitetskom podjelom umjesto kantonizacijom i federalizacijom BiH, što je američka administracija bila obećala još 1994. godine, u toku washingtonske izgradnje Federacije BiH.

Ova izmjena političke strategije američke administracije najteže se odrazila na položaj Hrvata u državi. Hrvati BiH su hrvatsku paradržavnu tvorevinu Washingtonskim sporazumom ugradili u zajedničku državu koja je trebala u nastavku političkih pregovora i uz vojne pritiske biti proširena i na područja RS, kao srpske paradržavne

tvorevine u BiH. Stvaranje Federacije BiH nije dakle bila privremena mjera zaustavljanja rata između Armije BiH i HVO-a, nego uspostavljanje novog modela uređenja države na principu regionalnog ujedinjenja a ne razgraničenja, te strateška osnovica u pristupu rješavanja tzv. srpskog pitanja u BiH. Daytonski sporazum je promijenio i jedno i drugo, federalizacija države je ostala na 51% teritorija, a na ostalom dijelu teritorija BiH legalizirana je i uspostavljena ratna tvorevina RS, nastala na etničkim progonima, zločinu i genocidu. Također, Federacija BiH je ostala složen entitet i po etničkoj i po državničkoj strukturi, RS je ostala jednonacionalna i centralizirana. Sa takvom svojom strukturom svaki entitet je ugrađen u zajedničku državu BiH koja je ostala bez određujućeg atributa da je republika. Ove nejednake entitetske strukture odrazile su se na položaj naroda u državi i ta nejednakost je institucionalizirana kao neravnopravnost naroda u samom Ustavu. Ključno mjesto te neravnopravnosti je Parlament BiH koji je pretvoren u dvoentitetsko tijelo na oba svoja nivoa, dakle i u Zastupničkom domu i u Domu naroda. Zastupnički dom je samo prividno, po svom višestranačkom sastavu, demokratsko zakonodavno tijelo, ustvari je entitetsko tijelo u kojemu su zastupnici procedurom glasanja entitetski razvrstani. Drugim riječima, Federacija BiH i RS »preseljavaju« svoje entitetske parlamente u državni parlament i nastavljaju entitetski, a ne jedinstveno djelovati. To praktično znači:

Prvo, niti jedna odluka u Parlamentarnoj skupštini BiH ne može se donijeti dok je posebno ne prihvate zastupnici iz RS-a, posebno zastupnici iz Federacije BiH.

Drugo, odlučivanje u Parlamentarnoj skupštini BiH svedeno je na entitetski paritet i konsenzus, jer svaki entitet ima faktički jedan glas bez obzira na broj stranačkih zastupnika. To znači da zastupnici iz RS – Srbi imaju jedan glas, a Bošnjaci i Hrvati dijele jedan glas.

Treće, Srbi i Bošnjaci mogu u ovakvoj proceduri glasanja donijeti ili blokirati donošenje zakona ili bilo koje odluke (o budžetu, ratifikaciji međunarodnih sporazuma, financijskim aranžmanima i sl.). Ovo jedino ne mogu napraviti Hrvati, bez obzira na interes, jer u entitetskom glasanju oni ne mogu osigurati potrebnu trećinu glasova iz svoga entiteta, bez koje se ne može donijeti odluka. Ustavni položaj

Hrvata je dakle takav da mogu biti uvijek nadglasani. Ovo je posljedica sadašnje strukture stanovništva u Federaciji BiH i RS-u, jer se ona izborima direktno preslikava u zakonodavno tijelo BiH. Broj Hrvata u toj strukturi je posljedica Tuđmanovih dogovora sa Miloševićem o »razgraničenju«, s jedne strane, i politike osporavanja suvereniteta BiH koja je dovela do rata s Armijom BiH, odnosno s Bošnjacima, s druge strane. (Naravno da u stvaranju ovog stanja Tuđman nije jedini odgovoran.)

Četvrto, Zastupnički dom Parlamentarne skupštine BiH, koji se sastoji iz predstavnika političkih stranaka, gubi svoj politički smisao, jer se zastupnici faktički razvrstavaju po entitetskoj pripadnosti, a to u konačnici znači da se razvrstava etnički. Tako se indirektno i Zastupnički dom pretvara u svojevrsni Dom naroda, a parlament BiH u cjelini u etnički složeno tijelo.

Peto, rad Parlamentarne skupštine BiH je faktički stavljen u funkciju nacionalnih stranaka i njihovih elita a ne u funkciju svih građana države BiH, bez obzira kojemu narodu pripadaju. Zakonodavno tijelo države, a time i Ministarsko vijeće kao izvršni organ su taoci nacionalnih stranaka i njihovih lidera. Organi države su Ustavom BiH pretvoreni u poligone za odmjeravanje nacionalnih utjecaja i interesa, odnosno postali su generatori nacionalizma u BiH, nacionalnih sukoba i kriza.

Ovakav ustavno-pravni položaj je proces depolitizacije Hrvata u BiH usmjerio ka njihovoj dekonstituciji. Konstitutivnost naroda, garantirana Daytonskim ustavom BiH, HDZ BiH kao vodeća i vladajuća hrvatska stranka nastoji svesti na ograničeni prostor nekog zamišljenog entiteta, a ne provesti u cijeloj BiH, tj. u oba entiteta. Linijom manjeg otpora ova stranka se vraća na politiku iz 1991. godine, politiku razgraničenja koja uvijek uključuje politiku ograničenog suvereniteta države. I sada, kao i 1991. godine, lider HDZ-a u BiH kao glavnog partnera za svoju politiku ima lidera RS-a, te se poput Franje Tuđmana nada da će mu on jačanjem svog entiteta i oduzimanjem suvereniteta državi BiH indirektno izvršiti to razgraničenje. Razlika je samo u tome što lider RS-a danas nema vojsku koja je Tuđmanu bila zalog tog projekta.

Literatura

- Bilandžić, D. (1996), »Intervju«, *Nacional*, 25. 10. 1996.
- Hegel, G. W. F. (1989), *Osnovne crte filozofije prava: s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku »Filozofije prava«*, 2. izdanje. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.
- Jović, B. (1996), *Poslednji dani SFRJ*, 2. izdanje. Beograd: B. Jović.
- Lovrenović, I. i Lucić, P. (ur.) (2005), *Stenogrami o podjeli Bosne*, knjiga prva. Split–Sarajevo: Kultura & rasvjeta – Civitas.
- Markešić, I. (2004), *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo–Zagreb: Synopsis i HNV BiH.
- Minić, M. (2002), *Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: 1991.–1995*. Sarajevo–München–Novi Sad–Zagreb: Društvo za ugrožene narode–Kult-B–Agencija Mir–Razlog.
- Šarinić, H. (1999), *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem: između rata i diplomacije, 1993.–1995. (1998.)*. Zagreb: Globus international.

BOŠNJACI I HRVATI: OD JEDNAKOSTI DO RAZLIKA

Jedan od postojanih mitova je i onaj o prijateljstvu i savezništvu Bosanskih Muslimana/Bošnjaka i Hrvata. Kao i svaka osjetilna veza i ovaj mit traje već stoljeće i po usprkos brojnih mu protuargumentacija. Još od doba Ante Starčevića, s jedne, i Safvet-bega Bašagića, s druge strane, preko Ademage Mešića i Ante Pavelića, pa sve do Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića, u okviru različitih bošnjačkih političkih i kulturnih elita vlada uvjerenje o većoj bliskosti Bošnjaka prema Hrvatima nego prema Srbima. Ne ulazeći u to odakle Bošnjacima potreba da se na ovaj način povezuju sa susjedima, možemo istaknuti da ovakvo uvjerenje i danas vlada na razini svakodnevne bošnjačke svijesti te da je ova činjenica još uvijek politički relevantna. Kriterij bošnjačkog vrednovanja bliskih i susjednih naroda jest razina zločina koju su oni, ti narodi, Srbi ili Hrvati, prema njima činili. Hrvatski zločini, sumarno govoreći, prema Bošnjacima kroz povijest su zanemarivi u odnosu na zločine koji su dolazili sa srpske strane. Drugu predodžbu o savezništvu Bošnjaka i Hrvata određivao je, a time i nametao, karakter političkog sistema određenog povijesnog razdoblja. Jasno se može uočiti da je grupiranje dva bosanskohercegovačka naroda nasuprot trećemu u pravilu bilo i jest produkt dominacije političke volje jednog naroda nauštrb druga dva. Kratko podsjećanje: dolazak Austro-Ugarske približava Bošnjake i Srbe na račun katoličkih Hrvata u nazovimo katoličkome carstvu; dominacija srpske političke volje unutar dvije Jugoslavije, sve do Mostarskoga savjetovanja iz 1966.

godine, porodila je prohrvatsko kao antisrpsko nacionalno usmjerenje kod kulturnih, duhovnih i političkih elita Bosanskih Muslimana, a od 1966. godine, ulaskom hrvatskoga nacionalnog pitanja u nacionalnu politiku bosanskih komunista, dolazi i do značajnijeg partnerstva političkih elita ova dva naroda.

Mostarsko savjetovanje¹ bilo je ključni politički događaj za politički i društveni status hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini tokom razdoblja socijalizma. Proturječnosti i nedoumice u društvenom razvoju ideje socijalizma na području Hercegovine izražavale su se na način vladavine predrasuda prema hrvatskom narodu, koji je prevladavao u regionu zapadne Hercegovine. Nosilac predrasuda bio je Savez komunista koji je sve što je hrvatsko faktički, mada ne i deklarativno, poistovjećivao s ustaškim. Takvo antihrvatsko usmjerenje dovelo je do krize u razvoju bosanskohercegovačkog društva. Razmatranje takvog stanja u bosanskohercegovačkom ambijentu značilo je otvaranje pitanja za koja se mislilo da su riješena. U Informaciji o Mostarskom savjetovanju kaže se da je u materijalu, koji je poslužio kao osnov za raspravu, »pokrenut veći broj idejnih i političkih pitanja, od kojih su neka prvi put tretirana na širem političkom skupu (problemi u razvoju Saveza komunista, neki aspekti kadrovske politike, odnos na liniji SK–religija, problemi u međunacionalnim odnosima – pojave nacionalizma i šovinizma, ... pitanja iz oblasti obrazovanja i kulture, ... odnosi između organa vlasti i konfesionalnih zajednica)...«².

Mostarsko savjetovanje upozorilo je na različite oblike obespravljenosti hrvatskog stanovništva zapadne Hercegovine. Promjena takvog stanja značila je naknadno promišljanje brojnih pitanja, od kojih je odnos Partije i religije bilo najbitnije. Drugačije, zbiljskije i

¹ Prema zaključku Izvršnog komiteta CKSK BiH osnovana je radna grupa sa zadatkom da obradi osnovne društveno-ekonomske osobine bivšeg Mostarskog sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini. Na pripremi materijala, koji čini studiju od 106 stranica teksta, radna grupa je radila od oktobra 1965. do februara 1966. godine. Materijal je bio osnov za raspravu pod radnim naslovom *Mostarsko savjetovanje*, septembar 1966.

² *Mostarsko savjetovanje* (osnovni materijal): »Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskoga sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini«, Mostar, septembar 1966, str. 103 (dokument u arhivi autora).

liberalnije rješenje tog odnosa, u kojemu religioznost sama po sebi ne znači i antisocijalističko usmjerenje, kakvo su stajalište, u osnovi, zauzimali bosanski komunisti do tog vremena, značilo je uvažavanje zbiljskih odnosa u bosanskohercegovačkome društvu. S druge strane, Mostarsko savjetovanje je implicitno priznalo prevagu policijske nad političkom vlašću u Bosni i Hercegovini, s obzirom da su u policiji dominirali srpski kadrovi, i prevagu srpske bosanske komponente nad ostalim dvjema. Samo savjetovanje podudara se sa smjenom Aleksandra Rankovića, srpski nacionalistički usmjerenog šefa jugoslavenske tajne policije. Na teorijskoj razini to je bila zamjena politike »čvrste ruke« i dirigiranog socijalizma demokratskijim oblicima samoodlučivanja, koji su otvorili put samoupravnom modelu socijalizma. U političkoj stvarnosti radilo se o zaustavljanju i priječenju isključivo srpskog vladanja Bosnom i Hercegovinom.

Zaključcima Savjetovanja završilo se neuravnoteženo stanje Bosne i Hercegovine, koja ponovno zadobiva puninu svojega trovalentnog bića: bošnjačkog, hrvatskog i srpskog, i od tog vremena u bosanskoj politici i bosanskoj kulturi uspostavljaju se svojevrсни oblici partnerstva Hrvata i Bošnjaka. To savezništvo bilo je napor dvaju sastavnih činilaca bosanskog jedinstva da se održi i razvija punina bosanskog bića, koje je nemoguće bez ravnopravnosti svih triju naroda. Ono nije bilo nikakav oblik posebne vezanosti Hrvata i Bošnjaka, koju bilo koji od tih naroda ne bi imao istovjetnu prema Srbima; dakle, ono nije bilo generičke, već političke naravi. U osnovi, ono je udruga slabijih prema moćnijima i jaćima. Teorijski i politički učinak Savjetovanja je razbijanje dogmatskog, ideološkog sklopa koji nije želio shvatiti i prihvatiti zbilju, tj. priznavanje postojanja različitih naroda i različitih religija u Bosni i Hercegovini. Religijsko i nacionalno pitanje time u bosanskoj komunističkoj politici zadobiva pravo građanstva, posebno s obzirom na činjenicu da je dvije godine nakon Mostarskog savjetovanja, dakle tek 1968. godine, Partija priznala nacionalni status Bosanskim Muslimanima.

Treću predodžbu o bliskosti Bošnjaka i Hrvata formirali su tzv. Hrvati islamske vjeroispovijesti i Bosanski Muslimani koji su se hrvatski nacionalno izjašnjavali. Kao što je bošnjačka politička elita

od Mehmeda Spahe do Hamdije Pozderca bila okrenuta Beogradu, tako se kulturna elita orijentirala prema Zagrebu. Među obrazovanim Muslimanima hrvatska nacionalna ideja nalazila je plodno tlo s početka 20. stoljeća. Prva muslimanska inteligencija, koja je i počela moderni kulturni preporod naroda osnivanjem časopisa *Behar* i ustanovljenjem Kulturnog društva »Gajret«, uglavnom je bila deklarirana u hrvatskom smislu, baš kao što su i prvi narodni zastupnici u Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS bili dominantno hrvatski nacionalno orijentirani. Od 23 zastupnika samo dvojica se nisu hrvatski nacionalno deklarirala.³ Mnogo toga pismenog, gospodstvenog i umjetnički vrijednog Hrvatima se decenijama zvalo, sve do dramatičara Ahmeda Muradbegovića kasnih 60-ih godina 20. stoljeća. Zagreb se smatrao bijelim gradom, utočištem učenosti, kulture, slobode i umjetnosti. Hrvatska je i u vrijeme socijalističke Jugoslavije bila bošnjačko pribježište. Tu su se skrasili mnogi bošnjački intelektualci, tu je u komunizmu prvo štampan prijevod *Kurana*, Alija Isaković pripremio je i objavio *Biserje: Izbor iz muslimanske književnosti*, sagrađena je monumentalna džamija u Zagrebu ... Navedeni mit je s hrvatske strane od Starčevića i braće Radić te inih istomišljenika dugo bio podražavan i instrumentaliziran.⁴ Mit o prirodnom savezništvu Bošnjaka i Hrvata neslavno je okončan rušenjem Starog mosta u Mostaru. U vojnom suočavanju i odmjeravanju Hrvata i Bošnjaka tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu na povijesno paradoksalan način su međusobno potvrđene i okončane njihove nacionalno-političke individualizacije.

Upravo je hrvatsko-bošnjački sukob tokom prvih godina agresije na Bosnu i Hercegovinu bio i kraj decenijama duge bošnjačko-hrvatske čarolije. To da su Bošnjaci prvi put u modernom dobu ratovali s Hrvatima značilo je kraj iluzije, preduvjerena ili vjerovanja o prirodnom savezništvu ta dva naroda. S ove tačke sukoba bošnjački odnos prema Hrvatima sada može krenuti linijom partnerstva, rav-

³ Hadžijahić, M. (1974), *Od tradicije do identiteta*. Sarajevo: Svjetlost, str. 194–221.

⁴ Ovčina, I. (2004), *Bosna i Bošnjaci u hrvatskoj politici (1878.–1914.)*. Sarajevo: DES, str. 130–154; Ćimić, E. (2005), *Starčević i fenomen muslimana*, u: Ćimić, E. (2005), *Iskušenja zajedništva*. Sarajevo: Did, str. 98–114.

nopravnosti ili sukobljavanja, ali više ne i linijom jedinstva. S druge strane, za Hrvate je ovaj sukob značio tačku preokreta liberalnog u ksenofobični nacionalizam. Na hrvatskoj sadašnjosti, odnosno na procesu stvaranja hrvatske države, »nalazi se sjena upotrebe i političkog opredjeljenja za agresivni nacionalizam« čiji je najizrazitiji primjer hrvatsko-bošnjački rat, a stradanje Mostara najveći simbol.⁵ Znanstveno i političko suočavanje s nečasnom ulogom u ratu protiv Bosne i Hercegovine kamen je temeljac svake buduće liberalizacije hrvatskoga političkog korpusa. Danas je ovo suočavanje još samo svojina pojedinih liberalnih novinara i intelektualaca čije djelovanje ne utiče na promjenu temeljnog, u ovom slučaju prema Bošnjacima i Bosni nacionalistički intoniranog, političkog *mainstreama*.

Povijesno iskustvo svjedoči, a to je i teorijski fundirano, da je svaka politika grupiranja dva bosanskohercegovačka naroda protiv trećega pogubna za svaku stranu.⁶ Istinska humanistička i civilizacijska politika, što znači demokratska, liberalna i proevropska, bilo kojega naroda u Bosni i Hercegovini, i ne može biti isključivo nacionalna, ne može biti parcijalna, etnoteritorijalna, već mora biti usmjerena na opće i zajedničko dobro svih ljudi i naroda. To što danas takve politike u Bosni i Hercegovini u okviru njenih naroda nema, ne znači da ovu normu političkog djelovanja možemo napustiti ili zaboraviti. Detroniziranje politike sa razine djelatnosti za opće dobro na njena etnoteritorijalna ishodišta i dosege, a to se u Bosni i Hercegovini posljednje dvije decenije dešava, nužno vodi međuetničkim sukobima.

Kako Bošnjaci vide ulogu Republike Hrvatske u profiliranju bošnjačko-hrvatskih odnosa? Ne možemo se oteti dojmu da politička javnost Hrvatske općenito Hrvate u Bosni i Hercegovini smatra svojom dijasporom. Uostalom, na razini izbornog sistema hrvatske države Hrvati u Bosni i Hercegovini su i definirani kao dijaspora s pravom da kao bosanskohercegovački građani budu birani u najviše zakonodavno tijelo matične, to jest hrvatske države. Hrvatska je definirajući

⁵ Pusić, V. (1999), *Demokracije i diktature*, 3. izdanje. Zagreb: Durieux, str. 130.

⁶ Šoja, S. (2009), »Historija prevara: kako smo se varali i kako se zavaravamo«, *Oslobođenje*, 27. 10. 2009, str. 12–13.

sebe maticom u ovom slučaju nužno proizvodila proturječnosti u političkom i općem identitetu Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ona im je, s mogućnošću posjedovanja njenog pasoša, praktički poslala poruku o tome gdje pripadaju, odnosno, u kojem pravcu politički, ali i biološki, treba da se kreću. Hrvatske političke elite su radi svojih interesa posljednje dvije decenije iskorištavale i zloupotrebljavale nacionalne osjećaje Hrvata iz Bosne i Hercegovine. One su, prije svega HDZ-ovska, stvorile hrvatski *homo duplex* u Bosni i Hercegovini. Običan hrvatski čovjek je totalno podvojen na svoju bosanskohercegovačku i hrvatsku državnu komponentu. On duhovno i kulturno apsolutno participira u jedinstvenim i integrirajućim hrvatskim identitetskim procesima – on gleda hrvatsku televiziju, ima odvojen hrvatski obrazovni sustav, navija za hrvatske reprezentacije, igra hrvatsku sportsku prognozu, uzdiše za ljepotama hrvatskih glumaca i pjevača itd. – dok svoju konkretnu ljudsku egzistenciju, ipak i jedino ostvaruje u Bosni i Hercegovini. Te dvije legitimne i povijesno konstituirane komponente njegovog identiteta, bosanska i hrvatska, danas su, kao rijetko do sada u povijesti, antagonizirane. Zato je legitimno pitanje: »Kako u isto vrijeme ostvariti status i pravo konstitutivnog naroda u Bosni i Hercegovini, i ne biti u njoj matičan, odreći se nje kao matične domovine...?«⁷ Kako biti svoj na svome u Bosni i Hercegovini, a u isto vrijeme biti u njoj u statusu dijaspore? Nije poznato tko određuje mjeru, tok, karakter i institucionalni okvir tog okreta prema Hrvatskoj. On je nesumnjivo jedan od činilaca hrvatskog marginaliziranja i samomarginaliziranja u Bosni i Hercegovini.

U političkom marginaliziranju Hrvata, naglašenom posljednjih godina, zdušno sudjeluju i Bošnjaci. Koje su odlike tog odnosa? U bošnjačkom dijelu javnosti Hrvati se tretiraju kao oni koji su izdali i mučki ih napali tokom agresije, ocjenjuje ih se kao nebitnu manjinu, smatra ih se neiskrenima prema državi Bosni i Hercegovini, pohlepnicima, egoističnima. Sve ovo utječe na bošnjački politički identitet. Politički profil jednog naroda nužno utiče na profiliranje drugoga, to je zakonitost komunikacijskog identiteta bosanskih naroda. Ak-

⁷ Lovrenović, I. (2007), *Trpi li Bog zulum?*. Sarajevo: Rabic, str. 105.

tualno svođenje bosanske politike na bošnjačko-srpsku, na relaciju Sarajevo–Banja Luka, a što je praktički minimiziranje Hrvata, snažno promovira i međunarodna zajednica, bar na način da ne priječi takvo ponašanje domaćih nacionalnih političkih elita.

Istovremeno, Bošnjaci imaju vrlo loše iskustvo s nedemokratskom hrvatskom politikom u i prema Bosni i Hercegovini. Ta nelagoda u međusobnim odnosima danas se manifestira kao oprez i međusobno nepovjerenje između partnera u vlasti u okviru Federacije BiH, ali i između naroda. Naime, hrvatska politička elita u Bosni i Hercegovini posljednje dvije decenije hrvatski nacionalni interes vrlo često profilira usklađenim djelovanjem sa srpskom političkom elitom, a protiv bošnjačke. Pri tome takvo ponašanje samo odražava šire nacionalne okvire. Velikosrpskim i velikohrvatskim nacrtima zajednička su dva najvažnija sadržaja: »uspostavljanje etnonacionalne vlasti na teritorijama i potpuno uništenje bošnjačke prisutnosti na njima te razaranje bosanske države kao mogućeg predstavnika potreba i ciljeva svih sudionika bosanskog jedinstva.«⁸ Sporazumno srpsko-hrvatsko antibošnjačko i antibosansko djelovanje u događanjima tokom raspada Jugoslavije, koje su provodili Tuđman i Milošević, referiralo se na povijesno iskustvo Cvetković–Mačekovog sporazuma o podjeli Bosne iz 1939. godine. Bošnjačka javnost danas se pita da li su aktualna politička kooperiranja Dragana Čovića, predsjednika HDZ BiH i Milorada Dodika, premijera Republike Srpske, nastavak te poricateljske, antibošnjačke i antibosanske politike među Hrvatima i Srbima u Bosni i Hercegovini, ili su samo oblici demokratske borbe za kolektivna prava vlastitih naroda, kako to oni sami deklariraju? Savremeno povijesno iskustvo govori da su sve neostvarene sporazume o podjeli Bosne inicirali iz svojih interesa velikosrpski krugovi. Oni su određivali mjeru hrvatskim pretenzijama, ali i dosezima, vršeći tako posredno i na paradoksalan način i određenje same hrvatske politike prema Bosni. Kada danas u aktualnim ustavnim promjenama unutar Bosne i Hercegovine hrvatski politički blok teži etnoteritorijalnom

⁸ Mahmutćehajić, R. (1998), *Kriva politika: čitanje historije i povjerenje u Bosni*. Tuzla–Sarajevo–Zagreb: Radio kameleon–Did–Durieux, str. 87–88.

zaokruženju, vlastitom nacionalnom prostoru, dakle trećem entitetu, nije teško otkriti da je uzor takvom političkom ponašanju Milorad Dodik. Problem jest u tome što se jedan takav zahtjev u konkretnim prilikama može realizirati samo nedemokratskim sredstvima i što, budući da Dodik ljubomorno »čuva« svoje prostore, on nužno producira novi hrvatsko-bošnjački sukob oko raspodjele teritorija unutar Federacije Bosne i Hercegovine. Bošnjačka je memorija danas opterećena činjenicom da je posljednji »izlet« takve nedemokratske hrvatske politike prema Bosni i Bošnjacima međunarodno pravo kvalificiralo zločinačkim pothvatom, i da je na obje strane, nevažno sad u istoj ili različitoj mjeri, palo dosta nevine krvi.⁹

Politika Hrvata u Bosni i Hercegovini u procjepu je između njenog teritorijalnog i političkog principa. Autoteritorijaliziranje hrvatske politike u Bosni i Hercegovini, njeno eksplicitno ili implicitno interesno ograničenje samo na jedan dio države – zapadnu Hercegovinu – istovremeno je njeno automarginaliziranje. Teritorijalizacija hrvatske politike proizvela je, dakle, njenu marginalizaciju. Odnos teritorije i političke koncepcije drugačiji je kod druga dva bosanskohercegovačka naroda i proizvodi sasvim druge efekte. Teritorijalizacija srpske politike na Republiku Srpsku dosljedno je proizvedena na svim razinama toga nacionalnog korpusa i ojačala je taj entitet do te mjere da je on danas gotovo presudni odreditelj ukupne bosanske državne i nacionalne politike. Znači, tu su proizvedeni sasvim drugačiji efekti već u hrvatskom slučaju. Hrvatima ne samo da nije uspjelo da privremena ratna »osvajanja« legaliziraju na unutrašnjem i spoljnjom planu, da zadrže svoj entitet i da ga kroz međunarodne mirovne forume ozvaniče (mislimo na paradržavnu ratnu tvorevinu Hrvatsku Zajednicu/Republiku Herceg-Bosnu), već su daljnjim inzistiranjem na teritorijalizaciji svoje politike i cjelokupnoga hrvatskog identiteta svakim danom sebe dovodili u nezavidniju, periferniju političku poziciju. Kolokvijalno rečeno, ono što danas jača Dodika slabi Čovića. Bez obzira koliko to izgledalo paradoksalno, hrvatska politika će biti marginalna

⁹ Ustavnopravnu analizu formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne vidjeti u knjizi Ribičić, C. (2001), *Geneza jedne zablude*, 2. izdanje. Zagreb–Sarajevo–Idrija: Naklada Jesenski i Turk–Sejtarija–Založba Bogataj.

sve dotle dok bude čisto hrvatska, dakle partikularna, ekskluzivno nacionalna, zatvorena, prema drugima rigidna i bez principijelnog bosanskohercegovačkoga patriotskog programa.

Iskorak iz takve redukcionističke i ksenofobične politike pokušava biti tzv. Kreševska deklaracija. Tim konsenzualnim nacrtanim stavom svih hrvatskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini iz jeseni 2007. godine zauzeto je jasno određenje o državnosti i cjelovitosti Bosne i Hercegovine, o njenoj sekularnoj vlasti i parlamentarnoj demokraciji, ali i nužnosti uređenja države na tri nivoa vlasti. Mnogo konkretniji stav o prevladavanju slabosti hrvatske politike u Bosni i Hercegovini nudi nevladina organizacija Hrvatsko narodno vijeće BiH. Polazeći od stava da je postojeće dvoentitetsko uređenje Bosne i Hercegovine protivno geografskoj i prirodnoj povijesti zemlje, da je nefunkcionalno i nepravedno, oni ističu da bi i troentitetsko uređenje zemlje bilo također nepravično za Hrvate različito naseljene u cijeloj Bosni i Hercegovini. »Takvo ustavno uređenje BiH bi većinu Hrvata pretvorilo u nacionalnu manjinu u entitetima drugih dvaju naroda, dovelo u izolaciju u samom hrvatskom entitetu, a potom potaknulo iseljavanje i nestanak, što se i sada već događa.«¹⁰ Ovaj stav je sasvim u suprotnosti s mišljenjima velikog dijela hrvatske javnosti o nužnosti uspostave trećeg ili hrvatskog entiteta, kao načina rješenja hrvatskog pitanja. Tri razine vlasti, regionalizacija ili kantonizacija cijele zemlje na principima pravde, funkcionalnosti i racionalnosti, stav je ove udruge, baš kao i Biskupske konferencije BiH.

Šta u cijeloj ovoj priči može učiniti Republika Hrvatska? Nekada neprincipijelna, na trenutke neprijateljska, nekada neodmjerena i u načelu neadekvatna politika Hrvatske prema Bosni i Hercegovini mnogo je kumovala ovakvom stanju stvari. Hrvatska regionalna politika je, bar kad je Bosna i Hercegovina u pitanju, potpuno zakazala. Očekivalo se da Hrvatska, s obzirom na svoju intelektualnu tradiciju i snažniju evropsku orijentaciju, bude centrom i pokretačem demokrat-

¹⁰ HNV BiH: »Pravedno uređenje Bosne i Hercegovine. Prijedlog za konferenciju u Butmiru u Sarajevu, 20. 10. 2009«, *Oslobođenje*, 16. 10. 2009, str. 11. S ovakvim stavom Hrvatsko narodno vijeće BiH u javnost je izašlo povodom međunarodne konferencije o Bosni i Hercegovini koja je održana u Butmiru pored Sarajeva 20. 10. 2009. godine.

ske tranzicije i reintegracije zemalja na svojim istočnim granicama. Kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, takvog impulsa usmjerenog na cjelinu države i društva do sada nije bilo. Nije dovoljno, niti moguće, niti je to izvodivo, bar po mojem mišljenju, pomagati samo jednom narodu u tronacionalnoj državi kakva je Bosna i Hercegovina. Takav angažman jest prirodan i nužan, ali ne i dovoljan niti politički mudar. Bosna i Hercegovina je od Hrvatske očekivala, i očekuje, znatno više. Na obostrano dobro.

Bosni trebaju pravda i mir. Jedno bez drugog ne ide. Na nacionalnom nivou ona sama to ne može osigurati. Međunarodna zajednica iskazala je nespremnost i nedjelotvornost zabrinjavajućih razmjera. Ta ista zajednica danas »gura« Hrvate protiv Bošnjaka, i obrnuto. Svi aktualni razgovori o ustavnim promjenama koje bi državu učinili funkcionalnijom, a narode ravnopravnijim počinju i završavaju na stajalištu realpolitike. Republika Srpska je u svim oblicima svog kapaciteta nedodirljiva, a vi se, Hrvati i Bošnjaci, namirivajte jedni na račun drugih. A što se tiče Bošnjaka, razvija se osjećaj nanošenja velike nepravde i biološke ugroženosti u vlastitoj zemlji.

Stoga bi se zaključno moglo kazati da su se hrvatsko-bošnjački odnosi u proteklom stoljeću razvijali u širokom dijapazonu, od stava o etničkom i nacionalnom jedinstvu ta dva naroda, s početka 20. stoljeća, do stava o njihovoj dovršenoj nacionalnoj diversifikaciji s kraja stoljeća. Kulturno i političko partnerstvo Hrvata i Bošnjaka u Bosni i Hercegovini bilo je determinirano spoljnim uticajem. Njihov istovjetno nepovoljni i neravnopravni društveni status u okviru dvaju jugoslavenskih država činio ih je saveznicima i partnerima u borbi za nacionalna prava. Aktualne odnose karakterizira suradnja, ali i napetost i nepovjerenje. Pitanje oblika i sadržaja kolektivnih prava bosanskohercegovačkih naroda danas opterećuje odnose ova dva naroda i priječi ukupnu harmonizaciju bosanskohercegovačkog društva.

Literatura

- Ćimić, E. (2005), *Starčević i fenomen muslimana*, u: Ćimić, E. (2005), *Iskušenja zajedništva*. Sarajevo: Did.
- Hadžijahić, M. (1974), *Od tradicije do identiteta*. Sarajevo: Svjetlost.
- HNV BiH, »Pravedno uređenje Bosne i Hercegovine. Prijedlog za konferenciju u Butmiru u Sarajevu, 20. 10. 2009«, *Oslobođenje*, 16. 10. 2009.
- Lovrenović, I. (2007), *Trpi li Bog zulum?*. Sarajevo: Rabić.
- Mahmutćehajić, R. (1998), *Kriva politika: čitanje historije i povjerenje u Bosni*. Tuzla–Sarajevo–Zagreb: Radio kameleon–Did–Durieux.
- Ovčina, I. (2004), *Bosna i Bošnjaci u hrvatskoj politici (1878.–1914.)*. Sarajevo: DES.
- Pusić, V. (1999), *Demokracije i diktature*, 3. izdanje. Zagreb: Durieux.
- Ribičić, C. (2001), *Geneza jedne zablude*, 2. izdanje. Zagreb–Sarajevo–Idrija: Naklada Jesenski i Turk–Sejtarija–Založba Bogataj.
- Šoja, S. (2009), »Historija prevara: kako smo se varali i kako se zavaravamo«, *Oslobođenje*, 27. 10. 2009.

Arhivski materijali

Mostarsko savjetovanje, osnovni materijal: »Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskoga sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini«, Mostar, septembar 1966.

Mirko Pejanović

DEMOGRAFSKO-MIGRACIJSKI PROBLEMI U POSLIJERATNOJ BOSNI I HERCEGOVINI

1) Predratno demografsko stanje u Bosni i Hercegovini

U vrijeme egzistencije Bosne i Hercegovine unutar jugoslovenske socijalističke federacije, i to u ravnopravnom statusu jedne od šest republika (1945–90), Bosna i Hercegovina je imala visoku stopu nataliteta, a time i relativno visoku stopu rasta broja stanovnika. Kao jedna od nerazvijenih republika, imala je u to vrijeme najveću stopu emigracije stanovništva. Najveća stopa migracije zabilježena je u korpusu hrvatskog naroda. Prema popisu stanovništva iz 1991. Bosna i Hercegovina je imala sljedeću demografsku sliku:

Ukupno stanovnika	100%	4 377 033
Bošnjaci	43,71	1 902 956
Srbi	31,3	1 366 104
Hrvati	17,3	760 852
Ostali	7,7	343 111

Izvor: Pejanović, M. (2005), Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu, str. 109.

Procjena stanovništva za 2006. prema administrativnoj strukturi BiH:

Federacija BiH	2 325 000
Republika Srpska	1 487 785
Distrikt Brčko	75 470
BiH (ukupno)	3 888 255

Izvor: Federalni zavod za statistiku; Republički zavod za statistiku; Agencija za statistiku BiH

2) Demografsko-migracijske promjene za vrijeme rata 1992–95.

Rat koji je u Bosni i Hercegovini započeo u aprilu 1992. opsadom Sarajeva i nasilnim progonom Bošnjaka iz istočne Bosne, istočne Hercegovine, Banjalučke regije, kao i progonom Hrvata iz Posavine i Bosanske krajine javio se kao agresija tada vojno moćnog Miloševićevog režima. Cilj tog režima bio je stvaranje etnički zaokruženog prostora pod nazivom Republika srpskog naroda. Potkraj 1992. godine 70% teritorije Bosne i Hercegovine bio je pod kontrolom JNA, odnosno JNA preimenovane u Vojsku Republike srpskog naroda. Sa prostora koji je zauzela Vojska Republike srpskog naroda nasilno je prognano oko 300 000 pripadnika hrvatskog naroda¹ i više od 500 000 pripadnika bošnjačkog naroda.² To je bio prvi val nasilnog progona i iseljavanja hrvatskog i bošnjačkog stanovništva. Iseljavanje je išlo pretežno u smjeru Republike Hrvatske i dijelom prema Sloveniji i zadapnoevropskim zemljama.

Drugi val iseljavanja uslijedio je od maja 1993, nakon izbijanja hrvatsko-bošnjačkog sukoba. Tokom ovog sukoba iseljeni su Bošnjaci iz zapadnog dijela Mostara, zatim Čapljine, Ljubuškog, Stoca, Prozora, Duvna, Livna i Kiseljaka. Hrvati su bili prognani iz Fojnice, Konjica, Zenice, Maglaja, Zavidovića, Vareša, Travnika, Bugojna, Jablanice

¹ Progon Hrvata bio je iz Posavine, Banjalučke i Dobojske regije.

² Bošnjaci su najviše prognani iz istočne Bosne, Banje Luke, Prijedora, Doboja i istočne Hercegovine.

i Kaknja. Unutar ovog vala iselio se i znatan broj stanovnika srpske nacionalnosti iz većih gradova s prostora Federacije: Bihać, Travnik, Zenica, Bugojno, Jajce, Konjic, Mostar, Sarajevo, Tuzla, Lukavac, Maglaj, Zavidovići, Čapljina, Živinice i Livno. (Procjenjuje se da je sa prostora Federacije BiH tokom rata i nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma iselilo oko 400 000 pripadnika srpskog naroda.) Jedan broj je iselio u Republiku Srbiju (oko 50%), a drugi dio u Australiju, Kanadu, SAD i zapadnoevropske zemlje. Prema procjenama međunarodnih institucija tokom prve tri godine rata u Bosni i Hercegovini nasilno je prognano ili raseljeno više od dva miliona žitelja Bosne i Hercegovine.

3) Politike vladajućih stranaka prema povratku izbjeglica i raseljenih osoba u poslijeratnom periodu

Na prvim poslijeratnim i poslijedejtonskim višestranačkim izborima pobijedile su etničke stranke: SDA, HDZ BiH i SDS u procentu od 86% (za 2% više od prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini 1990). U odnosu na povratak izbjeglica i raseljenih osoba u predratna mjesta življenja vladajuće etničke stranke vodile su politiku etničkog reciprociteta: smatrale su da povratak etničkih skupina treba biti kontrolisan i mjeran prema povratku druge etničke skupine. Pojedinačne stranačke politike imale su sljedeće odrednice:

Srpska demokratska stranka – SDS zagovara politiku odvracanja Srba da se vrate u Federaciju BiH. Cilj je bio postići potpunu etničku homogenizaciju unutar zaokruženog teritorija. Istovremeno je provodila politiku opstrukcije prava Hrvatima i Bošnjacima da ostvare povratak u Republiku Srpsku. Rezultat takve politike je neznan povratak hrvatskog stanovništva u Posavinu i Bosansku krajinu – od 1996. do 2007. u Republiku Srpsku povratak je ostvarilo između 12–15 000 građana hrvatske nacionalnosti.³ To je manje od jedne desetine hrvatskog stanovništva od onoga koje je do rata živjelo u Posavini, Banjalučkoj i Dobojskoj regiji.

³ Pejanović M. (2005), *Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu*. Sarajevo, str. 79.

Stranka demokratske akcije – SDA zagovarala je i materijalno pomagala povratak Bošnjaka u Republiku Srpsku. Rezultat te politike je povratak između 150–160 000 Bošnjaka na prostor Republike Srpske u opštinama Prijedor, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Doboj, Bijeljina, Kotor Varoš, Banja Luka, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Foča, Modriča i Višegrad, te neznatan broj u opštine Trebinje, Gacko i Nevesinje.

Hrvatska demokratska zajednica – HDZ BiH zagovarala je politiku izgradnje naselja za u ratu prognane i raseljene Hrvate na prostoru Mostara, Čapljine, Stoca, Livna, Kupresa, Kiseljaka, Busovače i Viteza. Nije oblikovala politiku povratka Hrvata u Posavinu, Banjalučku regiju, Sarajevo⁴, Konjic, Kakanj i Zenicu. Zbog odnosa Hrvatske demokratske zajednice BiH, kao vladajuće stranke, naspram povratka Hrvata, naročito u Posavinu, dogodio se društveni neuspjeh povratka Hrvata na prostor Republike Srpske.

Povratak srpskog naroda na prostor Federacije u postdejtonskom vremenu (1996–2007) odvija se uz pomoć nevladinih organizacija i institucija međunarodne zajednice. Najveći poticaj na povratak Srba u Federaciju i u postizanju konstitutivnosti srpskog naroda u Federaciji BiH imala je zajednička aktivnost Srpskog građanskog vijeća (SGV), Hrvatskog narodnog vijeća (HNV) i Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca (VKBI). Rezultat te aktivnosti bio je povratak između 130–140 000 građana srpske nacionalnosti na prostor Federacije BiH, najviše u Sarajevo, Tuzlu, Drvar, Grahovo, Glamoč, Bosanski Petrovac, Bosansku Krupu, Sanski Most, Lukavac, Konjic, Kalesiju, Gradačac i Maglaj. Povratak izbjeglica i raseljenih osoba u predratna mjesta življenja ostvaren je prema procjenama (popis stanovništva još nije organiziran) u obuhvatu od 1 004 898 stanovnika.⁵ Na

⁴ Kao godina najvećeg povratka izbjeglica uzima se 2002. (te su godine usvojeni amandmani na entitetske ustave o konstitutivnosti naroda). Tokom 2002. u Sarajevo se vratilo 1729 Hrvata. *Izvor podataka*: Službena statistika Federalnog ministarstva za izbjeglice i raseljene osobe

⁵ Procjena je izvedena na temelju službene statistike UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu, za period 1996–2009.

prostoru Federacije BiH povratak je ostvarilo više od 800 000 stanovnika, a na prostoru Republike Srpske između 150–170 000 stanovnika. Procjenjuje se da je u evropske zemlje i SAD, Kanadu i Australiju iselilo i steklo državljanstvo u tim zemljama oko 800 000 bosanskohercegovačkih građana. Ova skupina se već oblikovala kao dijaspora države Bosne i Hercegovine.

Nakon poslijeratnog povratka izbjeglica i raseljenih osoba u Bosnu i Hercegovinu izdvajaju se dvije bitne karakteristike: 1) Bosna i Hercegovina je zbog posljedica rata od 1992. do 1996. izgubila, zbog trajnog iseljavanja, više od 800 000 stanovnika (ta je skupina izrazit demografski gubitak za Bosnu i Hercegovinu) i 2) u Bosni i Hercegovini je izvršena radikalna promjena etničke strukture opština i gradova. Kao primjer su Grad Mostar, Bihać i Kakanj:

Mostar				
1991.	126 628 stanovnika	35% Bošnjaci	34% Hrvati	19% Srbi
Procjena 2009.	111 116 stanovnika	47% Bošnjaci	48% Hrvati	3% Srbi

Izvor: »Pogledi«, *Oslobođenje*, 31. 10. 2009, str. 31

Kakanj				
1991.	55 950 stanovnika	Bošnjaci – 30 528 (54,56%)	Hrvati – 16 556 (29,59%)	Srbi – 4929 (8,80%)
Procjena (2004)	44 215 stanovnika	37 589 Bošnjaci 85,01%	5683 Hrvati 12,85%	649 Srbi 1,47%

Izvor: Grupa autora (2006), *Opštine/općine u Bosni i Hercegovini: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Sarajevo: FPN, str. 62

Bijać				
1991.	70 732 stanovnika	Bošnjaci – 46 737 (66,07%)	Hrvati – 5580 (7,88%)	Srbi – 12 689 (17,93%)
Procjena (2004)	60 810 stanovnika	55 154 90,69% Bošnjaci	3990 6,56% Hrvati	1498 2,46% Srbi

Izvor: Grupa autora (2006), *Opštine/općine u Bosni i Hercegovini: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Sarajevo: FPN, str. 61

4) Demografsko-migracijski problemi hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini tokom poslijeratnog perioda (1996–2007)

Nakon iseljavanja iz Bosne i Hercegovine u vrijeme rata (1992–96) hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini doživljava i poslijeratni val iseljavanja iz Bosne i Hercegovine:

- Iseljavanje iz opština Drvar, Glamoč i Grahovo 1998–2004, i to pretežno u Hrvatsku (oko 10 000 građana hrvatske nacionalnosti).
- Postepeno (tiho) iseljavanje hrvatskog stanovništva iz većih gradova sa prostora Federacije u postdejtonskom vremenu.

5) Uzroci iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine

Glavni uzroci iseljavanja odnose se na: 1. nemogućnost zapošljavanja, 2. teškoće u postizanju kulturne ravnopravnosti, 3. osjećaj neravnopravnosti hrvatskog naroda usljed dvoentitetske podjele države Bosne i Hercegovine i 4. neizvjesna politička budućnost Bosne i Hercegovine.

Zapošljavanje je jedan od najvećih problema za mlade ljude u Bosni i Hercegovini. Nezaposlenost je dostigla 40% radno sposobnoga stanovništva. To je najveći procenat nezaposlenosti u zemljama jugoistočne Evrope. Mladi ljudi su nakon školovanja prisiljeni tražiti

zaposlenje u zemljama Evropske unije. Značajan broj zaposlenje nalazi u Republici Hrvatskoj. Po pravilu uz zaposlenje ide i formiranje familije i stalni boravak u mjestu zaposlenja. Pomoć koju pruža Republika Hrvatska Hrvatima u Bosni i Hercegovini mogla bi više biti usmjerena na poduzetništvo i zapošljavanje omladine u lokalnim zajednicama.

Teškoće u ostvarivanju kulturne ravnopravnosti i kulturnog identiteta hrvatskog naroda javljaju se osobito u pogledu prava upotrebe jezika i u sferi informisanja. Zbog neizgrađenih politika i standarda zajedničkih programskih osnova u osnovnim i srednjim školama, u dijelu federacije Bosne i Hercegovine pohađanje nastave odvija se u dvije škole pod jednim krovom. Pravo upotrebe hrvatskog jezika valja osigurati uz punu ravnopravnost sa jezikom srpskog i bošnjačkog naroda. Takođe valja prevazići stanje odnosa u kome hrvatski narod ne može razvijati medije na hrvatskom jeziku na svim nivoima organizacije države: lokalnom, kantonalnom, entitetskom i državnom. Ako se ovo pitanje ne riješi, porast će osjećaj neravnopravnosti, a time će jačati tendencija iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Neuspjeli pokušaji promjene Dejtonskog ustava BiH, takođe kod hrvatskog naroda unose osjećaj neizvjesnosti za političku budućnost Bosne i Hercegovine.

6) Zaključak

Zbog nasilnog progona i iseljavanja u druge zemlje te stradanja civila tokom rata 1992–95. ukupno stanovništvo Bosne i Hercegovine je u odnosu na broj stanovnika prema popisu iz 1991. godine smanjeno za milion žitelja. To je prva odrednica u demografsko-migracijskim kretanjima koja su uslovljena karakterom rata u Bosni i Hercegovini (1992–95). Osim što je rat na početku imao obilježja klasične agresije susjedne države Srbije, potom elemente međusobnog sukoba na etničkoj osnovi u drugom dijelu rata, rat u Bosni i Hercegovini se, s obzirom na karakter rata, manifestirao kao rat protiv civila. Radi se o tome da je u prve dvije godine rata nasilno pokrenuto 2,2 miliona stanovnika iz njihovih mjesta (naselja) prijeratnog življenja.

Progon i pomjeranje stanovništva iz predratnih mjesta življenja dovelo je do radikalne promjene etničke strukture opština i gradova u Bosni i Hercegovini. Opštinski centri i veći gradovi u Republici Srpskoj demografski su ispražnjeni u pogledu učešća hrvatskog i bošnjačkog stanovništva. U opštinskim gradskim centrima (srednji i veći gradovi) došlo je do radikalne promjene etničke strukture. Gradovi Sarajevo, Zenica, Bihać, Ključ, Sanski Most, Bosanska Krupa, Donji Vakuf, Travnik, Konjic, Jablanica, Živinice, Lukavac, Gračanica, Banovići, Gradačac, Olovo, Kladanj, Zavidovići, Maglaj i Srebrenik postali su gradovi s apsolutnom većinom bošnjačkog naroda, i to sa procentom 90–95%. Opštine i gradovi kao što su Livno, Duvno, Kupres, Vitez, Čapljina, Stolac, Ljubuški i Prozor postali su mjesta življenja sa izrazitom većinom hrvatskog stanovništva. Jedan broj gradova zadržao je višetetničku strukturu. Distrikt Brčko je sačuvani model multietničke strukture stanovništva, približno onoj koja je bila do rata. Kao multietnička gradska središta i u poslijeratnom vremenu egzistiraju Jajce, Bosanski Petrovac, Glamoč, Bugojno, Novi Travnik, Gornji Vakuf (Uskoplje), Tuzla, Kiseljak i Sarajevo u vrlo malom procentu od 5 do 10% nebošnjačkog stanovništva. Grad Mostar egzistira u dvoetničkoj strukturi, ali teritorijalno odvojenoj u dvije cjeline: Istočni i Zapadni Mostar.

Zbog pada prirodnog priraštaja stanovništva (dulje traje negativna stopa rasta), više umire nego što se rađa novih žitelja u poslijeratnom vremenu. Zato, kao i zbog ekonomske nužde za traženje zaposlenja u razvijenim zemljama Evrope, Bosna i Hercegovina od 2000. postaje zemlja intenzivne depopulacije.

Hrvatski narod kao jedan od tri konstitutivna naroda, ali i narod sa znatno manjim učešćem u ukupnom stanovništvu u odnosu na bošnjački i srpski narod (učešće 17% po popisu stanovništva iz 1991), uslijed ratnih posljedica bilježi stalni pad ukupnog broja u odnosu na prijeratno stanje. Prije rata u Bosni i Hercegovini bilo je oko 800 000 Hrvata, a od ovog broja tokom rata je prognano 312 000 i raseljeno 154 000. Po nekim procjenama broj Hrvata se u Bosni i Hercegovini do 2007. smanjio na oko 500 000. Na taj način učešće Hrvata u ukupnom broju stanovnika Bosne i Hercegovine smanjeno

je sa 17% u 1991. godini na oko 13% u 2008. Tiho iseljavanje hrvatskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine je vidljiv proces kojeg ne sprečava ni državna vlast u Bosni i Hercegovini, niti vladajuće stranke iz hrvatskog naroda. Ovaj proces je uslovljen ekonomskim razlozima, nezaposlenošću, zatim kulturološkim razlozima zbog nedovoljne institucionalne zaštite ravnopravnosti hrvatskog naroda u sferi kulture, upotrebe jezika i informisanja. Uz ove razloge na sceni je i osjećaj neravnopravnosti zbog nepravednog dejtonskog unutrašnjeg političko-teritorijalnog ustrojstva države Bosne i Hercegovine. Postojanje dva entiteta u strukturi države sa tri konstitutivna naroda dovelo je hrvatski narod do osjećaja systemske neravnopravnosti. U ovome su saglasni lideri stranaka sa hrvatskim predznakom, kao i vjerske vođe. Postoji nedovoljno prepoznata opasnost da kontinuirano smanjenje broja građana hrvatske nacionalnosti u ukupnom broju stanovnika Bosne i Hercegovine može dovesti do novoga geopolitičkog stanja u kojem bi mogli postati upitni, kroz istoriju oblikovano, multietničko biće Bosne i Hercegovine i njena specifična državnost (država građana i ravnopravnih – konstitutivnih naroda na cijelome prostoru države).

Dvije države: Bosna i Hercegovina i Hrvatska u svojim međudržavnim odnosima stoje pred društvenim izazovom poduzimanja zajedničkih systemskih mjera u nekoliko pravaca. Jedan je zaustaviti iseljavanje Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Drugi je omogućiti usmjerenim državnim mjerama povratak prognanoga hrvatskog stanovništva u Posavinu, Banjalučku i Dobojsku regiju. Treći je pravac usmjerenje pomoći Republike Hrvatske Hrvatima u Bosni i Hercegovini primarno u privatno poduzetništvo i zapošljavanje, i to isključivo putem lokalnih zajednica. Lokalne vlasti u opštinama u kojima žive Hrvati uz pomoć Republike Hrvatske mogu značajno poboljšati uslove rada i života hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Literatura

- Bošnjović, I. (1988), *Demografska crna jama*. Sarajevo: Veselin Masleša.
Granić, M. (2005), *Vanjski poslovi – iza kulisa politike*. Zagreb: Algoritam.

- Grupa autora (2006), *Opštine/općine u Bosni i Hercegovini: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Istraživačka studija Centra za razvoj lokalne i regionalne samouprave. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Ibrahimagić, O. (2005), *Državno uređenje Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
- Komšić, I. (2006), *Preživljena zemlja – Tko je, kada i gdje dijelio BiH*. Zagreb: Prometej.
- Pejanović, M. (2005), *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: Šahinpašić.
- »Pogledi«, *Oslobođenje*, 31. 10. 2009.
- Primjer Bosne i Hercegovine: Održivi koncepti ili stranputice međunarodne zajednice? (2007), Sarajevo: Fondacija Henrich Böll.
- Statistički bilten stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine od 1996–2006 (2008). Sarajevo: Federalni zavod za statistiku.
- Statistički pregledi povratka izbjeglica u periodu 1996–2008, Federalno ministarstvo razbjeglih osoba i izbjeglica.
- Tematski bilten: Demografija (2007). Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- Žepić, B. (2008), *Politička svakodnevnica*. Mostar.

DEMOGRAFSKI POGLED NA STANJE KATOLIKA (HRVATA) U BOSNI I HERCEGOVINI (1996–2008)

1. Opći statistički pokazatelj demografskog stanja u BiH:

- Povijesni demografski procesi
- Posljednji rat: pojačanje ustaljenih procesa
- Pokazatelji sadašnjeg demografskog stanja

2. Demografsko stanje katolika (Hrvata) u BiH:

- Sarajevska nadbiskupija
- Banjalučka biskupija
- Mostarska biskupija
- Trebinjska biskupija
- Katolici (Hrvati) kao cjelina
- Usporedba s Hrvatskom

Izvori podataka: Biskupski ordinarijati (Sarajevo, Mostar, Banja Luka); Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH; Caritas BK BiH; Službeni popisi stanovništva; Agencija za statistiku, Sarajevo; Državni zavod za statistiku, Zagreb; Procjene statističkih zavoda i znanstvenika (Draganović, Ivandija, Buturac).

Tablica 1. Katolici, pravoslavci i muslimani u BiH (1450–1991)

Godina	Katolici	Pravoslavci	Muslimani
1450.	oko 750 000 (85%)	oko 50 000 (65)	0000 (0%)
1879.	209 391 (18,08%)	496 485 (42,88%)	448 613 (38,75%)
1885.	265 788 (19,88%)	571 250 (42,76%)	492 710 (36,88%)
1895.	334 142 (21,31%)	673 246 (42,94%)	548 632 (34,92%)

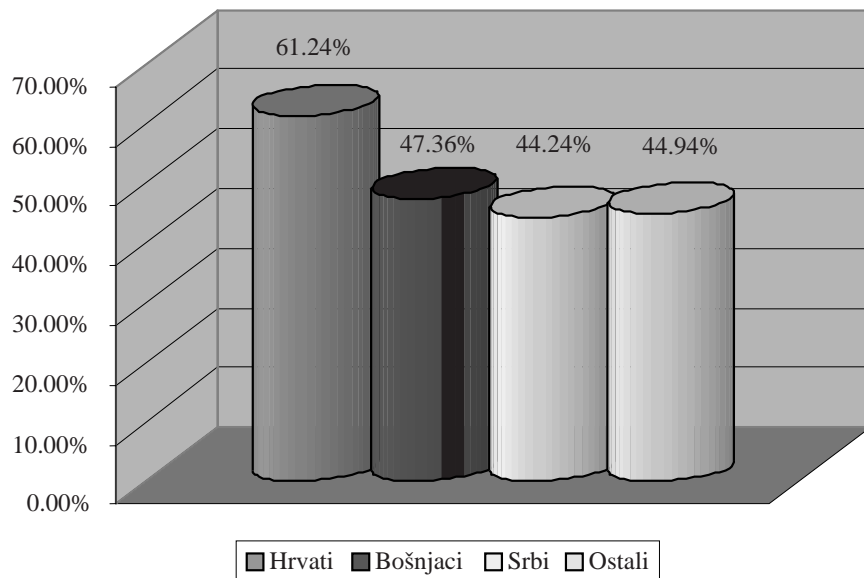
Nastavak tablice 1.

Godina	Katolici	Pravoslavci	Muslimani
1910.	434 061 (22,87%)	825 918 (43,49%)	612 137 (32,25%)
1921.	440 431 (23,48%)	820 731 (43,75%)	586 151 (31,24%)
1931.	557 836 (24,01%)	1 028 723 (44,29%)	717 562 (30,89%)
1948.	614 123 (23,90%)	1 135 147 (44,30%)	788 403 (30,70%)
1953.	654 227 (23,00%)	1 264 045 (44,40%)	891 798 (31,30%)
1961.	711 665 (21,70%)	1 406 057 (42,90%)	842 248 (25,70%)
1971.	772 491 (20,60%)	1 393 148 (37,20%)	1 482 430 (39,60%)
1981.	758 140 (18,40%)	1 320 738 (32,00%)	1 630 033 (39,50%)
1991.	760 852 (17,40%)	1 366 104 (31,20%)	1 902 956 (43,50%)

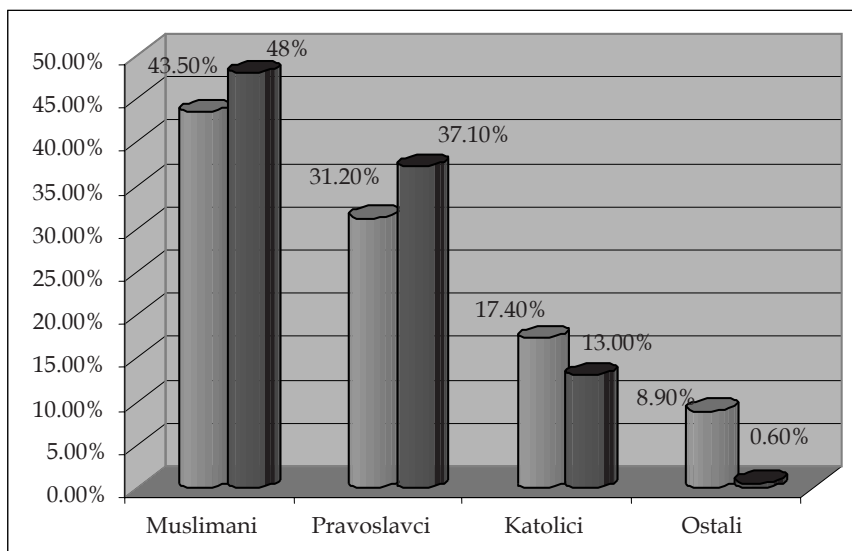
Tablica 2. Prognani i raseljeni u BiH i procenat prema prisutnosti 1991.

Narodi	1991.	Prognano	Raseljeno	Ukupno	Prema 1991.
Hrvati	760 852	312 000	154 000	466 000	61,24%
Srbi	1 366 104	430 000	217 000	647 000	44,24%
Bošnjaci	1 902 956	485 400	356 600	842 000	47,36%
Ostali	347 121	–	–	156 000	44,94%

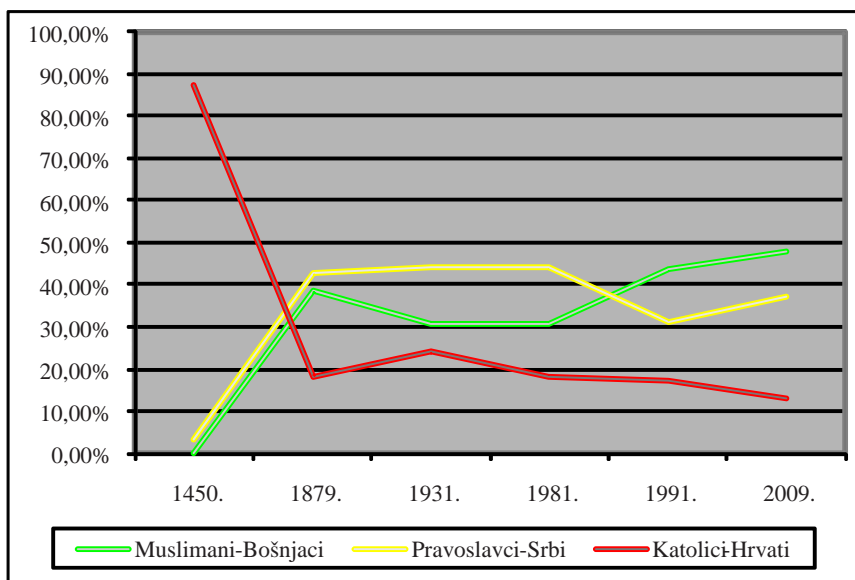
Slika 1. Prognani i raseljeni u BiH prema prisutnosti 1991.

Slika 2. Konfesionalna prisutnost u BiH 1991. i 2008. (procjena)

Slika 3. Povijesni proces brojčane prisutnosti katolika, pravoslavaca i muslimana u BiH

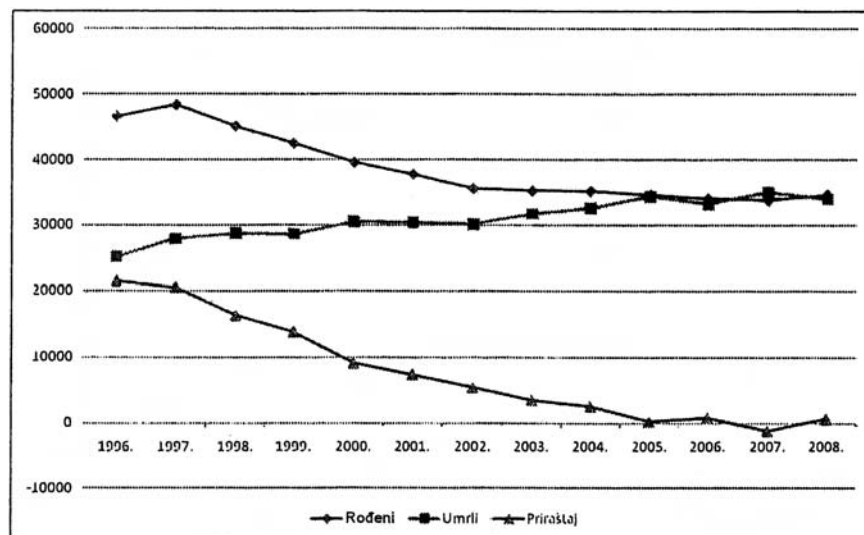

Tablica 3. Broj stanovnika, natalitet, mortalitet, prirodni priraštaj u BiH

Godina	Stanovnika	Rođeni	Umrli	Priraštaj
1996.	3 645 000	46 594	25 152	21 442
1997.	3 738 000	48 397	27 875	20 522
1998.	3 653 000	45 007	28 679	16 328
1999.	3 725 000	42 464	28 637	13 827
2000.	3 781 000	39 563	30 482	9081
2001.	3 798 000	37 717	30 325	7392
2002.	3 828 000	35 587	30 155	5432
2003.	3 832 000	35 234	31 757	3477
2004.	3 842 000	35151	32 616	2535
2005.	3 843 000	34 627	34 402	225
2006.	3 843 000	34 033	33 221	812
2007.	3 843 000	33 835	35 044	-1209
2008.	3 843 000	34 617	33 983	634

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Slika 4. Prirodno kretanje stanovništva BiH od 1996. do 2008.

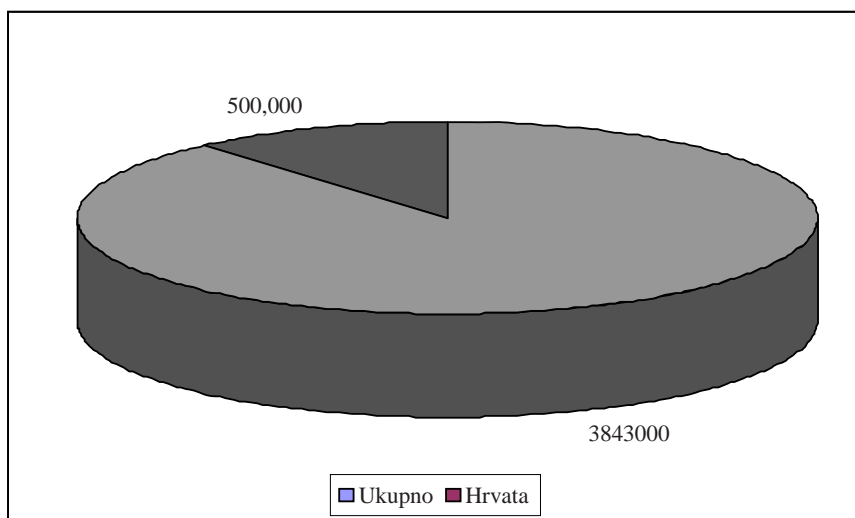
Izvor: Agencija za statistiku BiH

Broj stanovnika i broj Hrvata u BiH 2008.

- Prema procjeni Agencije za statistiku BiH, godine 2008. BiH je imala 3 843 000 stanovnika;
- Prema podacima biskupskih ordinarijata (župnih ureda) na kraju 2008. godine u BiH je bilo 454 921 katolika;
- Gornjem broju katolika treba dodati još barem 40 000 Hrvata (oko 10% od pretpostavljenoga broja Hrvata) koji ili nisu katolici, ili nisu u kontaktu sa župnim uredima;
- Tako se opravdano broj Hrvata može zaokružiti na oko 500 000;
- Pretpostavljenih 500 000 Hrvata na pretpostavljeni broj stanovnika iznosi oko 13% od ukupnoga stanovništva.

Procjena stanovništva u BiH 2008. godine

Slika 5. Hrvati u BiH 2008. (crkveni popis: 454 921 + ? = 500 000)

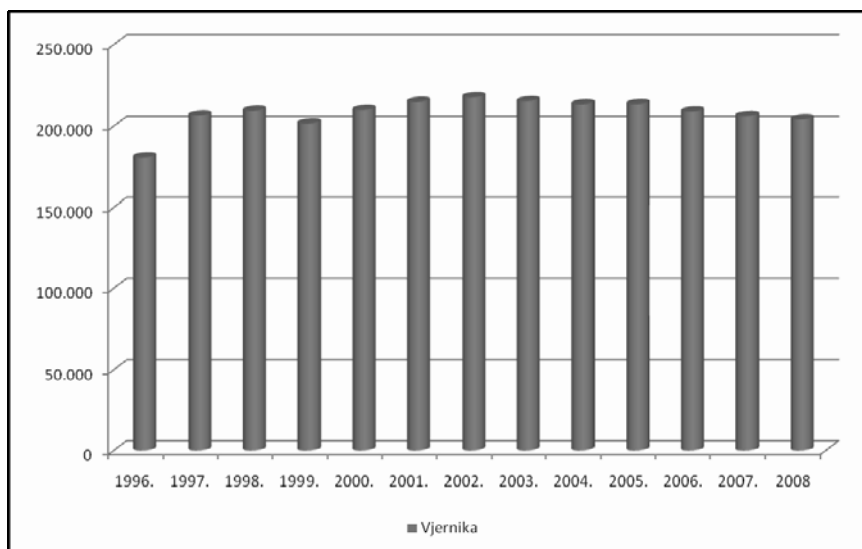

Izvor: Agencija za statistiku BiH

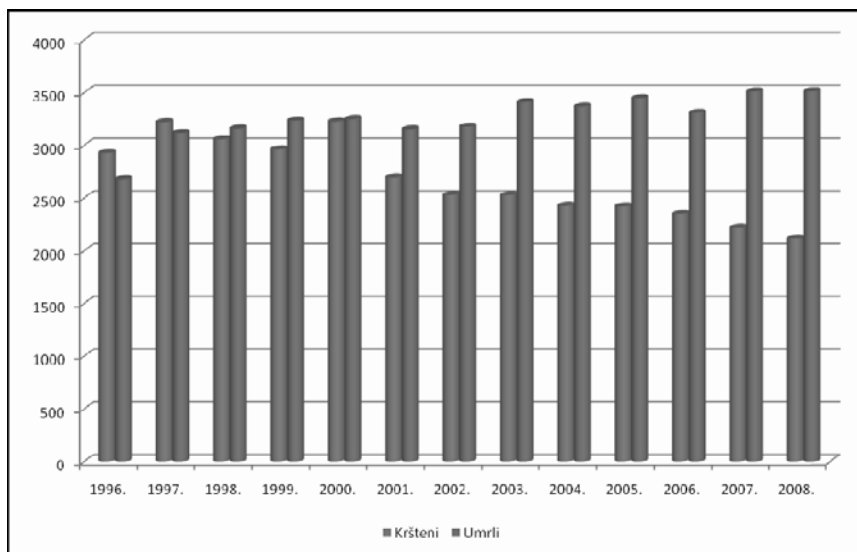
Tablica 4. Sarajevska nadbiskupija (statističko stanje 1996–2008)

Godina	Kršteni	Umrli	Priraštaj	Vjernika
1996.	2927	2680	247	180 560
1997.	3221	3119	102	206 504
1998.	3057	3159	-102	209 506
1999.	2963	3234	-271	201 567
2000.	3226	3249	-23	210 014
2001.	2696	3152	-456	215 025
2002.	2528	3177	-649	217 921
2003.	2526	3410	-884	215 482
2004.	2427	3369	-742	213 462
2005.	2421	3447	-1026	213 590
2006.	2350	3309	-959	208 969
2007.	2220	3513	-1293	206 138
2008.	2116	3515	-1391	204 060

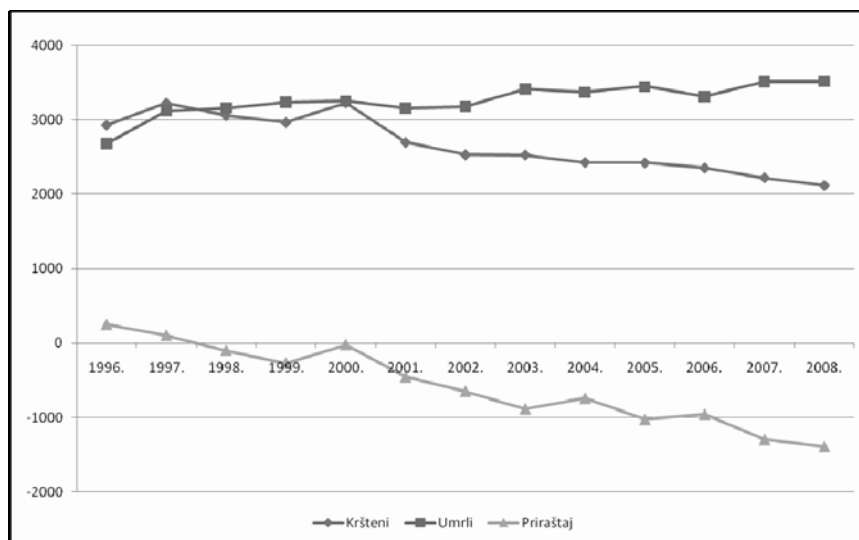
Slika 6. Broj vjernika u Sarajevskoj nadbiskupiji

Slika 7. Krštenja i sprovodi u Sarajevskoj nadbiskupiji

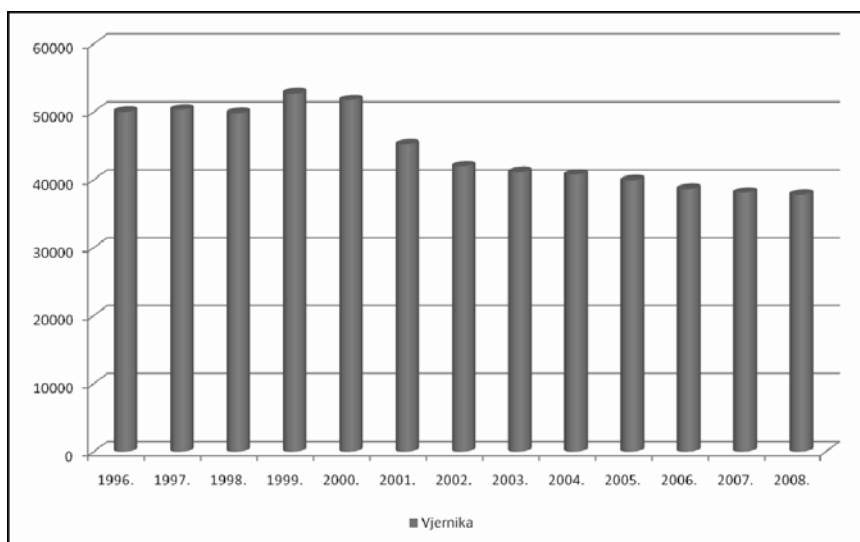
Slika 8. Sarajevska nadbiskupija (prirodni priraštaj)

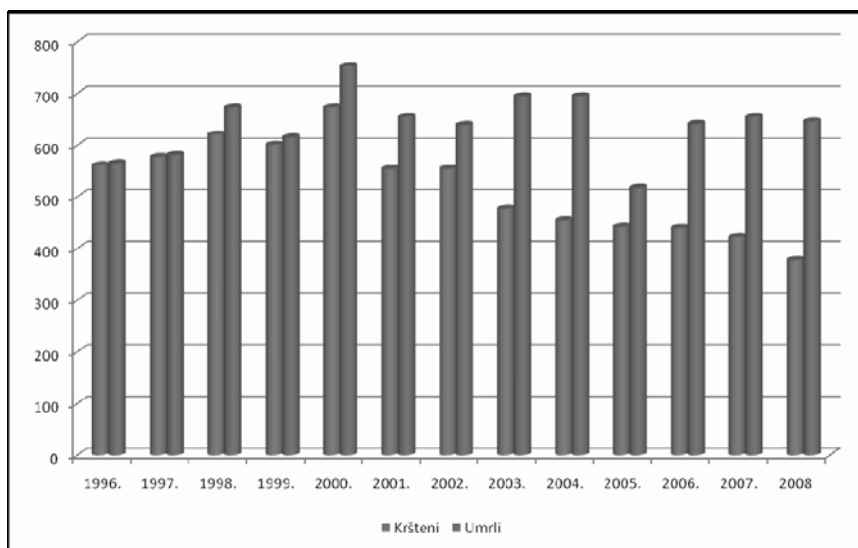
Tablica 5. Banjalučka biskupija (statističko stanje 1996–2008)

Godina	Kršteni	Umrli	Priraštaj	Vjernika
1996.	561	565	-4	50 000
1997.	577	581	-4	50 300
1998.	621	673	-52	49 800
1999.	601	615	-14	52 711
2000.	673	753	-80	51 700
2001.	554	655	-101	45 213
2002.	554	639	-85	41 961
2003.	477	695	-218	41 113
2004.	454	695	-241	40 758
2005.	442	517	-75	39 896
2006.	440	641	-201	38 614
2007.	422	655	-233	38 099
2008.	378	646	-268	37 797

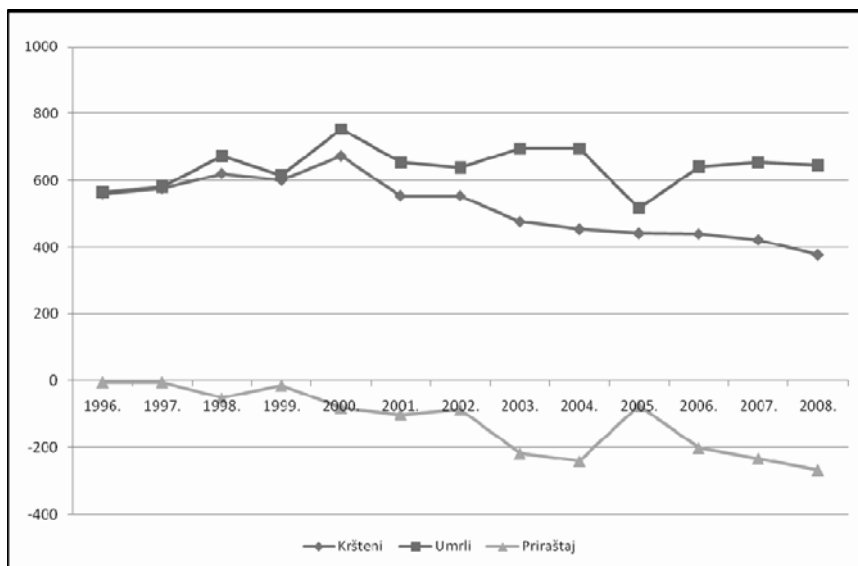
Slika 9. Broj vjernika u Banjalučkoj biskupiji

Slika 10. Krštenja i sprovodi u Banjalučkoj biskupiji

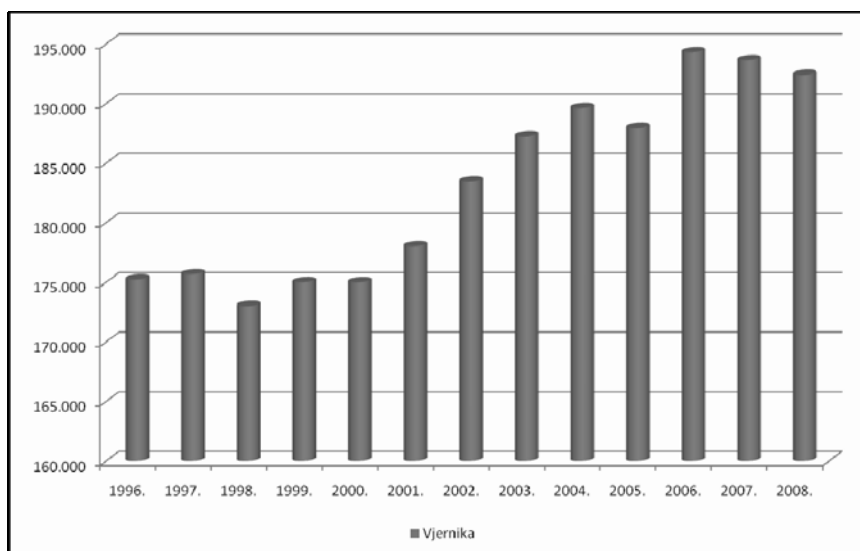
Slika 11. Banjalučka biskupija. Prirodni priraštaj

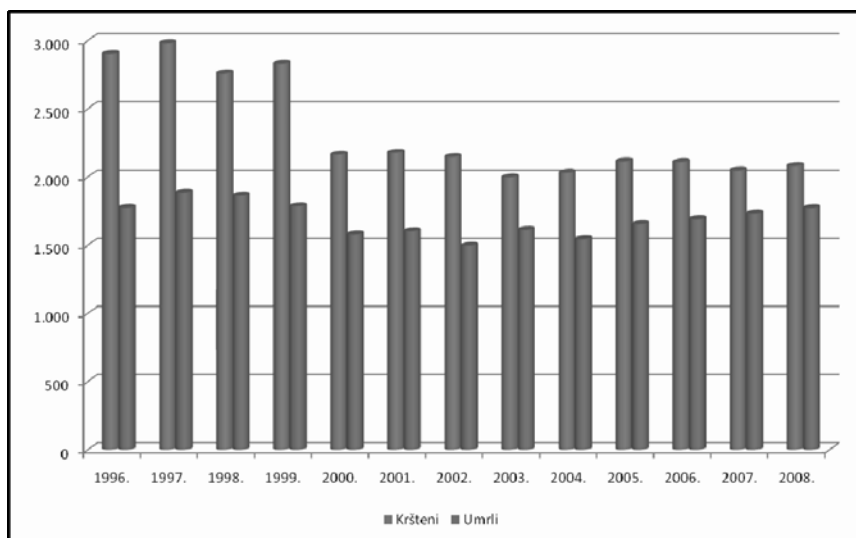
Tablica 6. Mostarska biskupija (statističko stanje 1996–2008)

Godina	Kršteni	Umrli	Priraštaj	Vjernika
1996.	2902	1774	1128	175 245
1997.	2981	1885	1096	175 684
1998.	2758	1863	895	173 005
1999.	2830	1785	1045	175 005
2000.	2164	1579	565	175 000
2001.	2179	1603	576	178 022
2002.	2146	1496	650	183 452
2003.	1997	1613	384	187 255
2004.	2032	1545	487	189 617
2005.	2114	1655	459	187 951
2006.	2110	1690	420	194 298
2007.	2048	1731	317	193 633
2008.	2080	1772	308	192 403

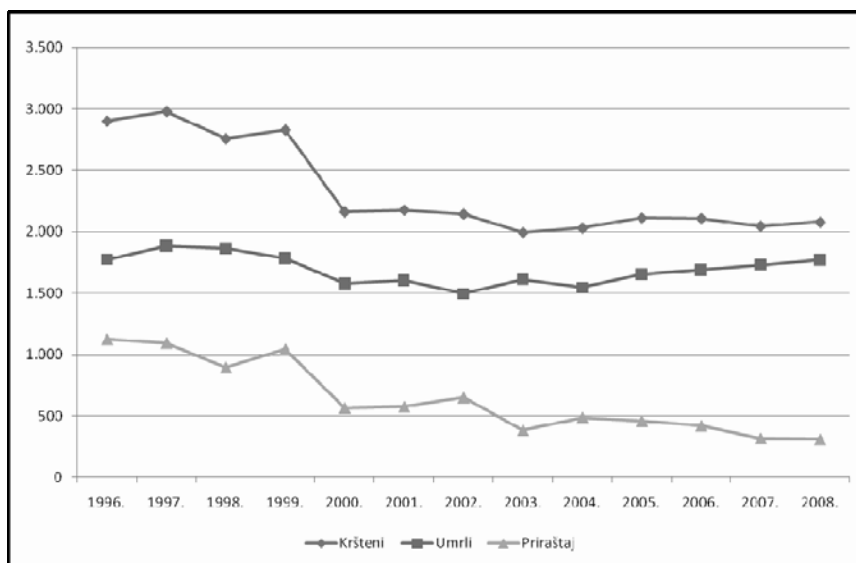
Slika 12. Broj vjernika u Mostarskoj biskupiji

Slika 13. Krštenja i sprovodi u Mostarskoj biskupiji

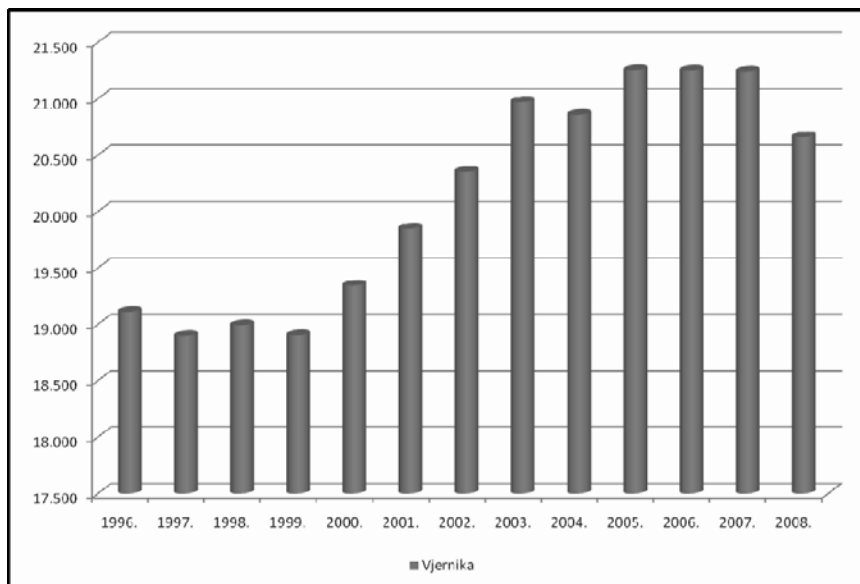
Slika 14. Mostarska biskupija (prirodni priraštaj)

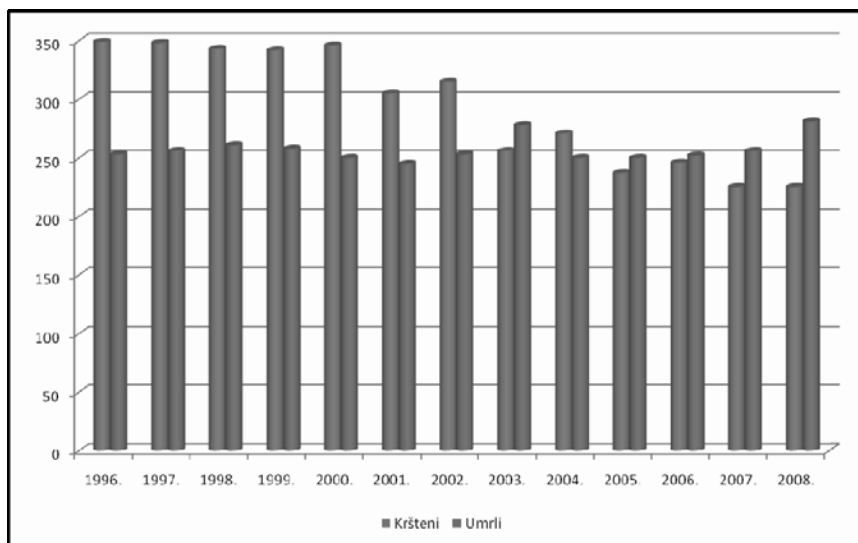
Tablica 7. Trebinjska biskupija (statističko stanje 1996–2008)

Godina	Kršteni	Umrli	Priraštaj	Vjernika
1996.	349	253	96	19 110
1997.	348	256	92	18 897
1998.	343	261	82	18 993
1999.	342	258	84	18 903
2000.	346	250	96	19 344
2001.	305	245	60	19 850
2002.	315	253	62	20 353
2003.	256	278	-22	20 971
2004.	271	250	21	20 857
2005.	237	250	-13	21 253
2006.	246	252	-6	21 250
2007.	225	256	-31	21 242
2008.	225	281	-56	20 661

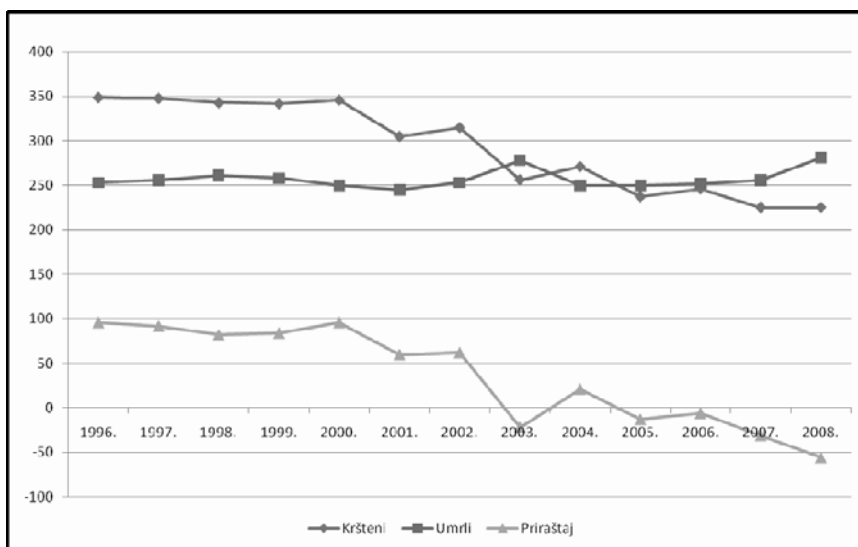
Slika 15. Broj vjernika u Trebinjskoj biskupiji

Slika 16. Krštenja i sprovodi u Trebinjskoj biskupiji

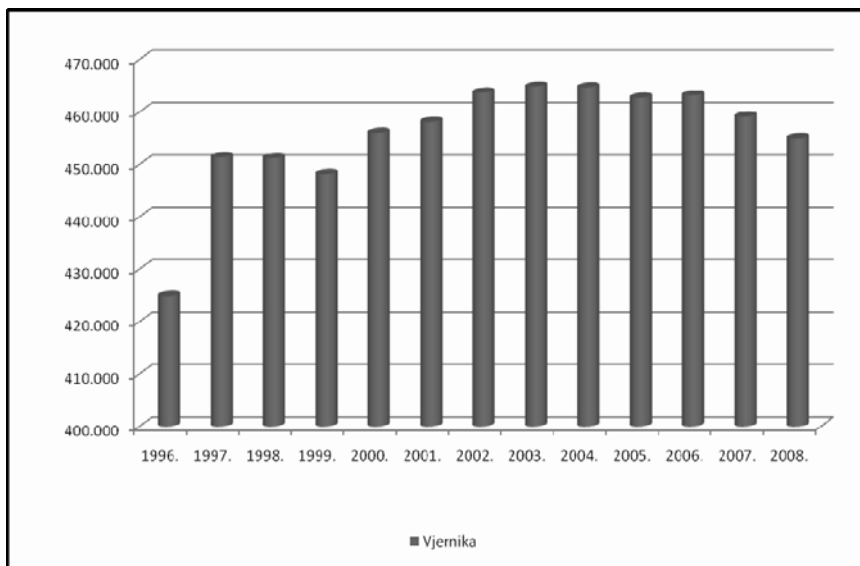
Slika 17. Trebinjska biskupija (prirodni priraštaj)

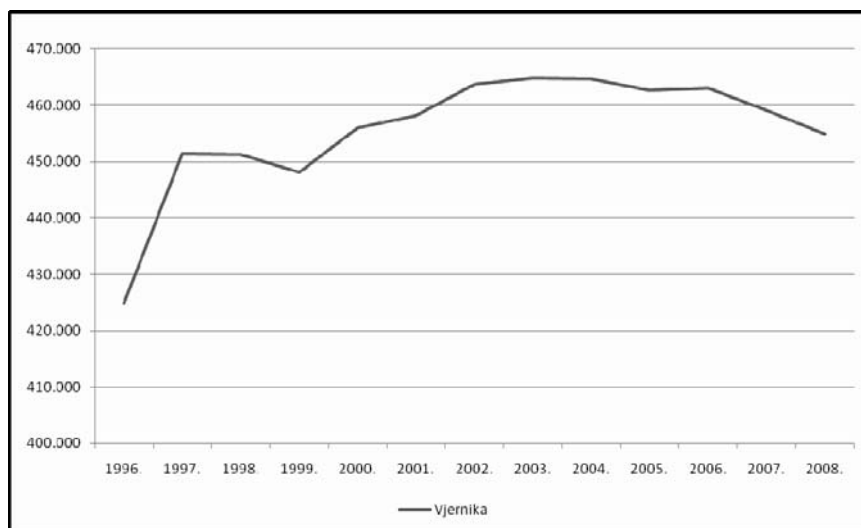
Tablica 8. Katolici u BiH (statističko stanje 1996–2008)

Godina	Kršteni	Umrli	Priraštaj	Vjernika
1996.	6739	5272	1467	424 915
1997.	7127	5841	1286	451 385
1998.	6779	5956	823	451 208
1999.	6736	5892	844	448 186
2000.	6409	5831	578	456 058
2001.	5734	5655	79	458 110
2002.	5543	5565	-22	463 687
2003.	5256	5996	-740	464 821
2004.	5184	5937	-753	464 694
2005.	5244	5896	-652	462 690
2006.	5146	5892	-746	463 131
2007.	4915	6155	-1240	459 102
2008.	4799	6214	-1415	454 921

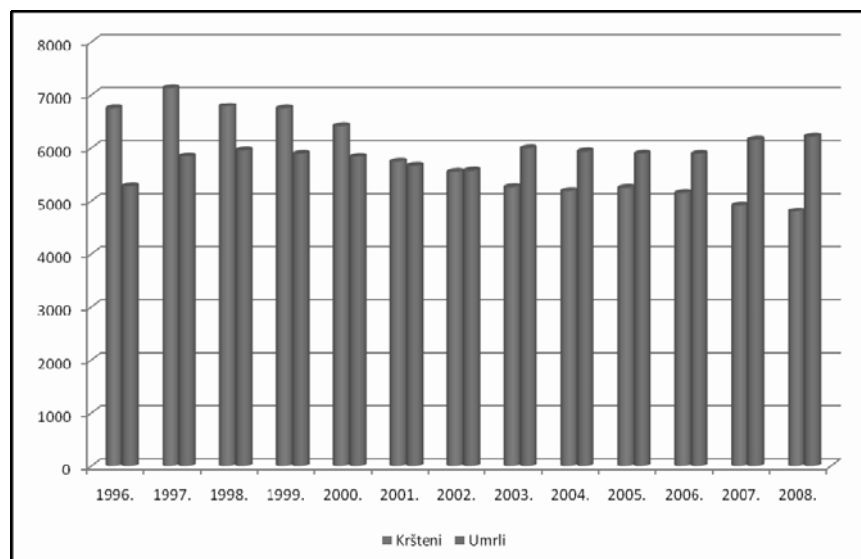
Slika 18. Broj katolika u BiH (crkveni popisi)

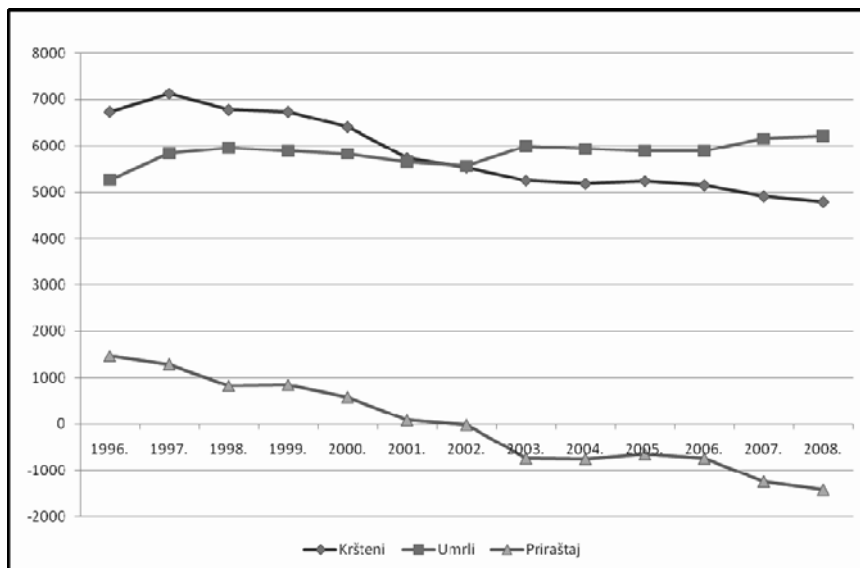
Slika 19. Krivulja katoličke prisutnosti u BiH

Slika 20. Kršteni i umrli katolici u BiH

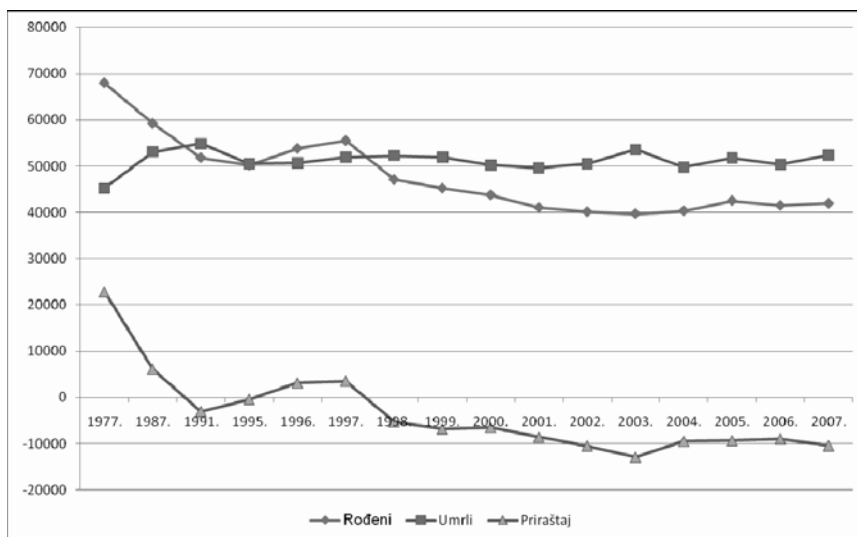
Slika 21. Prirodni priraštaj katolika u BiH

Tablica 9. Prirodni priraštaj u Hrvatskoj (radi usporedbe)

Godina	Rođeni	Umri	Priraštaj
1977.	68 035	45 156	22 879
1987.	59 209	53 080	6129
1991.	51 829	54 832	-3003
1995.	50 182	50 536	-354
1996.	53 811	50 636	3175
1997.	55 501	51 964	3537
1998.	47 068	52 311	-5243
1999.	45 179	51 953	-6774
2000.	43 746	50 246	-6500
2001.	40 993	49 552	-8559
2002.	40 094	50 569	-10 475
2003.	39 668	53 575	-12 907
2004.	40 307	49 756	-9449
2005.	42 492	51 790	-9298
2006.	41 446	50 378	-8932
2007.	41 910	52 367	-104 57

Slika 22. Prirodni priraštaj u Hrvatskoj (radi usporedbe)

3. Zaključak

- Tri su osnovna razloga demografskoga stagniranja Hrvata u BiH:
neuspio povratak prognanika i raseljenih,
vrlo negativan prirodni priraštaj Hrvata koji su ostali u BiH i
novo iseljavanje Hrvata.
- Prema mogućem rješenju problema:
- Pitanje povratka raseljenih i prognanih sve više je, nažalost, pitanje prošlosti. Ne treba ga nikada zaboraviti ali – i tamo gdje bi mogao, povratak se ne događa!
- Snažan naglasak treba staviti na zaustavljanje iseljavanja i podizanje nataliteta.
- U protivnom tri gore navedena osnovna razloga – posebice ako djeluju istovremeno kao u ovom slučaju – užasno su razorni.
- Stvaranje ozračja sigurnosti:
- Jedino će gospodarski razvitak zaustaviti iseljavanje, vjerojatno i podići natalitet.

- U svom budućem gospodarskom organiziranju Hrvati iz BiH moraju ubrzano učiti također od židovskog modela i iskustva, provjerenog i dokazanog na raznim stranama svijeta.
- Podizanje političke sigurnosti koja će pogodovati gospodarskom razvitku.
- Jačanje kredibiliteta Crkve kroz utvrđivanje njezinog unutrašnjeg jedinstva.
- Održavati dobre veze s Hrvatskom i svjetskim centrima moći.
- Jačanje ustanova nacionalne kulture: sveučilišta, društava, medija, banaka podataka i dr.

Slavo Kukić

MEDIJI U BIH – STANJE I MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA

1. Uvod

Nema dvojbi da je Bosna i Hercegovina, prethodnih dvadesetak godina, prošla pravu Golgotu. Ona, međutim, iz 90-ih godina 20. stoljeća je jedna od najtežih ratnih Golgota 20. stoljeća na tlu Evrope uopće. Kakav je, pak, rat posrijedi bio? U vezi s tim se, istina, mogu sresti različiti pristupi. Za jedne, rat u BiH je, po svemu, forma vanjske agresije na suverenu zemlju. Za druge, međutim, kojih nije ništa manje, posrijedi nije agresija nego klasični oblik građanskog rata, određenog konfesionalnim i nacionalnim činiteljima. Traganje za odgovorima na tu vrstu pitanja, dakako, nije stvar prošlosti. Dapače. I u godinama i desetljećima koji slijede znanost će se tome posvećivati. I sve su prilike kako bi taj odgovor, kako se vremenska distanca u odnosu na prethodni rat u BiH bude povećavala, mogao ići sasvim drugim smjerom. Kako bi, naime, mogao slijediti logiku da je ratna kalvarija na isteku 20. stoljeća u BiH imala odlike i agresije i građanskog rata – da je, još konkretnije, počela kao agresija, ali i to da je, što je rat dalje odmicao, u njoj sve prepoznatljiviji bio element građanskog sukoba na bazi nacionalnog i konfesionalnog.

Ova analiza se, međutim, traganjem za odgovorima na tu vrstu pitanja ne kani baviti. Analitička znatiželja joj je, naprotiv, usmjerenana na sasvim drugu dimenziju posljednje bh. kalvarije. Rat u BiH (1992–95) je, još konkretnije, za posljedicu imao totalnu podijeljenost s etničkim predznakom. Podijeljenost se, dakako, dogodila i u sferi

medija. Rat je, drugim riječima, za posljedicu imao podjelu na *tri potpuno odvojena medijska sustava*, među kojima, i to u najdoslovnijem značenju te riječi, nije postojalo nikakve korespondencije. S druge strane, sva tri medijska sustava su gotovo u istoj mjeri bila pod izravnim utjecajem triju vladajućih nacionalnih programa i politikâ triju vladajućih nacionalnih filozofija. Tri vladajuće nacionalne filozofije, personificirane kroz tri vladajuće političke stranke, utvrđivale su njihovu uređivačku koncepciju, žurnalistički ih profilirale, nalagale im zaokrete od tvrdih i nepopustljivih prema tolerantnijim i liberalnijim žurnalističkim rješenjima i žanrovima itd. Na kraju, tijekom rata je u njima, cijelo vrijeme, iako nekada manje a nekada više izražena, dominirala i svojevrsna ratnohuškačka logika.¹

Daytonski mirovni sporazum je, istina, utjecao na povlačenje ratnohuškačkog žurnalizma koji je bh. medije karakterizirao prije njega. Povlačenje, međutim, ne znači i potpuno potiskivanje. Dapače, s vremena na vrijeme je takva medijska logika još uvijek prisutna, iako u bitno većoj mjeri u medijima na prostoru Republike Srpske, onima nad kojima je izravni patronat ili, pak, neki drugi vid kontrole imao SDS, vodeća politička stranka sa srpskom političkom retorikom. No, na takvu logiku imuni nisu ni drugi bh. mediji, oni iz ostalih dvaju medijskih sustava. Zov rata se, s vremena na vrijeme, mogao prepoznati i u njima. S druge strane, otklonjena nije ni kontrola medija koju su u svojim rukama držale vladajuće nacionalne stranke. I nakon Dayton je, naprotiv, medijima pod njihovim patronatom bila strana profesionalna novinarska logika da se javnost integralno upozna s činjenicama. Umjesto toga, dominiralo je pravilo da se o činjenicama, koje ne idu u prilog »naše« stvari, ne treba ni pisati, ni

¹ Od ovakve ocjene izuzeti se može zaista mali broj medija koji se nisu uklapali u ovako prepoznatljivo razbijen bh. medijski prostor. Oni bi se, ali zaista kolokvijalno, mogli zamisliti kao dijelovi nekog zasebnog, *četvrtog medijskog sustava*, koji je u izvjesnoj medijskoj korespondenciji sa svakim od prethodna tri, i koji se može smatrati potencijalnim vezivnim sredstvom među njima. Međutim, domet ove grupe medija je u to vrijeme bio uistinu regionalno, ponajčešće lokalno ograničen. Stoga je i promišljanje o njihovom utjecaju na profiliranje javnog mnijenja zanimljivo više teorijski, dakle s aspekta mogućih efekata u bližoj ili nešto daljoj budućnosti, a manje iz uklanjanja njihovih učinaka u vremenu prije Dayton.

govoriti. Ako su, pak, posrijedi događaji koji se ne mogu zaobići, informacije treba uzimati selektivno, isključivo iz »svojih« izvora, službenih institucija, i bez istraživačke novinarske radoznalosti. »Zlatno« pravilo u izvješćivanju postaje logika da se javno mnijenje kreira na temelju informacija »svoje« strane. Prakticiranje eventualnog suprotstavljanja stavova onog »drugog« je prava rijetkost, a i tada se koristi s nakanom da se izvrši kritički obračun s njima zbog »dobro poznatih krajnjih namjera«.

Nakon 2000. godine evidentna je promjena u novinarskom profesionalizmu – i kod pisanih i kod elektroničkih medija. Gdje tražiti uzroke tome? Koncentrirani su, po svemu sudeći, oko tri bitne značajke, koje su za medijski prostor BiH postale indikativne već krajem 90-ih godina. Posrijedi je, prije svega, činjenica da se u tom periodu pojavio relativno velik broj alternativnih listova i drugih medija nezavisne orijentacije.² Među njima, posebice u skupini elektroničkih medija, važno mjesto zauzimaju oni u kojima je, u manjoj ili većoj mjeri, prisutan, pa i dominantan, strani kapital.³ Sve evidentnije, potom, postaje posustajanje medijskog izolacionizma. Izvjesno vrijeme i nakon Daytona je na prostoru Republike Srpske moguće bilo čitati uglavnom novine s područja tog entiteta i od izdavača iz SR Jugoslavije, dok su na prostoru pod kontrolom HVO-a kiosci nudili samo hrvatske tiskovine. Potkraj 90-ih, međutim, stanje se, barem kada je u središtu promatranja vizualni efekt, znatno poboljšava.⁴

Krajem 90-ih mogu se identificirati i prve naznake promjena u položaju novinarske profesije. Prvih pet godina 21. stoljeća one su evoluirale u promjene sa sasvim prepoznatljivom pozitivnom arhitekturom. Neupitan je, primjerice, kvalitativni pomak u slobodi

² U ovom kontekstu zaslužuju biti apostrofirani *Oslobođenje*, *BH Dani*, NTV Banja Luka, Radio Zid, Slobodna Bosna, ali i neki drugi.

³ Takve su OBN (Open Broadcast Network), Radio FERN, Radio 27, Projekt ZAJEDNO, TV pool, itd.

⁴ Na čitavom prostoru BiH moguće je, iako još uvijek ne tako često, bilo pronaći sve, ili barem dobar dio značajnijih dnevnih i tjednih tiskovina koje izlaze na prostoru BiH. Uz njih više uopće nije posebno veliki problem doći i do svih značajnijih tiskovina s područja susjednih država, onih pod kontrolom oficijelnih vlasti, ali i svih drugih, ponajprije onih koji vlastima oponiraju, a koje imaju značajnog utjecaja na javno mnijenje.

novinarskog izričaja. Razlozi tome su višestruki. U pitanju je, prije svega, stalan rast broja međunarodnih organizacija koje pomažu, ali i nadziru, profesionalnu transformaciju medija u BiH.⁵ U pitanju je, potom, Odluka o slobodi informiranja i ukidanju krivičnih kazni za klevetu i uvredu⁶, kojom se ukida raširena praksa tretiranja uvrede i klevete kao kaznenog djela, i za njih se, umjesto zatvorske, dopušta izricanje samo novčane kazne. U pitanju je, na kraju, i činjenica da novinarske organizacije u BiH postaju agresivnije u pitanjima zaštite svojih članova i međusobno sve povezanije.⁷

2. Društvene promjene i njihovi učinci na oblast elektroničkih medija

Društvene promjene, sa svim što one posljednjih petnaestak godina podrazumijevaju, u BiH se, na dosta uvjerljiv način, zrcale i u sferi elektroničkih medija. Početak 90-ih godina 20. stoljeća BiH je započela s relativno malim brojem elektroničkih medija, kraj stoljeća je dočekala s neprimjereno velikim brojem, a posljednjih devet godina njihov je broj stabiliziran na brojcima koja je i dalje, s obzirom na broj stanovnika, impozantna (tablica 1.).

⁵ Najkonkretnije: *Nezavisna komisija za medije* ima poziciju svojevrstnog ministarstva za elektroničke medije, u sastavu Ureda Visokog predstavnika instaliran je *zamjenik za medije*, ali i *Odjeljenje za razvoj medija*, u sastavu Ombudsmena Federacije BiH utemeljen je i *specijalni pomoćnik za medije*, unutar svake međunarodne organizacije, zadužene za implementaciju Daytonskog sporazuma, djeluje odjel za medije, itd.

⁶ Odluku je sredinom 1999. donio Visoki predstavnik u BiH.

⁷ Primjerice, četiri novinarske organizacije, koje su tada djelovale, krajem 1998. godine potpisuju *Memorandum o razumijevanju*. Potkraj travnja 1999. je već šest novinarskih asocijacija potpisalo *Kodeks za štampu u Bosni i Hercegovini*. Sredinom lipnja 1999. u Neumu je održana utemeljiteljska skupština *Asocijacije elektronskih medija BiH*, zamišljena kao institucija čiji je zadatak artikulacija i zaštita zajedničkih interesa svih elektroničkih medija u državi, itd.

Tablica 1. Kretanje broja radio i TV stanica 1991–2009.

RADIO I TV STANICE U BiH 1991–2009.								
Tip medija	1991.	1996.	1997.	2000.	2003.	2004.	2005.	Listopad 2009.
TV	5	29	52	71	42	42	42	45
Radio	54	92	156	210	141	141	146	144
TOTAL	59	121	208	281	183	183	188	189

Izvor: Udovičić et al. (2001), Thompson & De Luce (2002), Media Task Force (2003) i RAK (www.rak.ba)

Čemu zahvaliti ovakve trendove? Nagli porast broja radijskih i TV stanica u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća posljedica je najmanje dviju grupa činjenica. U pitanju je, prije svega, liberalizacija mogućnosti njihova pokretanja – posebice mogućnosti pokretanja onih u privatnom vlasništvu. Rezultat takve liberalizacije je i gotovo eksplozivan porast broja privatnih radio i TV medija, onih lokalnog obilježja prije svega.⁸ Razvoj ovih medija su, nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma, a s ciljem njihove profilacije kao nezavisnih i pariranja domaćim političkim elitama i medijima pod njihovom kontrolom, poticale i institucije međunarodne zajednice u BiH. Samo vlada SAD-a je, od okončanja rata do kraja 2003. godine, u tu svrhu usmjerila više od 50 miliona američkih dolara.⁹ Najmanje toliko, i s istim ciljem, utrošili su i različiti drugi donatori.¹⁰ U istom je periodu, s druge strane, evidentan i radikalni rast radijskih i TV stanica u javnom vlasništvu. Za pretpostaviti je da ga se može zahvaliti karakteru trendova koji ovo vrijeme obilježavaju. U pitanju je, prije svega, činjenica da je BiH tijekom 90-ih godina prošla iskustvo ra-

⁸ Od 144 radijskih stanica 2009. godine 78 njih je privatnih, a od 45 TV-stanica privatnih je 30.

⁹ Henderson et al. (2003), str. 3.

¹⁰ Fondacija Otvoreno društvo i Evropska komisija zajedno su potrošile najmanje isto toliko od 1996. Fondacija Otvoreno društvo alocirala je više od 7,5 miliona KM (3,75 miliona eura) do 2000 (Jusić et al. /2001/, str. 15). Pored toga, međunarodna zajednica je investirala oko 17,5 miliona dolara (14 miliona eura) u samo jedan projekt, Open Broadcast Network (OBN), tokom 1996. i 1997, čime se ukupna suma popela na oko 20 miliona dolara (16 miliona eura) do 2000. (Jusić et al. /2001/, str. 19).

zornih ratnih sukobljavanja. Elektronički mediji su, prema tome, bili u funkciji informiranja i ratnog mobiliziranja stanovništva. A za tu su funkciju elektronički mediji, oni pod kontrolom jedne od triju nacionalnih političkih filozofija, bili najpogodnije sredstvo. No, potreba za tom vrstom medija nije prestala ni nakon rata. Naprotiv. Na lokalnoj razini ona se iskazuje u još jasnijoj formi. Razlog tome, među inim, treba tražiti i u procjeni lokalnih elita da se preko radio i TV stanica najefikasnije kontroliraju informacije koje se stanovništvu nude, a time najjednostavnije produžava vlast i vlastito političko trajanje.

Vrijeme nakon 2000. godine, međutim, karakterizira obrnut trend. Za samo tri godine, primjerice, broj radio i TV stanica pada za približno jednu trećinu. Razlog tome je u uvođenju regulacije u oblast elektroničkih medija. Zakonom o komunikacijama je, naime, uspostavljena Regulatorna agencija za komunikacije (RAK), tijelo odgovorno za regulaciju elektroničkih medija, ali i nezavisno u odnosu na institucije vlasti.¹¹ U nadležnost RAK-a je, temeljem zakona, dano izdavanje dugoročnih licenci, a u tom je procesu oko 50% emitera izgubilo ranije dozvole. Po istom osnovu RAK je u nadležnost dobio i praćenje rada, ali i izricanje sankcija zbog nepoštivanja osnovnih principa profesionalnog novinarstva.¹² Uspostavljanje i temeljni principi rada RAK-a nisu mogli ostati i bez pozitivnih učinaka. Iako su elektronički mediji i novinari još uvijek izloženi pritiscima svojih vlasnika i države¹³, dostignuti nivo novinarskih sloboda u BiH relativno je zadovoljavajuć.¹⁴

¹¹ Članom 4 apostrofiraju se regulatorni principi emitiranja – zaštita slobode izražavanja i raznolikosti mišljenja, poštujući općeprihvaćene standarde ponašanja, nediskriminacije, pravičnosti, točnosti i nepristranosti; razvoj profesionalnih i održivih komercijalnih i javnih emitera u namjeri da se uspostavi odgovarajuća ravnoteža između njih; odvojenost emitera od političke kontrole i manipulacije, radi jačanja demokratskih principa i temelja tržišne ekonomije, itd.

¹² U periodu 1998–2003. izrečene su ukupno 144 sankcije, od novčanih kazni do obustave emitiranja programa (RAK, 2004, str. 7–9).

¹³ Oko 58% novinara u BiH je i tijekom 2004. godine radilo bez ugovora, gotovo 50% postojećih radio i TV stanica i danas su u vlasništvu lokalnih ili kantonalnih vlasti i vlada, od kojih su gotovo u potpunosti ovisne, itd.

¹⁴ U izvještaju Reportera bez granica za 2003, BiH zauzima 37. mjesto u svijetu, iznad Španije i Italije, a daleko ispred svojih susjeda iz regiona, Hrvatske, bivše jugoslavenske republike Makedonije te Srbije i Crne Gore (Media Task Force /2003/, str. 11).

Napredak je, prema svim analizama, evidentan i kod javnih RTV servisa.¹⁵ No, taj je napredak i posebno važan. Radi se, naime, o medijima koji su relativno najgledaniji i najutjecajniji. Ali, napredak triju javnih RTV servisa nije bio nimalo jednostavan. Naprotiv. Započeo je, i to odmah po potpisivanju Daytonskog sporazuma, mukotrpnim sastavljanjem razbijenih dijelova prije rata jedinstvenog emitera.¹⁶ Ali, proces je znatnije intenziviran tek dvije godine kasnije. Sredinom 1998. potpisan je Memorandum o razumijevanju u restrukturiranju RTV BiH, kojim se predviđa uspostava RTV Federacije BiH i Javne korporacije za proizvodnju i emitiranje programa na području čitave zemlje. Godinu dana nakon toga Visoki predstavnik donosi Odluku o restrukturiranju sustava javnog emitiranja u BiH, kojom se utemeljuje novi sistem javnog emitiranja.¹⁷ Drugom odlukom o restrukturiranju javnog RTV sistema u BiH¹⁸, opet, osniva se Javni RTV servis za BiH te predviđa osnivanje posebne Javne korporacije na nivou BiH za prijenos radio i TV signala. Dvije godine kasnije, i opet nametanjem Visokoga predstavnika, rad triju javnih RTV servisa reguliran je novim zakonom¹⁹, a tijekom 2005. godine usvojeni su i novi zakoni kojima se, prema zahtjevima Evropske komisije, regulira sustav javnog emitiranja u BiH.²⁰

¹⁵ Danas u BiH djeluju tri javna RTV servisa – Javni servis BiH, RTV Federacije BiH te RT Republike Srpske – integrirani u Javni RTV sistem BiH.

¹⁶ Već je 1996. godine, na sjednici Vijeća za implementaciju Daytonškoga mirovnog sporazuma u Londonu, zatraženo da se donese novi pravni okvir za elektroničke medije u BiH. Sredinom 1998. Vijeće za implementaciju mira zatražilo je integraciju cjelokupnoga prijenosnog sustava u BiH.

¹⁷ Učinio je to Carlos Westendorp 31. 07. 1999, na samom kraju svog mandata. Odlukom se uspostavlja novi zakonski okvir za rad Javne RTV BiH i RTV Federacije BiH, ali i zahtijeva uspostavljanje javne RTV RS u skladu s najvišim međunarodnim standardima, instalira se princip transparentnog i adekvatnog financiranja javnih RTV u BiH, propisuje se donošenje dodatnih propisa s ciljem racionalizacije i legalizacije aktivnosti stranih RTV na teritoriji BiH (HTV i RTV Srbije), itd.

¹⁸ Odluku je Visoki predstavnik u BiH nametnuo u listopadu 2000. godine.

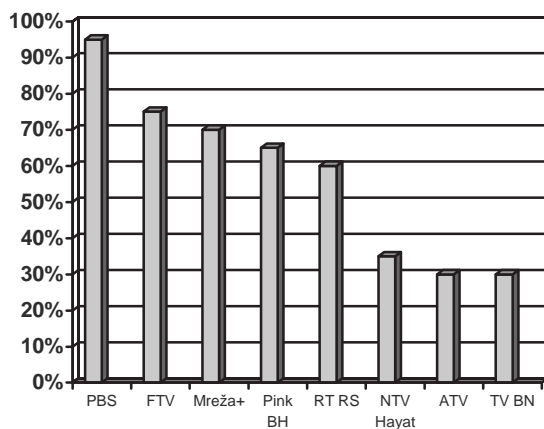
¹⁹ U svibnju 2002. Visoki predstavnik Wolfgang Petritsch nametnuo je *Zakon o osnovama sistema javnog emitiranja i javnog servisa u Bosni i Hercegovini*.

²⁰ Novu zakonsku regulativu vladajuće političke elite, prema mišljenjima medijskih analitičara, nastoje iskoristiti za ponovo uspostavljanje kontrole nad njihovom uređivačkom politikom. Hoće li u tome i uspjeti? U ovom momentu je o tome dosta nesigurno spekulirati.

3. Današnja slika bosanskohercegovačkog tržišta elektroničkih medija

Prema registru RAK-a²¹, u BiH danas djeluje šest javnih radiotelevizijskih servisa²², te još 182 radio i TV stanice²³. Pet je TV kanala koji pokrivaju teritorij čitave države²⁴. Na državnoj razini, uz njih, djeluje i Mreža Plus, komercijalni program kojeg proizvodi mreža nekoliko stanica. No, budući da ne posjeduje vlastitu, nego se koristi frekvencijama stanica-učesnica, ne može se smatrati zasebnim kanalom. Konkurencija su im i TV stanice iz susjednih država – Hrvatske, Srbije i Crne Gore, ali i domaće stanice koje su sve jače: NTV Hayat iz Sarajeva i Alternativna Televizija (ATV) iz Banja Luke, TV BN iz Bijeljine, te TV TK (Tuzlanskoga kantona) (slika 1.).

Slika 1. Pokrivenost teritorije signalom TV stanica u BiH.

Izvor: MIB, Podaci o pokrivenosti TV signalom teritorije BiH pojedinih TV stanica

²¹ Pogledati na: www.rak.ba

²² BHT i BH radio, FTV i Radio Federacije, TV RS i Radio RS.

²³ Među njima je 39 TV (15 javnih i 24 privatne) te 143 (63 javne i 80 privatnih) radijske stanice.

²⁴ BHTV 1, RTV FBiH – kanal Federacije, RTRS – kanal Republike Srpske, OBN – Open Broadcast Network, te TV Pink BiH – odjel komercijalne stanice iz Srbije, koji je 2003. formirao ispostavu u BiH.

Na tržištu emitiranja su – iako sve manje izraženo – još uvijek dominantna tri javna RTV servisa. U prilog tome govore i podaci o udjelu u gledanosti (tablica 2.).

Tablica 2. TV udio u gledateljstvu / publici za BiH (2002–08).

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
BHT, FTV, RTRS	37,9	33,5	31,8	22,2	25,1	24,5	23,4
Domaće TV stanice (Pink BH, OBN, HAYAT, ATV, TVBN i ostale)	42,5	45,1	48,0	42,4	40,7	41,8	43
HRT 1, HRT 2, Nova TV, RTL Hrvatska, PINK BG, RTS BG, ostale ino TV stanice	14,3	16,3	15,5	31,7	32,1	26,6	25,1
Satelitski TV kanali	5,2	5,2	4,7	3,7	2,1	7,1	8,5

Izvor: Mareco Index Bosnia, Mjerenje gledanosti TV stanica (2002–05).

Već i letimičan pogled na podatke iz prethodne tablice upućuje na razloge radikalnog pada udjela triju javnih servisa u gledateljstvu. U pitanju je, očito, radikalni porast udjela TV stanica iz susjedstva BiH. Što je razlog tome? Posrijedi je, dakako, veći broj razloga. U pitanju je, prema raspoloživim podacima, prvenstveno širenje pokrivenosti broja domaćinstava kroz kabl (problem »neovlaštenog« dekodiranja programa HTV 1, HTV 2, Nova TV), koje je indikativno posebice 2005–06, zbog kojega se udio u gledanosti tzv. ino TV stanica u BiH rapidno povećao.

3. 1. Hrvatski nacionalni kanal – osvrt unazad

Tijekom 2002. Visoki predstavnik za BiH nametnuo je zakone o tri javna emitera – Javnom servisu BiH, RTV FBiH te RTV RS. Na kraju, a na temelju zahtjeva Evropske unije, u listopadu 2005. državni parlament usvojio je Zakon o javnom RTV sustavu i Zakon o javnom RTV servisu BiH, a sredinom 2006. Narodna skupština RS-a Zakon o RTV RS. Federalni parlament je, međutim, isti zakon, kojim bi se regulirao rad federalne radiotelevizije, usvojio tek u lipnju 2009. Razlog ovom kašnjenju je upravo zahtjev za hrvatskim nacionalnim kanalom, na kojem ustrajavaju stranke s hrvatskim predznakom u federalnom parlamentu.

Zahtjev za hrvatskim nacionalnim kanalom, međutim, ima nešto dulju povijest. Tijekom rata su na prostorima pod kontrolom Armije BiH i Vojske RS-a funkcionirale nacionalne radiotelevizije. Na Palama je, naime, utemeljena Srpska RTV, koja je bila pod izravnom kontrolom SDS-a, dok je RTV Sarajevo – u svibnju 2002. preimenovan u RTV BiH – potkraj 2002. pod svoju kontrolu preuzeo SDA, »što se nastavilo do kraja rata, pa i nekoliko godina poslije završetka oružanih borbi« (Kontić, 2006). HDZ, pak, tijekom rata nije stvarao svoju radioteleviziju već je, u svojstvu svoje dakako, koristio HRT iz susjedne Hrvatske. Postavlja se pitanje – zašto? Odgovor je u sferi nagađanja. No, nije nemoguće da je takvo opredjeljenje samo dio općeg koncepta, koncepta podjele BiH, prema kojem nacionalna RTV, budući da je Hrvati već imaju, i nije bila potrebna.

Ishod rata, međutim, nije išao na ruku ratnim planovima o podjeli BiH. Stoga se, u neposrednom poslijeratnom vremenu – u kojem su dvije druge vladajuće nacionalne partije imale elektroničke medije pod svojom kontrolom – iz krugova HDZ pokušalo parirati stvaranjem novog TV emitera. Potkraj kolovoza 1996. formiran je Erotel, s nakanom da se razvija kao hrvatska televizija u BiH. No, ubrzo je postalo jasno kako taj projekt nema realnih šansi na uspjeh. Prema dozvoli za emitiranje, koju je 1999. godine izdala Nezavisna medijska komisija, Erotel je trebao emitirati program posredstvom jedanaest predajnika, a ostale, koje je do tada koristio, predati na upotrebu novoosnovanoj

RTV FBiH. Zaposlenici Erotela ovu odluku nisu prihvatili, zbog čega je i Erotel, opet odlukom Nezavisne medijske komisije, zatvoren sredinom veljače 2000. Zbog toga se nacionalni kanal kasnije nastojalo osigurati u okviru RTV FBiH. Zbog neudovoljavanja zahtjevu te vrste, uostalom, zeleno svjetlo u federalnom parlamentu nije dobio ni prvi Zakon o RTV FBiH, onaj koji je u parlamentarnoj proceduri bio u drugoj polovici 1998. godine. Isti odnos zadržan je i prema svim zakonima o javnim servisima i nakon toga – kako na federalnoj, tako i na državnoj razini.

Prisjetimo se, među inim, događanja u vezi s usvajanjem Zakona o javnom RTV sustavu i Zakona o javnom RTV servisu u BiH, koji su u parlamentarnoj proceduri bili tijekom 2005. godine. Zastupnički dom Parlamentarne skupštine je, usprkos suprotstavljanju hrvatskih zastupnika, usvojio predložene tekstove dvaju zakona. No, Klub hrvatskih zastupnika iskoristio je mogućnost koja mu na raspolaganju stoji u Domu naroda i pozivom na vitalni nacionalni interes usvajanje zakona odložio do odluke Ustavnog suda o utemeljenosti navedenog poziva.

Prisjetimo se, potom, sudbine Zakona o RTV FBiH, koji je u parlamentarnoj proceduri bio tijekom 2006. U Zastupničkom domu federalnog parlamenta zakon je usvojen, ponovo preglasavanjem zastupnika Hrvata. I ponovo je iskorišten institut poziva na vitalni nacionalni interes i zatraženo mišljenje Ustavnog suda u vezi s tim. Za razliku, međutim, od Ustavnog suda BiH ovaj je ustavni sud uvažio prigovor i naložio vraćanje čitave procedure usvajanja zakona na početak. Istina, Ustavni sud Federacije nije osnovu za uvažavanje prigovora Kluba hrvatskih zastupnika u Domu naroda federalnog parlamenta pronašao u nepostojanju hrvatskoga nacionalnog kanala, nego u načinu na koji je zakonom strukturiran UO ove kuće. Usprkos tome, odluka Ustavnog suda je u javnosti prikazana baš na taj način – kao pozitivna reakcija na zahtjev za hrvatskim nacionalnim kanalom.

Isti scenarij, što se reakcije Ustavnog suda FBiH na zahtjev Kluba hrvatskih zastupnika tiče, nije se ponovio i tijekom 2009. Vlada je, naime, usvojila prijedlog tog zakona većinom glasova. Protiv prijedloga Vlade bili su svi članovi Vlade Hrvati. Hrvati su protiv novog

zakonskog rješenja bili i u federalnom parlamentu. Na kraju, prema Ustavnom sudu su, kao i tri godine ranije, iskoristili institut poziva na vitalni nacionalni interes. I opet je traženo zakonsko instaliranje hrvatskoga nacionalnog kanala. No, Ustavni sud ovaj put nije pronašao ni jedno valjano uporište da tom zahtjevu udovolji. Novim zakonom je, naime, otklonjen razlog koji je Ustavni sud iskoristio kao argument za udovoljavanje pozivu na vitalni nacionalni interes 2006. godine.

3. 2. Političke pozicije u odnosu na zahtjev za hrvatskim nacionalnim kanalom

Institucije međunarodne zajednice u BiH suprotstavljaju se zakonskom sankcioniranju logike o izgrađivanju javnog RTV sustava u BiH kao strukture nacionalnih TV i radijskih emitera, usto i emitera s vlastitom uređivačkom politikom. Duh neprihvatanja takve logike ispunjava sve odluke Visokog predstavnika o Javnom RTV sustavu do danas. Da se u odnosu na to, potom, ništa specijalno nije dogodilo ni dolaskom Miroslava Lajčaka na tu funkciju pokazalo se prilikom njegove prve posjete Mostaru. Na pitanje novinara u vezi s tim, Lajčak nije ostavio ni najmanje prostora za eventualno drugačija tumačenja. Komentirajući odluku federalne vlade i suprotstavljanje njezinih ministara iz reda Hrvata, apostrofirao je kako njihov zahtjev za nacionalnim kanalom »vodi etničkoj segregaciji i to ja nikada neću dopustiti. Ako neko želi TV samo na jednom jeziku i samo za jedan narod onda može, sukladno tržišnoj ekonomiji, napraviti privatnu TV kuću i tu neće biti nikakvih ograničenja« (Lajčak, 2007).

Umjesto takve logike nacionalnih kanala Ured Visokoga predstavnika istrajava na izgradnji Javnog RTV sustava kao strukture sastavljene od četiri pravna subjekta – BHRT-a kao Javnog servisa na razini BiH, dvaju entitetskih emitera, te Korporacije javnih RTV servisa. Pri tome se inzistira na pristupu da sva tri emitera moraju biti u funkciji javnih servisa, dakle u funkciji zadovoljavanja potreba i interesa svih građana – na razini BiH, odnosno dvaju entiteta. Svi

emiteri, potom, i u svojoj kadrovskoj strukturi i u svojoj programskoj orijentaciji moraju odražavati raznolikosti bh. društva – kako jezične, tako i etničke, kulturološke, konfesionalne, regionalne i dr.

Pozicije, međutim, vladajućih političkih struktura u BiH ne korespondiraju s ovako strukturiranom filozofijom međunarodne zajednice. Dapače. Kod svih njih moguće je identificirati svojevrсна odstupanja. Najmanja su, kako stvari stoje, kod bošnjačkih političkih elita. Ako bi se htjelo istaknuti ono što ih označava onda je to, u smislu optimalnog koncepta, zalaganje za RTV BiH, koja je strukturirana kao javni servis građana. Unutar tih elita se, međutim, ne može identificirati niti osobito protivljenje postojećem, dakle konceptu iza kojeg stoji Ured Visokoga predstavnika, ali i Ured Evropske komisije u BiH. Srpske političke elite, pak, kao i u svim drugim sistemskim rješenjima, bitno odlikuje istrajavanje na održanju *statusa quo*, dakle rješenja po kojem RTV RS nije upitna kao dio javnog RTV sustava. No, pri tome im se kadrovska i uređivačka politika nalaze u nesuglasju sa zakonskim rješenjima. Ako bi se njih slijedilo, RTV RS bi – i u kadrovskom i u programskom smislu – morao zrcaliti sve razlike na prostoru ovog dijela BiH. Upitno je, međutim, koliko se to stvarno i događa. U kadrovskoj strukturi je, primjerice, gotovo irelevantan udio ne-Srba. Time je, po prirodi stvari, ovaj emiter i u jezičnom smislu u funkciji promocije samo jedne, srpske posebnosti. Takva struktura mora imati odraza i na uređivačku, programsku orijentaciju. Najveće suprotstavljanje konceptu tri emitera – u formi koju zagovara OHR – je među hrvatskim političkim elitama. Razloge tome one pronalaze u tezi da i Srbi i Bošnjaci imaju svoje javne servise – Srbi RTV RS, a Bošnjaci RTV FBiH – te da je potpuno neprepoznatljiv i BHRT. Iz toga se izvlači zaključak kako su Hrvati medijski neravnopravni, depresirani više čak i od pozicije nacionalnih manjina u Evropi, te da im Ustav BiH, ali i sve međunarodne konvencije i standardi jamče pravo na javni RTV servis na vlastitom jeziku.

Iz takvoga generalnog odnosa proizlazi i karakter svakodnevnog komuniciranja tih elita s hrvatskom populacijom u BiH. Njega nerijetko, primjerice, odlikuju i pozivi političkih lidera na neplaćanje RTV takse, stimuliranje duha odbijanja postojećih javnih emitera

– federalne RTV prije svega – traženje drugog značenja u svim ponuđenim programskim sadržajima i slično.

Stvarnost je, nažalost, drugačija i sugerira potpuno druge zaključke. Veći je broj medija i danas koji emitiraju program na hrvatskom jeziku, promoviraju hrvatsku kulturu i identitet. A odreda su u teškoj materijalnoj situaciji, gotovo pa na izdisaju. Među njima su u ovom momentu najeklatantniji primjer Radio Herceg-Bosne i Hercegovačka RTV. Ako bi hrvatske političke elite, koje se toliko brinu za sudbinu Hrvata, danas išta trebale činiti, to je svakako spašavanje navedenih, ali i nekih drugih TV i radijskih stanica. A što čine? Bukvalno ništa. Što je sa zabrinutošću za hrvatski jezik, kulturu, nacionalni identitet? Pojednostavljeno, nema ih uopće na stvarnom dnevnom redu.

3. 3. Ima li rješenja?

Teško se, iz pozicije vrijednosno neopterećene analize, prikloniti tezama kako budućnost BiH uopće može biti u nacionalnim javnim servisima ili – vokabularom promotora takve logike kazano – javnim RTV servisima na jezicima konstitutivnih naroda. Veći je, dakako, broj argumenata koji im ne ide u prilog. Jedan od njih je, bez dvojbi, i u vezi s nedavnom prošlošću, ali i sadašnjošću BiH. Prisjetimo se, primjerice, da su mediji pod kontrolom nacionalnih političkih elita početkom 90-ih bitno doprinosili podizanju nacionalnih frustracija i netrpeljivosti, ali i ratničkog huškanja u odnosu na druge – nacije, konfesije, čak i neistomišljenike. Iz te perspektive promatrano isključiti ne treba mogućnost da ih se, koliko sutra, izdigne na pijedestal odgovornosti za ratne strahote koje su BiH i njezini građani prolazili na razmeđu dvaju milenija. Takve se misije, treba priznati, u značajnoj mjeri mediji, javni servisi također, nisu odricali ni u neposrednim poslijeratnim godinama. Odstupanje, pak, od logike 90-ih teško da se može zahvaliti narasloj svijesti o počinjenim greškama i potrebi usvajanja evropskih standarda novinarske profesije. Potpuno suprotno, evolucija se ima zahvaliti nametnutim pravilima igre koje je posredovala međunarodna zajednica.

Vraćanje u ambijent, u kojem su mediji – u ovom slučaju javni servisi – u funkciji promocije svojih nacionalnih elita i zaštite »svojih« nacionalnih interesa može biti motor pokretač reaktiviranja duha nedavne prošlosti. A to, opet, ne može biti u funkciji integriranja bh. države i društva, ali ni u funkciji dobra ni kolektiva, ni pojedinca kao njegova sastavnog dijela.

Radi li se, pak – a u ovom slučaju posrijedi je baš to – o hrvatskom kanalu na javnim servisima – ili, kako ga vole nominirati, kanalu na hrvatskom jeziku – time se lista argumenta »protiv« ne iscrpljuje. Dapače, trebalo bi mu dodati barem još tri. Hrvati su, prije svega, u BiH najmanje brojna konstitutivni narod. Rat ih je, osim toga, gotovo prepolovio. Prema popisima stanovništva 1991. Hrvati su živjeli u svih 109 općina, koliko ih je u BiH bilo. Zahvaljujući ratu, oko 40% Hrvata je – prema procjenama dakako – definitivno završilo izvan BiH. I ne samo to. Ratom je bitno reduciran i prostor na kojem su koncentrirani. Umjesto čitavog prostora BiH kao prostora koji su nastanjivali, danas je taj dio bh. populacije koncentriran na nekoliko teritorijalnih oaza. Radi se, prije svega, o prostoru od Neuma i Stoca do Livna i Kupresa, potom području srednje Bosne, te svojevrsnim posavskim demografskim »džepovima«.

Logika nacionalnih kanala bi, u takvom ambijentu, mogla samo dodatno stimulirati proces pokretanja i onih koji su sve prethodne godine istrajavali ostati kod svojih domova u područjima izvan no-voformiranih hrvatskih demografskih »oaza«. Je li takav proces – pa i kao mogućnost – hrvatski nacionalni interes?

Teško bi, osim toga, bilo moguće osigurati i ljudski potencijal koji bi takav kanal programski mogao opskrbljivati. To jeste tehnički, ali zato ne i nevažan detalj u čitavoj priči koju pokreću promotori nacionalnih kanala. U takvim uvjetima ideja bi – kao i u slučaju Erotela – bila ugrožena u samom začetku, čak i pod pretpostavkom da su programska orijentacija i uređivačka politika izgrađene na najvišim principima novinarske profesije.

Na kraju, želite li vlastiti nacionalni kanal, morat ćete to i platiti. Malo je vjerojatno da ne želiš zajednički projekt s drugim – ili drugima – a da od njega očekuješ solidarnost u financiranju svojega

vlastitoga, usto i po njegovoj profesionalnoj orijentaciji upitnoga. Morat ćeš, dakle, za financiranje takvog projekta osigurati i vlastiti izvor sredstava. Jesu li Hrvati u BiH to u mogućnosti?

Rješenje ne može biti ni u onom što se nerijetko danas zagovara kao alternativa. U uvjetima BiH nema, primjerice, javnog RTV servisa koji počiva na principu novinarskog profesionalizma kao jedinog kriterija u kadrovskoj selekciji, na kvaliteti kao jedinom kriteriju u programskom strukturiranju i slično. To, istina, jesu veoma važni kriteriji izgradnje elektroničkog medija. No, u bh. slučaju – i ako se radi o javnim servisima – bez drugih bi mogli biti iskorišteni kao instrument određene etničke ideologije. Ne mogu kvaliteta i profesionalizam biti argument za potiskivanje u drugi plan svih hipoteka bh. stvarnosti. Dapače, te hipoteke obavezuju na veći stupanj osjetljivosti za ono što može biti izvor frustracija i netrpeljivosti, uzrok razdvajanja i udaljavanja. Mora se, drugim riječima, jako voditi računa o elementu etničkog – svugdje gdje on može doći do izražaja.

Filozofija se javnih servisa ne može temeljiti ni na logici tzv. duplih aršina – logici da su na jednoj vrsti premisa sazidani zakoni, a da dnevno funkcioniranje slijedi sasvim druge matrice. I sadašnjim su zakonima javni RTV servisi obvezani da, primjerice, u svakodnevnom funkcioniranju, ali i u svojoj programskoj orijentaciji, oslikavaju svu šarolikost bh. društva, i to onu prema popisima iz 1991. godine. Koliko oni, međutim – ili barem dio njih – tako i funkcioniraju? I, ima li prostora da se tu, i u okviru postojećih rješenja, napravi značajan iskorak? Ako je, pak, odgovor na prethodno pitanje potvrđan, gdje je razlog da do takvog iskoraka i ne dođe?

Želi li se osmisliti javni RTV sustav koji može biti pretpostavka evropske budućnosti BiH, moguća su barem dva rješenja. Prvo, koje je na tragu evropskog sustava vrijednosti, ali i u funkciji integriranja bh. države i društva, je rješenje koje polazi od orijentacije na izgradnju jedinstvenog – i jedinog dakako – RTV servisa na razini BiH. Takav servis preporuča i veličina prostora, ali i broj stanovnika BiH. Takav servis, potom, preporučuju i materijalne mogućnosti BiH. S tri javna servisa, koliko ih se danas financira s jedinstvene RTV takse, teško je izgraditi radiotelevizije koje mogu izdržati nalet komercijalnih RTV

kompanija. Dapače, u takvim uvjetima u pitanje može biti dovedena i sama ideja javnog servisa.

Međutim, u slučaju opredjeljenja na jedinstveni RTV servis na razini zemlje zakonodavac bi morao voditi računa da stvori pretpostavke za strukturu koja će biti u funkciji spajanja a ne razdvajanja, u funkciji njegovanja različitosti kao bogatstva a ne usuda, u funkciji savlađivanja strahova i frustracija i gradnje povjerenja i spremnosti na zajednički život. Tko bi, primjerice – nema li u primisli druge nakane – mogao imati bilo što protiv Radiotelevizije BiH u kojoj je izbalansirana novinarska i urednička struktura, u kojoj bi se – u svim programskim žanrovima – našlo približno isto mjesta za sve etničke, jezične, kulturološke, regionalne, konfesionalne i ine različitosti i posebnosti. Tko bi, potom, imao išta protiv programa u kojem, s takvom kadrovskom balansiranošću, svatko govori jezikom kojeg smatra svojim, u kojem se čuje i bosanski i hrvatski i srpski u isto vrijeme – tim prije jer se radi o jezicima kod kojih je veoma visok stupanj sličnosti – i u kojem se gledateljima i slušateljima omogućuje da savlađuju i svoj, ali i jezik svojih sudržavljana.

Odbaciti, istina, ne treba ni postojeće, ili tome slično rješenje – dakle rješenje unutar kojeg postoji piramida na vrhu koje je Javni RTV servis BiH, a ispod njega regionalni – entitetski ili neki drugi – servisi. U funkcioniranju svih njih bi se, dakako, morala primijeniti ista logika kao u prethodnom slučaju izgradnje jedinstvenog RTV servisa BiH. Razlika bi bila tek u jednom detalju – da regionalni servisi potenciraju regionalne, a ne opće teme. Istina, ovakav koncept više košta. Ali, to nije rješenje koje se ne može argumentirati. Uostalom, i demokracija je blagodat koju treba platiti.

4. Umjesto zaključka

Vrijeme posljednjeg desetljeća 20. stoljeća u BiH karakterizira stanje opće podijeljenosti na tri zasebna i među sobom nekorespondirajuća etnička prostora. Ta podijeljenost zaobišla nije ni medije. Za njih je, osim toga, i u istom tom vremenu indikativna i potpuna kontrola triju

nacionalnih političkih filozofija. Do promjena, pozitivnih dakako – kako onih u novinarskom profesionalizmu, tako i promjena u položaju novinarske profesije – dolazi nakon 2000. godine.

Društvene promjene, indikativne za period tranzicije, bez posljedica nisu ostale ni u sferi medija. U prethodnih dvadeset godina one se, istina, zrcale u dva, međusobno oprečna trenda. Vrijeme do 2000. godine karakterizira radikalan rast broja elektroničkih medija, a vrijeme nakon toga trend njihovog smanjivanja za približno jednu trećinu u odnosu na 2000. U radu su, dakako, markirani i osnovni uzroci takvim trendovima – liberalizacija mogućnosti pokretanja medija i radikalan rast radijskih i TV stanica u javnom vlasništvu na jednoj, te uvođenje regulacije u oblast elektroničkih medija na drugoj strani.

Promjene su, potom, radi li se o elektroničkim medijima, prepoznatljivije i u njihovom udjelu u ukupnom gledateljstvu. Generalno se, promatraju li se trendovi u udjelima elektroničkih medija u ukupnom gledateljstvu u posljednjih desetak godina, može govoriti o sve manjem utjecaju triju javnih RTV servisa, ali i relativno značajnom rastu udjela satelitskih, te radijskih i TV stanica iz susjednih zemalja – Hrvatske i Srbije posebice.

U radu je tretirano i pitanje nacionalnih RTV emitera, posebice hrvatskog nacionalnog kanala ili, kako se zastupnici prava na ovaj kanal radije izražavaju, prava na kanal na hrvatskom jeziku. Dana je retrospektiva zahtjeva, koja seže u vrijeme neposredno nakon rata, ali i strategija borbe za njegovu materijalizaciju. Posebice su, u tom kontekstu, prikazane različite političke pozicije u odnosu na zahtjev za nacionalnim kanalima – od one koja karakterizira institucije međunarodne zajednice do karakterističnih pozicija domaćih političkih elita. Rad je pokušao dati i odgovor na pitanje: ima li rješenja? Pošlo se od nedvosmislene pozicije da budućnost BiH ne može biti u nacionalnim RTV emiterima. Ponuđeni su i argumenti u prilog navedenoj tezi. U prilog opredjeljenju protiv zahtjeva za hrvatskim nacionalnim kanalom su, potom, apostrofirani i dodatni argumenti – od toga da logika nacionalnih kanala dodatno stimulirala dovršavanje etničkog pregrupiranja Hrvata, preko uvjerenja kako za uspostavu takvog kanala ne postoji ni minimum ljudskog poten-

cijala koji bi ga programski opskrbljivao, do pitanja zaokruživanja financijske konstrukcije takvog RTV servisa.

Protivljenje zahtjevu za nacionalnim kanalom, istina, ne može biti argument ni za druga rješenja koja se u BiH nude – kako pozivanju na novinarski profesionalizam kao jedini kriterij, tako i često prisutnom raskoraku između norme i stvarnosti. Ali su, zato, ponuđena dva modela mogućeg rješenja – jedan koji se temelji na izgradnji jednog i jedinstvenog RTV servisa za čitavu BiH, i drugi koji je, u manjoj ili većoj mjeri, blizak rješenju koje već imamo. I u jednom i u drugom slučaju se, doduše, apostrofiraju i pretpostavke koje takve modele čine mogućim.

Literatura

- Druga odluka o restrukturiranju javnog RTV sistema u BiH, listopad 2000.
- EC – European Commission (18. 11. 2003), *Report from the Commission to the Council on the preparedness of Bosnia and Herzegovina to negotiate a Stabilization and Association Agreement with the European Union*. Bruxelles: Commission of the European Communities.
- Henderson, Gwyneth, Kilalić, Kontić (siječanj 2003), *The Media Environment in Bosnia Herzegovina: An Assessment for the USAID Mission in BiH*, neobjavljeni izvještaj.
- Javni RTV servisi BiH – od ideje do radikalnih rješenja (2000), *Novosti o medijima*, br. 66/2000, Sarajevo.
- Jusić, T., Kontić, B., Halilović, M., Lučkin, S., Babović, Z. (ed.) (2001), *The Challenge of Change: Media in Bosnia-Herzegovina 1991.–2001.*, Media Working Group for Bosnia-Herzegovina.
- Kodeks za štampu u BiH, travanj 1999.
- Kontić, B. (2006), »Šarafcigerom na sistem, ili zašto u BiH nikada neće funkcionisati javna RTV«, *Puls demokratije*, br. 3, studeni–prosinac 2006.
- Kukić, S. (1997), »The National Media of Bosnia and Herzegovina and Professional Journalism«, u: *Zbornik radova s Devete međunarodne znanstvene konferencije »Journalism and intercultural Communication«*.
- Kukić, S. (1999), »Informacijsko društvo i slobodno novinarstvo – bosanskohercegovačko iskustvo«, u: *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa »Komunikacijski sustavi«*, Zagreb.
- Kukić, S. (2001), »Javni RTV sustav kao faktor reintegracije i demokratizacije BiH«, u: *Zbornik radova s TV-festivala u Baru*, Crna Gora.
- Kukić, S. (2001), »Tranzicija javnih elektronskih medija u BiH«, u: *Zbornik radova s TV-festivala u Sarajevu*.

- Kukić, S. (2004), *Sociologija medija*, u: *Sociologija, teorije društvene strukture*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Labernik, T. i Budalić, R. (travanj 2000), *Djelatnost i funkcije javnog RTV servisa za BiH (PBS BiH)*, radni materijal. Sarajevo.
- MEDIA TASK FORCE, *Media in South Eastern Europe: Legislation. Novinarstvo u pluralističkom društvu* (1991), zbornik radova. Zagreb: Alinea.
- »Televizija širom Evrope. Regulacija, politika i nezavisnost«, radna verzija izvještaja o *Praćenju medijske regulacije i politike u Bosni i Hercegovini*.
- Thompson, M. i Dan de Luce (2002), *Escalating to Success? The Media Intervention in Bosnia and Herzegovina*, u: M. E. Price i M. Thompson (ed.) (2002), *Forging Peace: Intervention, Human Rights and the Management of Media Space*. Edinburgh: University Press.

Internetski izvori

- Lajčak, M. (2007), *Neće biti isključivog hrvatskog kanala u BiH*, u: URL = www.superbosna.com/vijesti/politika/, pristup ostvaren 17. 07. 2007.
- RAK – Regulatorna agencija za komunikacije, *Pravilo o medijskoj koncentraciji i vlasništvu nad elektronskim i štampanim medijima (Pravilo 21/2003)*, Sarajevo, 1. 04. 2004, u: URL = <http://www.rak.ba>
- Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine*, u: http://www3.bhrt.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=101
- Zakon o Radio-televiziji Federacije BiH*, u: URL = <http://www.fbihvlada.gov.ba>

Milenko Brkić i Marko-Antonio Brkić

DVIJE ŠKOLE POD JEDNIM KROVOM – OD SEGREGACIJE DO KOEDUKACIJE

- *Kako se zove vaša škola?*
- *Novi Šeher – odgovaraju učenici drugog razreda osnovne škole okupljeni u holu jedne školske zgrade u Novom Šeheru.*
- *Novi Šeher – odgovaraju i učenici u drugoj zgradi iste škole.*
- *Kako se zove vaša država?*
- *Bosna i Hercegovina – odgovaraju i jedni i drugi.*
- *Koji jezik učite?*
- *Hrvatski – kažu prvi.*
- *Bosanski – vele drugi.*
- *Da li biste voljeli zajedničku školu?*
- *Nee – odgovaraju i jedni i drugi.*
- *Zbog čega?*
- *Zato što oni nisu Hrvati – objašnjavaju prvi.*
- *Zato jer su oni ubijali naše očeve – kaže osmogodišnji dječak u drugoj školi.*

»Susjedi i neprijatelji«, *BH Dani*, br. 304 (11. 04. 2003).

1. Uvod

Mnogi koji bi se htjeli proslaviti rješavanjem *bosanskoga i hercegovačkoga čvora* ne ulaze u prirodu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«. Teško, gotovo nikako, ne uviđaju činjenicu da je u temelju ovog fenomena duhovna sfera, a ne organizacijska ili mehanička. Nerijetko se ponavljaju pogreške iz vremena nakon Drugoga svjetskog rata, kada su komunisti slali po nekoliko Hrvata, Srba i Muslimana na

zajedničku radnu akciju, na izgradnju pruge, i bili uvjereni da su tako riješili nacionalna pitanja. I tako sve do 90-ih godina 20. stoljeća, kada su nacionalna pitanja izbila na površinu u svim svojim dimenzijama i zasjenila gotovo sva druga pitanja.

2. Model posvemašnje ideologizacije

Evidentna je činjenica da su dosadašnja nastojanja i akcije naših (i europskih) »stručnjaka«, umjesto da razvijaju koncept koedukacije, uglavnom rezultirala izolacijom, nesnošljivošću i diskriminacijom. Najočitiije je to u projektu »dvije škole pod jednim krovom«. Uza sav izgrađujući simbolički potencijal koji ovaj projekt nosi, pa kad je u pitanju i sudbina države Bosne i Hercegovine, i njezinih konstitutivnih naroda, u javnosti su uglavnom prezentirani sve teškoće i svi problemi, dugoročna nužnost *statusa quo* i nemogućnost bilo kakvog napretka. Jedan dio kreatora ovakvih politika radi to svjesno, s konkretnim ciljem, svjesni svih napetosti koje iz toga proizlaze. Iako se i tu događaju promjene. Mnogi od njih znadu, ali to skrivaju od bosanskohercegovačke javnosti, da se i Vijeće Europe počelo baviti projektom odgoja i obrazovanja za sve, ali s posebnim kulturnim dodatkom. Svrha i smisao su prepoznati, priznati i prihvatiti različitosti. Od ključnog značaja za razvitak hrvatskoga naroda, posebno u BiH, je kod djece i mladeži razvijati sposobnosti i umijeća za suodnose unutar različitih kultura, kako bi u drugima i drugačijima otkrivali sličnosti i razlike. Otkrivati druge, znači tražiti miroljubive i kreativne odnose, a ne inzistirati na smetnjama i preprekama, i pritom nerijetko zloupotrebljavati pitanje identiteta. Želimo li izbjeći da se prošli, pa i neki današnji tragični događaji ponove, moramo u rješavanju ovoga fenomena sagledati sve što uzrokuje probleme među narodima i kulturama, a ne fenomen svoditi samo na nacionalnu ili vjersku netrpeljivost.

Nažalost, nerijetko se dogodi da se upravo ponavlja model posvemašnje ideologizacije razvijen za vrijeme socijalističke indok-

trinacije. Naime, u nedavnoj prošlosti vrlo jasna obrazovna politika oligarha hrvatskoga naroda u BiH, čije su glavne odlike bile agresivno-defanzivni stav prema susjedima i međunarodnoj zajednici, bila je tako evidentno prisutna u javnosti. Jedna od tih apologija, podsjećanja radi, izgleda otprilike ovako.

Osnivanjem Hrvatske zajednice Herceg-Bosne početkom rata u Bosni i Hercegovini, a kasnije Hrvatske Republike Herceg-Bosne, na područjima na kojima su Hrvati u većini organizira se nastava u osnovnim i srednjim školama po hrvatskim nastavnim planovima i programima, uz dominantno korištenje udžbenika iz Republike Hrvatske. Poslije se prišlo izradi udžbenika za hrvatske nastavne planove i programe u Bosni i Hercegovini, koristeći stručnjake iz Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine na zajedničkim projektima. Kad se govori o hrvatskim nastavnim planovima i programima, to nisu nastavni planovi i programi Republike Hrvatske, nego hrvatski nastavni planovi i programi u Bosni i Hercegovini, gdje korištenje iskustava i rješenja Republike Hrvatske nije isključeno. Učenicima drugih nacionalnosti omogućavao se odgoj i obrazovanje po nastavnim planovima i programima nacionalnosti kojima pripadaju. To se ostvarivalo različitim organizacijskim oblicima, ovisno o broju učenika za koje se takva nastava organizirala.¹

3. Fenomen »dvije škole pod jednim krovom«

Praksa demantira mnoge od ovih navoda. Dovoljno je samo primijetiti da su nastavni planovi i udžbenici kozmetički mijenjani, a da su mnoga djeca nakon rata u Ljubuškom ili Vitezu učila da im je glavni grad Zagreb. I uostalom, kakvi su to »nastavni planovi i programi nacionalnosti kojima pripadaju«. U najmanju ruku – neuvjerljivo, pogotovo s obzirom na bogata europska iskustva prema kojima smo

¹ Pavlović, I., *Položaj Hrvata u BiH u području obrazovanja*, na str. www.hakave.org, pristup ostvaren 2. 12. 2009.

nerijetko vrlo nepovjerljivi. Naravno da fenomem »dvije škole pod jednim krovom« nije izostao iz ove apologetske teze.

O čemu se zapravo radi vidljivo je iz činjenice što su se »dvije škole pod jednim krovom« prvenstveno organizirale i forsirale u sredinama s većinskim hrvatskim stanovništvom, dok se za škole gdje su Hrvati u manjini to odugovlačilo i razvodnjavalo. To je realno bio plan za pretvaranje škola s hrvatskim nastavnim planovima i programima u škole s mješovitim nastavnim planovima i programima, a zatim u integralne škole s jednim nastavnim planom i programom. Jasno je kakav bi taj plan i program bio! Niti jedna škola s bošnjačkim planom i programom gdje su Hrvati u manjini nije organizirana po principu »dvije škole pod jednim krovom« i učenici koji se obrazuju po hrvatskim nastavnim planovima i programima bili su po privatnim kućama, župnim uredima ili su organizirani katolički školski centri. Katolički školski centri su posebna tema i trebalo bi jedno vrlo široko istraživanje organiziranja, djelovanja, nastavnih planova i programa (koji nisu hrvatski nastavni planovi i programi), strukturi učenika i drugih čimbenika da bi se dobio relevantan odgovor o njihovoj ulozi. (...) Druga faza, koja je djelomično provedena, je proglašavanje škola »dvije škole pod jednim krovom« ali i drugih škola s hrvatskim nastavnim planovima i programima aparthejdima i nacionalnom segregacijom. Takvih izjava od pojedinaca iz međunarodne zajednice bilo je mnogo i to je objektivno veoma veliki pritisak međunarodnih čimbenika na ukidanje hrvatskih nastavnih planova i programa. Bez obzira što za to nema nikakvih argumenata, jer aparthejd i segregacija je zabrana upisa učenika drugih nacija i vjera, što se u školama s hrvatskim nastavnim planovima i programima ne događa jer se može upisati svatko po svojoj želji uz uvjet da prihvaća nastavne planove i programe i želi se po tome obrazovati. Nije mali broj učenika drugih nacija koji su se obrazovali i obrazuju se po hrvatskim nastavnim planovima i programima, za što postoji potrebna evidencija. Kada su se Hrvati u Bosni i Hercegovini više ili manje uspješno odhrali ovakvim napadima, u ove dvije faze nastavljeno je obrazovanje po

hrvatskim nastavnim planovima i programima. Tada je međunarodna zajednica potpomognuta bošnjačkom politikom prešla u novu fazu koja se sastoji u izvlašćivanju županija u području obrazovanja tako što su isključivu nadležnost u području obrazovanja sa županija htjeli prenijeti na Federaciju Bosne i Hercegovine.²

Hrvati u BiH, sukladno navedenom obrazloženju, žrtve su teorije zavjere protiv hrvatskih škola i hrvatskoga naroda. I to od strane ostalih dvaju naroda i međunarodne zajednice. Prvenstveno Bošnjaka s kojima smo strpani u Federaciju BiH. Ovakvim pristupom gube na snazi svi stvarni argumenti protiv zloupotreba i pristranosti koje iskazuju međunarodni i domaći moćnici. Suvišno je komentirati navode da se projekt »dvije škole pod jednim krovom« razvio sam u većinski hrvatskim područjima, ili pak neplauzibilne definicije aparthejda i segregacije. Čini se potrebnim ovdje skovati novi izričaj za situaciju koje su zarobljenici Hrvati u Bosni i Hercegovini. Radi se o *političkoj eksimilaciji*. Za razliku od asimilacije, u kojoj se manja od dvije različite populacije postupno, pod određenim društvenim pritiskom i uvjetovanostima, adaptira sukladno strukturi i elementima snažnije, dominantnije, politička eksimilacija bi bila upravo ovo što se događa Hrvatima u BiH: oni se svojom voljom (ili voljom vlastitih lidera), a nerijetko protiv volje većinske populacije (u ovom slučaju istoga naroda koji živi u susjednoj državi), u potpunosti poistovjećuju i formatiraju sukladno političkim (i neizostavno – ekonomskim) uvjetima i potrebama Republike Hrvatske. Povijesni je apsurd da nacionalna država, za koju je malo koji dio hrvatskoga naroda dao toliko kao Hrvati Bosanci i Hrvati Hercegovci, postaje njihova politička kazna.

3. 1. Nes(p)retna hrvatska politika školstva u BiH

Umjesto da se borimo nogama i rukama da nam se omogući pravo na različitost u odgoju i obrazovanju u cijeloj BiH, gdje bi

² *Ibid.*

Hrvati sigurno najviše profitirali, mi se još uvijek zatvaramo i sami ne omogućujemo pluralizam i multiperspektivnost, neprestano strašeci roditelje, učenike i nastavnike potencijalnom asimilacijom, a događa se nešto puno gore. Hrvati se nalaze u neprestanom i stalno pojačavajućem procesu *političke eksimilacije*. Naime, u svojoj vlastitoj zemlji mi Hrvati prilagodili smo se potrebama, uvjetima, propisima i iskustvima drugog, politički snažnijeg društva (slično su postupili ili još uvijek postupaju i drugi narodi, primjerice poraženi Nijemci nakon Drugoga svjetskog rata prema Amerikancima). Jedina razlika, koja nas zavarava, je činjenica da se radi o pripadnicima istoga naroda. Kad bi se tu radilo o suradnji, partnerstvu, mogućnosti da se s obje strane postave inicijative, prijedlozi i rješenja, da se vodi računa o interesima obje političke zajednice istoga naroda u različitim državama, bila bi to posve druga priča. Sigurni smo puno uspješnija. Međutim, to je nemoguće provesti bez procesa koji bi se paralelno odvijao prema drugim dvjema političkim zajednicama drugih naroda u istoj državi. Takav pristup bi zasigurno pokazao zrelost, a što je najvažnije, mogućnost općeg prosperiteta Hrvata u BiH.

Nažalost, još uvijek nam se događa sasvim suprotno. Primjerice, fakulteti Sveučilišta u Mostaru svoj studijski program potpuno nekritički prilagođavaju adekvatnim studijskim programima u Republici Hrvatskoj. Ili, na primjer, svi hrvatski ministri obrazovanja godinama nisu prihvaćali projekt obveznog osnovnog devetogodišnjeg obrazovanja zbog toga što Republika Hrvatska ima adekvatan osmogodišnji program. Primjera ima unedogled. No, ovo je vrlo složena tema i zaslužuje posebnu pozornost.

Međutim, na najvišoj međunarodnoj razini, na razini odbora UN-a, postavljen je zahtjev Bosni i Hercegovini da ukine fenomen »dvije škole pod jednim krovom«. ³ Apsurdno, država BiH nije nadležna za

³ »Komitet apelira na državu članicu da osigura da se prestane sa praksom »dvije škole pod jednim krovom«, te gradnjom odvojenih škola za djecu pripadnika različitih etničkih grupa. Komitet preporučuje da država članica spoji i podučava jedan plan i program u svim razredima, bez obzira na etničko porijeklo, te traži od nje da u sljedećem izvještaju izvijesti o svim koracima u tom pogledu.« (Izvor: Preporuka br. 50. UN-ova odbora: *Okvirni plan aktivnosti za implementaciju zaključnih napomena preporuka UN*

ovaj problem kojim se UN obraća svojoj zemlji-članici. Možda je to sreća u nesreći, a možda i nije. U svakom slučaju, moguće je ovaj tekst čitati kao u dobroj mjeri izlobiran.

4. Uloga međunarodne zajednice

Godinama nije bilo osjetljivosti za kompleksnost odnosa i složenost odgojno-obrazovnih potreba naroda i građana BiH. To je bilo očigledno i nije potrebno posebno pokazivati. Ali izgleda da i tu pušu novi vjetrovi. Razmatrajući tri obrasca diskriminacije u obrazovanju u BiH, Valery Perry, znanstvenica koja je godinama bila prisutna u BiH i na različite načine pristupala ovome problemu, danas skicira i zagovara nove modele obrazovanja utemeljene na multikulturalnosti i inkluziji, koji bi zamijenili aktualnu praksu razdvajanja, odnosno tihe asimilacije na ovom polju. Hrvati nikako ne bi smjeli biti protiv ovako postavljenoga pristupa.

Skeptici po pitanju aktuelnih napora u pravcu reforme mogli bi navesti da, što se tiče obrazovanja, ne postoji jedinstven evropski model ili standard; također bi mogli navesti naoko razjedinjavajuće obrazovne prakse u zemljama poput Belgije ili Španije. Međutim, u krhkoj demokratiji s ostacima ratnih društvenih i političkih razdora, još uvijek bez zajedničkog osjećanja kako kod građana tako i kod političara o legitimnosti same države, podjele u obrazovanju služe da se pripremi teren za nastavak sukoba. U tom kontekstu, oblik i sadržaj aktuelnih napora u pravcu reforme obrazovanja u školama BiH mogao bi ili utvrditi ratne podjele ili posijati mogućnost veće društvene inkluzije i budućeg trajnog mira.

Ovo je posve drugačiji pristup u odnosu na onaj koji su dužnosnici međunarodne zajednice zagovarali u postkonfliktnoj BiH. Previše je bilo negativne prisile. Pa i sam koncept »dvije škole pod jednim krovom« – sad odjednom toliko sporan – produkt je netaktičnog i

komiteta za period 2008–2010. godine, Sarajevo, svibanj 2008, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH).

antipolitičkog djelovanja Ureda Visokog predstavnika.⁴ Treba biti iskren i reći da je međunarodna zajednica kroz svoje projekte mnoge škole i obnovila, opremila, neke kadrove obučila. Problem je međutim što se to događalo uglavnom nesustavno, besciljno, nasumično itd. Dakle, osjećaj zahvalnosti miješa se opravdano s osjećajem ogorčenosti.

Međutim, pravi krivci koji su nama zanimljivi za današnje stanje su gotovo isključivo hrvatski dužnosnici iz stranke koja već gotovo dva desetljeća (za)vodi hrvatski narod u BiH. Projekt obnove bio je ponuđen u početku naj snažnije za povratnike – hrvatski dužnosnici to nisu znali prepoznati i omogućiti Hrvatima – koji su u postocima najveće žrtve progona, i drugi su to iskoristili. I evo, program »dvije škole pod jednim krovom« pokazuje dominantan model političkog angažmana, naime rigidnog, zatvorenog ne hrvatstva, već *hrvatovanja*.

S druge strane, iz stručnoga dijela međunarodne zajednice konačno dolaze i precizna gledišta na stanje problema. Nisu problemi iskonstruirani, nego ih je *ustavna struktura zemlje učinila stvarnima* i tako stvorila okvir za nerazumijevanje.

(...) složena i u mnogo čemu zamršena ustavna struktura zemlje učinila je stvarnim iskonstruirane ili preuveličane razlike među ljudima koje su bile osnova za rat. Zemlja koja pripadnicima jednog svog naroda daje povlastice dok »druge« stavlja u poziciju drugorazrednih građana stvara sistem etničke pristranosti. Ustav koji je više usmjeren na prava skupine u odnosu na prava pojedinca može se smatrati zastupničkom demokratijom, ali se nikako ne može smatrati ustavno liberalnom demokratijom. A sistem u kojem je gotovo nemoguće da bilo kakav »četvrti glas« dobije moć u odnosu na tri ustoličena i privilegirana konstitutivna naroda stvara situaciju gdje su čak i oni

⁴ Ured Visokog predstavnika (OHR) je inicirao pregovore koji su rezultirali uspostavljanjem fenomena poznatoga kao »dvije škole pod jednim krovom«. Ova mjera, koja je stvorila dvije u suštini neovisne škole u jednoj školskoj zgradi, bila je predviđena kao privremeno rješenje radi podizanja razine povjerenja i sigurnosti među povratnicima, čija su djeca do tada pohađala »školu« u restoranima, kafićima, crkvenim zgradama itd. (Premilovac, A., *Education in Bosnia and Herzegovina: A Neglected Security Issue*, predavanje na parlamentarnoj skupštini OEES-a, Portorož, Slovenija, rujan 2007).

građani koji potiču iz etnički miješanih porodica ili se jednostavno ne žele izjašnjavati primorani da se svrstaju u »torove« kako bi našli svoje mjesto u društvu. Ove politike identiteta su u samom srcu kontroverzi vezanih za reformu obrazovanja, jer učenici od najranije dobi uče kako postojimo »mi« i »oni«, ali ne nužno i »svi mi zajedno«.⁵

Nažalost, ovako gledanje međunarodnih stručnjaka ne dijele mnogi europski politički moćnici i time blokiraju razvoj kreativnih obrazovnih politika u BiH. Opasnost nije samo u izraženim nepremostivim razlikama. Problem se pojavljuje i s druge strane. I ovdje predstavnici međunarodne zajednice upozoravaju na »tihu asimilaciju«.

Druga vrsta razdvajanja može se nazvati »tihom asimilacijom«. U mjestima sa minimalnom raznolikošću stanovništva, djeca iz manjinskih skupina nalaze se u situaciji malih riba u velikom moru kojim dominira većina. U mjestima gdje je broj manjinskih učenika dovoljan, oni mogu tražiti da uče svoju nacionalnu grupu predmeta odvojeno od većinske djece. Međutim, izvan određenih ključnih područja povratka, broj povratnika nikad nije dovoljan da omogući ovo rješenje. U takvim slučajevima djeca nemaju izbora nego da šute i uče prema izboru dominantne skupine – da uče njihovu jezičnu varijantu, koriste njihove udžbenike i nastavni plan i program, bez obzira na prava koja im pripadaju kao građanima ove zemlje. Ne želeći da izazivaju nevolje traženjem raznovrsnijeg pristupa razrednoj nastavi i školskom životu, ova djeca se tiho asimiliraju.⁶

5. Trenutno stanje

Radna grupa oformljena na nivou države Bosne i Hercegovine sa zadatkom da analizira pojavu dostavila je prije godišnjih odmora Parlamentu Federacije BiH vlastito zapažanje o broju i vrstama takvih škola u ovom entitetu. U materijalu su podaci iz Srednjobosanskog i Hercegovačko-neretvanskoga kantona, kao i o tome da je u Zeničko-

⁵ Perry, V., *Školske ograde*, na str. www.pulsdemokratije.net, pristup ostvaren 2. 12. 2009.

⁶ *Ibid.*

-dobojskom kantonu došlo do administrativnog objedinjavanja dotadašnjih »dviju škola pod jednim krovom«, ali ne i do formiranja multietničkih odjeljenja u njima. Budući da je zaključila da je ovaj fenomen posljedica nedavnog rata u Bosni i Hercegovini i pozvala se na prava djece da ne smiju biti diskriminirana ni na koji način, grupa je u izvještaju dostavljenom Federalnom parlamentu dala i neke preporuke. Kako je u Federaciji segment obrazovanja u kantonalnoj nadležnosti, preporučila je tim nivoima vlasti da osiguraju svim školarcima mogućnost kvalitetnog obrazovanja »u integriranim multikulturalnim školama« i mogućnost da budu »oslobođeni političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije«.

Konferenciji ministara obrazovanja u BiH preporučila je da razmotri mogućnost formiranja radne grupe koja bi ispitala oblike diskriminacije, kao što su asimilacija i segregacija, na području cijele Bosne i Hercegovine, a posebno status učenika koji na određenim područjima pripadaju manjinskom narodu. Nakon toga, radna grupa je u izvještaju navela: *U obrazovnoj praksi u BiH treba naći rješenje koje će pomiriti načelo zabrane diskriminacije i segregacije te načelo prava obrazovanja na maternjem jeziku. Nepronalaženjem modaliteta usklađivanja ova dva načela, teško možemo očekivati bitne pomake o ovim pitanjima u razmjerno kratkom razdoblju.*⁷ Nadležna i manje nadležna tijela usvojila su izvještaj radne skupine⁸ i oformila koor-

⁷ Izvještaj Radne grupe za analizu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«, travanj 2009. Potkraj srpnja 2009. Vlada Federacije je ovaj izvještaj uputila zastupnicima i izaslanicima oba doma Parlamenta Federacije BiH. Radnu skupinu činili su: supredsjedatelji Mate Živković i Nadija Bandić (iz Federalnog ministarstva obrazovanja i znanosti), članovi Franjo Ljubas, Sulejman Ribo (oba iz Srednjobosanskoga kantona – županije), Ignacije Radić, Bernadina Potur (oboje iz Hercegovačko-neretvanskoga kantona – županije), Maid Pračić (iz Zeničko-dobojskoga kantona – županije) te Marina Bowder i Aleksandra Janković (obje iz OESS-a).

⁸ Savjetnica federalne ministrice obrazovanja i nauke Nadija Bandić je u ime Radne grupe, koju su činili predstavnici Srednjobosanskoga, Hercegovačko-neretvanskoga i Zeničko-dobojskoga kantona, te Misije OSCE-a u BiH, prezentirala Izvještaj – analizu fenomena »dvije škole pod istim krovom«, sa posebnim osvrtom na novu metodologiju kategorizacije ovih škola i Preporuke koje obavezuju nadležne, kantonalne i općinske vlasti da naprave Operativni plan za uklanjanje svih oblika diskriminacije – segregacije i asimilacije u obrazovnom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine. Federalna ministrica obrazovanja i nauke Meliha Alić je istakla da treba osigurati uslove da sva

dinacijsko tijelo koje će i dalje nastaviti raditi na rješavanju ovog problema.⁹

U izvještaju se navode i neki primjeri,¹⁰ ali se ne navode srodna kvalitetna međunarodno relevantna iskustva iz čak doslovno iste zgrade.¹¹ Naravno, postoje i druga iskustva, s prednostima i nedostacima,

djeca imaju mogućnost kvalitetnog obrazovanja u multikulturalnim školama na svim stepenima, oslobođeni svih predrasuda i diskriminacija, a da Bosna i Hercegovina treba biti zemlja u kojoj je svejedno gdje dijete započinje živjeti, a gdje će završiti svoje školovanje. Federalna ministrica je također istakla neophodnost jačanja bh. obrazovnog sistema i njegovog približavanja europskom putu u kojem su mladi ljudi tako obučeni da predstavljaju temelj Bosne i Hercegovine koja želi u Evropu. Ministar civilnih poslova BiH, entitetski i kantonalni ministri obrazovanja u Bosni i Hercegovini, te predstavnici Misije OSCE-a u BiH prihvatili su Izvještaj Radne grupe za analizu fenomena »dvije škole pod istim krovom« i istakli da je on kvalitetna osnova za daljnje aktivnosti u pravcu uspostavljanja obrazovnog sistema bez diskriminacije jer »evropska budućnost zemlje umnogome ovisi o sposobnostima vlasti i različitih zajednica da izrade zajednički obrazovni okvir«. Dogovoreno je da se formira Radna grupa sastavljena od predstavnika Ministarstva civilnih poslova u BiH, Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Misije OSCE-a u BiH i Srednjobosanskoga, Hercegovačko-neretvanskoga i Zeničko-dobojskoga kantona, koja će redefinirati pojam »dvije škole pod istim krovom« i doći do suštine problema diskriminacije u obrazovanju. Na Konferenciji ministara obrazovanja u BiH dogovoreno je da je neophodno ispitati sve oblike diskriminacije, kao što su asimilacija i segregacija na području cijele Bosne i Hercegovine, te da, iako je došlo do pomaka u ovoj oblasti, sva resorna ministarstva i roditelji učenika moraju odlučno ići u izgrađivanje međusobnog povjerenja i stvaranja zajedničkog obrazovnog okvira u Bosni i Hercegovini. (http://www.fmon.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=281&Itemid=1)

⁹ Ministri obrazovanja u BiH, na konferenciji održanoj u Banjoj Luci, dogovorili su formiranje radne grupe koja će dalje raditi na redefiniranju pojma »dvije škole pod jednim krovom«. Činit će je predstavnici Ministarstva civilnih poslova, ministarstava obrazovanja iz tri kantona, Federalnog ministarstva obrazovanja i OESS-a. Ministri su pozvali širu društvenu zajednicu, uključujući i roditelje i školske odbore, da se uključe u rješavanje ovog problema.

¹⁰ Kao pozitivan primjer u izvještaju radne grupe navedena je Mostarska gimnazija u kojoj od 2004. godine egzistiraju dvije pravno i administrativno objedinjene škole. Bakir Krpo, zamjenik direktora gimnazije, dodaje: *U Mostarskoj gimnaziji djeca su integrirana i kroz nastavne planove na pojedinim časovima biologije, hemije, fizike – predmeta iz prirodnih znanosti, a također zajednički pohađaju i časove informatike, odnosno računarstva.*

¹¹ *Koledž ujedinjenoga svijeta* u Mostaru, koji djeluje od 2004. godine, pohađa oko 200 učenika iz 38 zemalja svijeta, uključujući i BiH. Nastava se već četvrtu godnu odvija na engleskom jeziku, ali i jezicima naroda BiH za Bosance i Hercegovce, za koje je osigurana i zajednička nastava za skupinu nacionalnih predmeta.

ali su se pokazala funkcionalna.¹² S druge strane, u Republici Srpskoj postoje slični slučajevi, ali nigdje nisu evidentirani kao »dvije škole pod jednim krovom«. ¹³ Pitanje zašto se od ovoga slučaja iz manjeg bh. entiteta ne pravi politička strвина na kojoj godinama bezbrižno lešinare brojni međunarodni (zlo)moćnici, nego se u Europi predstav-

¹² Perry navodi iskustvo iz Brčkog: *Iako se kombinacija političkih i praktičnih izazova u BiH čini zastrašujućom, ona sama može ponuditi model dobre prakse kao primjer za alternativno rješenje. Škole u Distriktu Brčko, na sjeveroistoku zemlje, integrirane su od 2001. godine. Djeca zajedno idu u škole, vrijeme provode zajedno i u učionicama i u vannastavnim aktivnostima, i ne moraju birati između školskih zgrada kako bi učila po »svom« nastavnom planu i programu. Djeca uče po istom nastavnom planu i programu za osnovnu školu, s nacionalnim predmetima fokusiranima na identitet (historijom, jezikom i književnosti, geografijom, prirodom i društvom, vjeronaukom), koje dijelom pohađaju zajedno, a dijelom odvojeno. Učenici u razredu govore svojim jezikom, a nastavnik im tim jezikom i odgovara. Uče se i lingvističke varijacije kako bi djeca znala prepoznati razlike, sličnosti i nijanse. Latinica i ćirilica se koriste naizmjenično kako bi se obezbijedila potpuna funkcionalna pismenost. Imena škola i simboli u školskim zgradama obezbjeđuju inkluzivno okruženje. Sve u svemu, djeca do 90% dana u školi provode sa svojim vršnjacima bez obzira na njihovu nacionalnu, etničku i vjersku pripadnost. Ovaj sistem nije savršen. Učenici (i njihovi roditelji) biraju između tri paketa udžbenika (na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku), što zahtijeva dodatno vrijeme za pripremu nastavnika i dodatne napore u razredu. Razdvajanje učenika zbog nacionalne grupe predmeta odražava poteškoće s kojima se suočavaju čak i u Distriktu, u čiji proces izgradnje mira je međunarodna zajednica uložila više nego u druga mjesta u zemlji. Uvođenje vjeronauke predstavlja izazov u smislu obezbjeđivanja kvalitetne nastave i odgovarajućih alternativnih predmeta. Međutim, preduzete su mjere kako bi se osigurala maksimalna fleksibilnost i kako bi djeca više vremena provela zajedno nego odvojeno. Na primjer, nacionalna grupa predmeta je univerzalno dostupna, bez obzira na brojnost učenika, što je jedinstven slučaj u BiH. Nadalje, nacionalni predmeti se samo djelimično uče odvojeno, gdje djeca dio predmeta iz nacionalne grupe uče u radnim grupama, a ostatak zajedno, kao razred.*

¹³ U Podrinju, u blizini Srebrenice, mjesta genocida, postoji primjer da Srbi i Bošnjaci dijele školu. Mjesta Kravica i Konjević Polje su sredine koje su po etničkoj strukturi monolitne. Dakle, u Kravici živi stanovništvo srpske nacionalnosti, dok u Konjević Polju živi stanovništvo bošnjačke nacionalnosti. Na rubnim područjima ovih lokalnih zajednica imamo situaciju da žive pripadnici druge nacionalnosti, kao što je npr. slučaj sa nekim zaseocima koji se nalaze u neposrednoj blizini Kravice. Međutim, u praksi imamo situaciju da u centralnoj školi u Kravici nastavu pohađaju isključivo djeca srpske nacionalnosti, a u područnoj školi u Konjević Polju samo djeca bošnjačke nacionalnosti. Ove dvije škole udaljene su jedna od druge 12 km. U obje škole nastavu predaju isti nastavnici, obje škole imaju zajedničku školsku administraciju i upravu. (Izvor: www.ndcsarajevo.org).

lja kao primjer tolerancije i međusobnog razumijevanja, zaslužuje posebnu pozornost.

Neki međunarodni stručnjaci navode da bi na tri razine trebalo ulagati napore ka ostvarivanju »inkluzivnog obrazovanja«. Prvo, potrebno je kontinuirano baviti se pitanjima sadržaja nastavnih planova i programa, drugo, školska okruženja moraju postati prijateljska mjesta za svakog učenika, nastavnika i člana zajednice, i treće, političke debate koje raspiruju netrpeljivost i kočće svaku dublju diskusiju o sektorskim reformama moraju se odvojiti od škola.¹⁴

Iako djeluje konzistentno, ova politika ima jednu nedosljednost. Nedostaje joj princip prohodnosti. Naime, dva ključna pitanja: TKO i KAKO postaju *circulus vitiosus* ovoga razmišljanja. Zaista, **tko** će se *kontinuirano* baviti pitanjima sadržaja nastavnih planova; **tko** treba osigurati da školska okruženja postanu prijateljska mjesta za sve; i na kraju, **kako** je moguće (i je li uopće moguće) odvojiti političke debate koje raspiruju netrpeljivost i kočće dublje reforme?

Po logici stvari, u mnogim državama se podrazumijeva čiji je ovo posao i obaveza (u mnogima je čak eksplicitno propisano), ali u Bosni i Hercegovini se ne podrazumijeva ništa. Inače, društva u kojima se malo toga podrazumijeva jako su nesretna, a u BiH je to slučaj zbog nedostatka *javnog povjerenja*. Druge vrste povjerenja (intimno, privatno, komšijsko) egzistiraju, i nerijetko su vrlo snažne, gotovo esencijalne. Ipak, ono javno, gotovo da ne postoji. Budući da se u državi kakva je BiH ništa ne podrazumijeva, upravo zbog manjka javnog povjerenja, teško je vjerovati da postoji važnija zadaća od upoznavanja, upućivanja i prihvaćanja. Na tom tragu potrebno je iskustva iz projekta »dvije škole pod jednim krovom« upotrijebiti za koedukaciju i razvijanje *multiperspektivnosti, kritičkog razmišljanja te različitosti i multikulturalnosti kao bogatstva* ovoga društva.

Robert Beecroft, voditelj ureda OESS-a za Bosnu i Hercegovinu od srpnja 2001. do srpnja 2004, u intervjuu za *Dnevni list*, 18. 03. 2003. naveo je kako je *važno ne izjednačavati pitanje zakonskoga i administrativnoga objedinjenja »dvaju škola pod jednim krovom« i*

¹⁴ Perry, op. cit.

odobrene zajedničke nastavne jezgre. Maternji jezik i identitet sva tri konstitutivna naroda ispoštovani su u okviru zajedničke nastavne jezgre, a što je omogućeno mehanizmima u poučavanju »nacionalne grupe predmeta«. Ova grupa predmeta osigurava očuvanje kulture, identiteta i jezika.

Ipak, administrativno ujedinjenje »dviju škola pod jednim krovom« je administrativni proces. Beecroft ističe da je *zakonsko i administrativno objedinjavanje 52 postojeće »dvije škole pod jednim krovom« u BiH čisto proceduralni proces*. Dakle, voditelj misije OESS-a u BiH je prije šest i pol godina najavio ukidanje segregacije, odnosno projekta »dvije škole pod jednim krovom«. Kako smo vidjeli nije puno učinjeno u tom smjeru (osim u Zeničko-dobojskome kantonu).

6. Zaključak

Na početku ovoga teksta spomenut je katolički sustav *Škola za Europu*, koji, kako smo vidjeli, ne kotira visoko među onima koji donose hrvatsku obrazovnu politiku u BiH. A ovaj model je upravo oličenje svih preporuka i struke i međunarodnih tijela koja se spominju u ovome tekstu. To pokazuje da postoje Hrvati koji su svjesni problema i zainteresirani napraviti konkretne pomake ka interkulturalnom i inkluzivnom pristupu odgoju i obrazovanju. Na čelu ovoga projekta već petnaest godina sjedi pomoćni vrhbosanski biskup dr. Pero Sudar sa svojim suradnicima. Ovaj model i njegova iskustva su jako dobro poznati stručnjacima u međunarodnoj zajednici. I slijedi logično pitanje: Kako nikome iz međunarodne zajednice nije palo na pamet uzeti model katoličkih škola za primjer multiperspektivnosti i inkluzivnosti, ili barem neke elemente ovoga modela? Možda zbog toga što su katoličke? Dobro, možda možemo naći opravdanje za zanemarivanje koje pokazuju međunarodni moćnici, ali koje opravdanje mogu pronaći odgovorni za odgojno-obrazovnu politiku među Hrvatima u BiH koji ne žele prihvatiti pozitivna iskustva sustava katoličkih škola u BiH?

Ukoliko se nešto bitno ne promijeni u obrazovnim politikama u BiH, na Hrvatima će i dalje ostati zvono protivnika interkulturalizma i inkluzivnosti u obrazovanju. A mi smo uvjereni da to ne smije ostati tako. Zadaća je to svih koji žele dobro hrvatskome i drugim narodima u BiH.

Literatura

Izvjешće Radne grupe za analizu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«, Sarajevo, travanj 2009. Vlada Federacije BiH.

Okvirni plan aktivnosti za implementaciju zaključnih napomena preporuka UN komiteta za period 2008–2010. godine, Sarajevo, svibanj 2008, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.

Pavlović, I., *Položaj Hrvata u BiH u području obrazovanja*, u: <http://www.hakave.org>, pristup ostvaren 2. 12. 2009.

Perry, V., *Školske ograde*, u: <http://www.pulsdemokratije.net>, pristup ostvaren 2. 12. 2009.

Premilovac, A., *Education in Bosnia and Herzegovina: A Neglected Security Issue*, predavanje na parlamentarnoj skupštini OEES-a, Portorož, Slovenija, rujan 2007.

http://www.fmon.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=281&Itemid=1

<http://www.ndcsarajevo.org>

Tablica 1. Hercegovačko-neretvanski kanton – županija

Općina	Naziv škole	Zajednički direktor škole	Zajednička administracija	Objedinjeni školski odbor	Zajedničko vijeće roditelja	Dodatne zajedničke aktivnosti	Zajednička zbornica	Zajednički nastavnici	Zajedničke smjene	Zajednička gimnastička sala	Zajednički ulaz	Napomena
PROZOR–RAMA	OŠ »M. Marulić« i OŠ »Alija Isaković«	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	Dvije škole pod jednim krovom
STOLAC	OŠ Crnići i PŠ Prve osnovne škole Stolac	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	U OŠ Crnići nalaze se područna odjeljenja OŠ Stolac
STOLAC	OŠ Stolac i Prva osnovna škola Stolac	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	Dvije škole pod jednim krovom
ČAPLJINA–VIŠIĆI	OŠ »Lipanske zore« i PŠ Čapljina	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	U OŠ Lipanske zore nalaze se područna odjeljenja OŠ Čapljina
ČAPLJINA	OŠ »Vladimir Pavlović« i OŠ Čapljina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	OŠ Čapljina je u zgradi đачkog doma
MOSTAR	Gimnazija	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	Administrativno-pravno ujedinjene škole
MOSTAR	Srednja prometna škola i Srednja mašinska i saobraćajna škola	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	Dvije škole pod jednim krovom

Nastavak tablice 1.

Općina	Naziv škole	Zajednički direktor škole	Zajednička administracija	Objedinjeni školski odbor	Zajedničko vijeće roditelja	Dodatne zajedničke aktivnosti	Zajednička zbornica	Zajednički nastavnici	Zajedničke smjene	Zajednička gimnastička sala	Zajednički ulaz	Napomena
STOLAC	Srednja škola Stolac i Srednja škola Stolac	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	Dvije škole pod jednim krovom
JABLANI-CA	Doljani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	U OŠ Doljani nalaze se područna odjeljenja OŠ Jablanica
KONJIC	Prva osnovna škola	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	U OŠ Konjic nalaze se područna odjeljenja na hrvatskom jeziku
DOMANO-VIĆI	PŠ (hrv.) i PŠ (bos.)	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	U jednoj školskoj zgradi nalaze se područna odjeljenja OŠ »V. Pavlović« i OŠ Čapljina
UKUPNO	9 škola											

Navedene škole i 10 kriterija u tablici, koji se odnose na Hercegovачko-neretvanski kanton, predstavljaju polaznu osnovu za analizu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«. U osnovnoj školi Ravno, za dva učenika srpske nacionalnosti, povratnika, organizirana je nastava na srpskom jeziku u područnoj školi u Ivanjici, po programu RS-a.

Tablica 2. Hercegovačko-neretvanski kanton

Pravni subjekt	Naziv škole	Broj škola
*	Crnići (hrv.) i PŠ Prve osnovne škole Stolac (bos.), OŠ »Lipanjске zore« i PŠ Čapljina, PŠ Doljani (OŠ Jablanica) i OŠ Ravno	4
**	OŠ »Marko Marulić« i OŠ »Alija Isaković«, OŠ Stolac i Prva osnovna škola Stolac Srednja prometna škola (hrv.) i Srednja mašinska i saobraćajna škola Mostar (bos.), Srednja škola Stolac (hrv.) i Srednja škola Stolac (bos.)	4
***	PŠ »V. Pavlović« (hrv.) i PŠ Čapljina (bos.)	1

Izvor: Izvještaj Radne grupe za analizu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«, travanj 2009.

Gimnazija Mostar nije uvrštena u ovu tablicu, budući da je administrativno-pravno ujedinjena.

* jedan pravni subjekt, uključujući i područne škole koje pripadaju drugom pravnom subjektu (ukupno četiri škole u četiri objekta, uključujući i područna odjeljenja drugih škola).

** dva pravna subjekta u jednoj zgradi (dvije škole pod jednim krovom – osam škola u četiri objekta).

*** dva pravna subjekta (dvije škole) imaju područne škole u jednoj školskoj zgradi.

Tablica 3. Srednjobosanski kanton – županija

Općina	Naziv škole	Zajednički direktor škola	Zajednička administracija	Objedinjeni školski odbor	Zajedničko vijeće roditelja	Dodatne zajedničke aktivnosti	Zajednička zbornica	Zajednički nastavnici	Zajedničke smjene	Zajednička gimnastička sala	Zajednički ulaz	Napomena
JAJCE	OŠ »13. rujan« i OŠ »Berta Kučera«	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	U OŠ »Berta Kučera« (bos.) nalaze se područna odjeljenja OŠ »13. rujna« (hrv.)
JAJCE	OŠ »Braća Jezerčić« i OŠ »Berta Kučera«	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	U OŠ »Braća Jezerčić« (hrv.) nalaze se područna odjeljenja OŠ »Berta Kučera«
BUGOJNO	Treća OŠ (bos.) i Prva OŠ (hrv.)	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	Dvije škole pod jednim krovom
BUGOJNO	OŠ »Bristovi« i Prva OŠ	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	U OŠ »Bristovi« (bos.) nalaze se područna odjeljenja Prve osnovne škole (hrv.)
VITEZ	OŠ Vitez (hrv.) i OŠ Vitez (bos.)	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	U OŠ Vitez (hrv.) nalaze se područna odjeljenja OŠ Vitez (bos.)
FOJNICA	MŠŠ »Zijah Dizdarević« i OŠ »M. Rizvić« i PŠ »I.G. Kovačić« Gojevići	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	U zgradi MŠŠ »Z. Dizdarević« nalazi se OŠ »M. Rizvić« i PŠ I.G.Kovačić – Gojevići

Nastavak tablice 3.

Općina	Naziv škole	Zajednički direktor škola	Zajednička administracija	Objedinjeni školski odbor	Zajedničko vijeće roditelja	Dodatne zajedničke aktivnosti	Zajednička zbornica	Zajednički nastavnici	Zajedničke smjene	Zajednička gimnastička sala	Zajednički ulaz	Napomena
KISELJAK	OŠ Kiseljak-Bilalovac i OŠ Brestovsko	-			-	-	-	-	+	+	+	Dvije škole pod jednim krovom
KISELJAK	OŠ Gromiljak i OŠ Kiseljak-1 Bilalovac	-			-	-	-	-	+	+	+	U OŠ Gromiljak (hrv.) nalaze se područna odjeljenja OŠ Kiseljak 1 – Bilalovac (bos.)
BUSOVAČA	OŠ Busovača i OŠ Kaćuni	-			-	-	-	-	+	+	+	U OŠ Busovača (hrv.) nalaze se područna odjeljenja OŠ Kaćuni (bos.)
VITEZ	MSŠ Vitez i SŠ Vitez	-			-	+	+	+	+	+	+	Dvije škole pod jednim krovom
BUSOVAČA	SŠ Busovača i MSŠ Busovača	-			-	+	-	-	-	+	+	Dvije škole pod jednim krovom
BUGOJNO	Gimnazija Bugojno i Srednja škola Uskoplje	-			-	-	+	+	+	+	+	U Gimnaziji Bugojno (bos.) nalaze se područna odjeljenja Gimnazije Uskoplje (hrv.)
GORNJI VAKUF – USKOPLJE	MSŠ Gornji Vakuf i SŠ Uskoplje	-			-	-	-	-	+	+	-	Dvije škole pod jednim krovom
UKUPNO	14 škola											

Tablica 4. Srednjobosanski kanton

Pravni subjekt	Naziv škole	Broj škola
*	OŠ Divičani i PŠ »Berta Kučera« (bos.) i PŠ »13. rujan« (hrv.), OŠ »Bristovi« i Prva osnovna škola Bugojno (hrv.), Gromiljak i Bilalovac, Busovača i Kačuni, OŠ Vitez (bos.) i OŠ Vitez (hrv.), srednje škole: Gimnazija Bugojno i Srednja škola Uskoplje	7
**	Treća osnovna škola Bugojno (bos.) i Prva osnovna škola Bugojno (hrv.), OŠ Kiseljak 1 – Bilalovac i OŠ Brestovsko, srednje škole: Srednja škola Vitez (bos.) i Srednja škola Vitez (hrv.), SŠ Busovača (hrv.) i MSS Busovača (bos.), SŠ Uskoplje (hrv.) i MSŠ Gornji Vakuf (bos.)	5
***	Na četiri lokacije nalaze se PŠ OŠ »Berta Kučera« (bos.) i PŠ OŠ »13. rujan« (hrv.)	4
****	OŠ »Muhsin Rizvić« i PŠ »I.G.Kovačić« su u zgradi Srednje mješovite škole »Zijah Dizdarević« (bos.)	1

Izvor: Izvještaj Radne grupe za analizu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«, travanj 2009.

* jedan pravni subjekt, uključujući i područne škole koje pripadaju drugom pravnom subjektu (ukupno četiri škole u četiri objekta, uključujući i područna odjeljenja drugih škola).

** dva pravna subjekta u jednoj zgradi (dvije škole pod jednim krovom – osam škola u četiri objekta).

*** dva pravna subjekta (dvije škole) imaju područne škole u jednoj školskoj zgradi.

**** dva pravna subjekta (jedna osnovna i jedna srednja škola), te područna odjeljenja treće škole u istoj zgradi.

Tablica 5. Zeničko-dobojski kanton – županija

Općina	Naziv škole	Zajednički direktor škole	Zajednička administracija	Objedinjeni školski odbor	Zajedničko vijeće roditelja	Dodatne zajedničke aktivnosti	Zajednička zbornica	Zajednički nastavnici	Zajedničke smjene	Zajednička gimnastička sala	Zajednički ulaz	Napomena
VAREŠ	OŠ Vareš	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
ŽEPČE	SMSŽ Žepče	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
ŽEPČE	PŠ Ravne	+	+	+	+	+	Jedna je učionica pa rade u dvije smjene	U smjenama rade učitelji	Jedna je učionica	Ne koriste u isto vrijeme	+	
ŽEPČE	OŠ »Fra Grge Martića«	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
MA-GLAJ	PŠ Tujnica, PŠ Bradići	+	+	Školski odbori su u glavnim školama	+	+	+	+	+	+	+	Dvije područne škole, a u svakoj se nalazi po jedna učionica po hrv. kurikulumu Ove škole pripadaju OŠ Maglaj, a ove dvije učionice OŠ »Fra Grge Martića« Žepče

Nastavak tablice 5.

Općina	Naziv škole	Zajednički direktor škola	Zajednička administracija	Objedinjeni školski odbor	Zajedničko vijeće roditelja	Dodatne zajedničke aktivnosti	Zajednička zbornica	Zajednički nastavnici	Zajedničke smjene	Zajednička gimnastička sala	Zajednički ulaz	Napomena
MA-GLAJ	OŠ »Novi Šeher«	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	
TEŠANJ	OŠ »Kulin ban«	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
ŽEPČE	SMSŽ Žepče	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
UKUPNO	8 škola											Sve škole ispunjavaju uvjete.

Izvor: Izvještaj Radne grupe za analizu fenomena »dvije škole pod jednim krovom«, travanj 2009.

Na području Zeničko-dobojskoga kantona, prema mišljenju tamošnjega nadležnoga kantonalnog ministarstva, ne postoje više »dvije škole pod jednim krovom«.

Ivan Cvitković

HRVATSKI IDENTITET U BOSNI I HERCEGOVINI¹

1. Umjesto uvoda

Za Bosnu i Hercegovinu se voli reći da je »multikulturalna«, iako bih bio sretniji da je »interkulturalna«. Jer »multikulturalnost« podrazumijeva tradicionalan odnos između »nas« i »njih«, a ne suvremen odnos: život jednih s drugima i jednih **za** druge (a ne jednih **pored** drugih). O podudarnosti vjerske i nacionalne pripadnosti u mješovitim područjima pisao je svojevremeno M. Weber. (Veber, 2006:16) Istina, Weber je o tome pisao na primjeru Njemačke, ali to se potvrđuje i u Bosni i Hercegovini. U tom slučaju važi pravilo: što je utjecaj religija i religijskih zajednica na stvaranje identiteta bio jači, to je i veći njihov utjecaj na politički život. Zato će se u Bosni i Hercegovini, zbog nacionalnih i konfesionalnih odnosa, u organiziranju političkog života uvijek javljati »nacionalne« i »konfesionalne« prepreke. A to stvara pogodne okolnosti za konstantno njegovanje kulta straha (strah od ugroženosti; strah od obnove rata; strah od besperspektivnosti; strah od osiromašenja, strah od ...).

Bosansko-hercegovačko društvo se 90-ih godina prošlog stoljeća pokidalo po nacionalno-konfesionalnim šavovima i to traje do danas. »Rastavi kola na dijelove – i nema više kola«, kaže Lao Ce.

¹ Pod ovim naslovom objavio sam 2006. knjigu u izdanju nakladničke kuće »Synopsis«, Sarajevo–Zagreb. U ovom izlaganju ponovit ću neke stavove, ali dati i novi, dodatni osvrt na pitanje hrvatskog identiteta u Bosni i Hercegovini.

Jesu li Hrvati, glasujući za neovisnost Bosne i Hercegovine na referendumu 1992. godine, dobili najmanje od tri konstitutivna naroda? Srbi koji, osim manjeg broja, nisu izišli na referendum za samostalnost Bosne i Hercegovine, dobili su Republiku Srpsku (49% Bosne i Hercegovine), dok su Bošnjaci dominantni u Federaciji BiH.

U bosansko-hercegovačkoj politici već gotovo dvadeset godina vrijedi pravilo političkog promiskuiteta: svatko može sa svakim. Barjaci se lako zavezuju, ali i odvezuju. Druga njena karakteristika je da se religija i konfesija javljaju kao izvor političke legitimnosti. Vidi se to i po tome tko čini *establishment* današnje Bosne i Hercegovine? Nacionalne i vjerske elite, vojne starješine visokih činova, etnointelektualci, »tajkuni« (špekulanti privatizacije), dio novinarske elite. Njima treba dodati i one »koji su se snašli« iz bivših elita socijalizma (koji su se vratili naciji i konfesiji, ako su od njih ikad bili i otišli). Gotovo svima njima su »mrjestilišta« nacionalne stranke. Stranački aparati im daju »atest« podobnosti za pripadnost *establishmentu*. Pritom nije toliko važno što su i kako oni činili, već ono što oni jesu (u nacionalnim politikama). »... Njihova moć potiče od vodstva političke partije koja se zasniva na nacionalističkim osećajima i koja izražava takva osećanja«, rekao bi Bottomore. (Botmor, 2008:102)

Da li značaj kojeg Hrvati u Bosni i Hercegovini pridaju svom nacionalnom identitetu podriva njihov državni identitet? Rekao bih: može to biti, ali i ne mora. Po onome što dolazi iz pera kritičara tog identiteta (ali ne i »svog«) reklo bi se da je dominantan negativan utjecaj na državni identitet. Po mom sudu nije tako, mada nekima ne bi nedostajalo i da rade na jačanju svoga državnog, bosansko-hercegovačkog identiteta.

Kako u Bosni i Hercegovini, za koju se mnogi politički (i religijski) lideri kunu da je »multinacionalna«, steći iskustvo »Drugog«? Može li se Hrvat (Bošnjak ili Srbin) u Bosni i Hercegovini odnositi prema »Drugom« kao sugrađaninu, a ne kao prema Bošnjaku, Srbinu, Hrvat, Židovu, ako su nam gradovi 80–90% jednonacionalni? Što će biti s novim generacijama koje kroz svoje školovanje (imamo »naše« vrtiće, osnovne, srednje škole, sveučilišta, firme...) i odrastanje nisu mogle

steći iskustvo »Drugog«? I tamo gdje »Drugog« ima – žive podijeljeno: u Sarajevu, Mostaru, Gornjem Vakufu/Uskoplju, Prozoru ...

2. Demografsko stanje Hrvata u Bosni i Hercegovini

Popisa stanovništva nemamo od 1991. godine te je teško govoriti o brojčanom stanju Hrvata u Bosni i Hercegovini. Od 17,3% Hrvata u strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine, 2001. ih je, prema predviđanjima, bilo 14,3%. Pretpostaviti je da ih je sada i manje. Jer, samo u 2005. godini u Hrvatsku se doselilo 14 230 osoba, od toga najveći broj (58,7%) iz Bosne i Hercegovine.

Zahvaljujući statistikama iz crkvenih izvora moguće je pretpostaviti, na osnovi broja katolika, koliko ima Hrvata u Bosni i Hercegovini. Tako, npr., od oko 73 000 katolika u 14 općina Republike Srpske koje su pokrivale područje Banjalučke biskupije, 2008. godine bilo ih je tek 5000 (6,85%), a od oko 200 000 svih predratnih katolika na području RS bilo ih je tek 13 000 (ili 6,5%). Prije rata misu kod trapista (Marija Zvijezda kraj Banje Luke) posjećivalo je oko 3000 vjernika, a 2007. samo 150. Već sedamnaest godina na tom lokalitetu nije zabilježeno nijedno krštenje, već samo sahrane.

Vrhbosanska nadbiskupija imala je 1991. godine 528 492 pripadnika. Kad je zaustavljen rat (1995) imala ih je 140 000 (388 492 manje nego 1991). Početkom trećeg milenija (2001) brojala je 212 271 katolika. Znači, nakon rata vratio se svega 72 271 katolik na svoje predratno mjesto boravka. Poražavajuća je činjenica da se 2001. godine, na području Republike Srpske, nalazilo samo 5,86% predratnoga katoličkog življa koje pripada Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Nešto je bolja situacija sa župama (7) koje su bile pod kontrolom Srba, a sada su u Federaciji Bosne i Hercegovine. U njima živi 29,21% od predratnog broja katolika. U Federaciji nema ni jedne župe u kojoj nije ostalo barem nešto katolika. U dvije župe ih je ostalo ispod 5%, a, također, u dvije župe broj katolika se povećao (u Gromiljaku za 5,92%, odnosno 10,23% u Novom Travniku).

Na području Federacije (ne računajući područje Mostarske biskupije) živjelo je 2001. godine 50,78% katolika od predratnog broja. U Sarajevu (bez Vogošće, Ilijaša...) živjelo je 1991. godine 33 249 katolika, a 2001. tek 16 762 (manje za 16 487) – ili 50,41%. Na području Zenice situacija je još lošija: tamo je ostalo ispod 40% predratnog stanovništva katoličke vjeroispovijesti.

Katolika u gradovima Republike Srpske gotovo da više i nema. Od predratnog broja ostalo ih je svega 10,05%. Od 10 gradova u kojima su živjeli pripadnici Vrhbosanske nadbiskupije u pet ih je ostalo manje od 3%. I u gradovima u Federaciji Bosne i Hercegovine (ne računajući Mostarsku biskupiju) broj katolika se gotovo prepolovio. Od 169 207 ostalo ih je 93 972 (55,53%) Moglo bi se reći – svaki drugi. Zanimljivo da se i u gradovima u kojima nije bilo sukoba HVO-a i Armije BiH (Gradačac, Lukavac, Maglaj, Olovo, Visoko, Zavidovići, Sarajevo², Tuzla, Živinice) broj katolika smanjio. Godine 1991. bilo ih je 55 974, a 2001. tek 27 285, dakle manje za 28.689 (ili 48,75%) od predratnog broja. Tako katolici, koji su i prije rata bili najmalobrojniji u gradskoj populaciji, sada će biti još malobrojniji. Bit će to izrazito prigradska i seoska populacija³.

Zbog velikog stupnja podudarnosti hrvatskog i katoličkog identiteta u popisu 1991. godine, možemo pretpostaviti da je broj Hrvata približan iznesenim brojkama o broju katolika. Prema podacima Agencije za statistiku (2008), Bosna i Hercegovina broji 3 832 000 stanovnika. Hrvata ima oko 12% (oko 460.000). Pitanje je koliko je ta procjena pouzdana? Mislim da je brojka manje optimistična.

² Hrvati u Sarajevu: godine 2007. od 185 ustanova, u 161 čelni čovjek bio je Bošnjak. Od 14 zdravstvenih ustanova ni u jednoj čelni čovjek nije bio Hrvat (13 Bošnjaka + 1 Srbin). U 7 javnih komunalnih poduzeća nije bilo neBošnjaka, kao ni u ostalim upravnim organizacijama (svih 20 su bili Bošnjaci). Od 129 obrazovnih institucija u Kantonu Sarajevo, 109 direktora su Bošnjaci, 11 Hrvati, 4 Srbi, 5 ostali. Premijer Kantona Sarajeva je to obrazložio »da nema pravne osnove za uspostavljanje nacionalne ravnopravnosti« (!!). (Maglajlija, V., »Sarajevsko karikiranje multietničnosti«, *Slobodna Bosna*, 12. 07. 2007:25).

Godine 1996. u Sarajevu je bilo više od 20 000 Hrvata, na kraju 2007. – 13 757. U 2007. godini 118 katoličkih obitelji napustilo je Sarajevo.

³ *Izvor*: Vrhbosanska nadbiskupija početkom trećeg tisućljeća (2004). Sarajevo–Zagreb: Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski (Vikarijat za prognane i izbjeglice).

Može li se »hrvatski identitet« razvijati samo preko religijskog (katoličkog) identiteta ili, još uspješnije, preko širenja ideja, znanja, projekata koji će omogućiti istinski opstanak Hrvata u Bosni i Hercegovini? Znanost i znanje su ono što Hrvatima može osigurati njihov opstanak i razvitak u Bosni i Hercegovini⁴.

3. Što je *primarni identitet* Hrvata u Bosni i Hercegovini?

Pojedinac može više osjećati da pripada svom profesionalnom (profesor, sudac, liječnik) ili zavičajnom, nego nacionalnom identitetu. Nacionalni identitet može biti važniji nekome tko je na rubnom području rasprostranjene nacije, na području gdje se susreće s »drugima«. Sretni su oni kojima je jasno što je to »hrvatski identitet« u Bosni i Hercegovini (je li to ono što ljudi imaju, ili za čim tragaju, tko će znati?). Zasigurno nije hrvatski identitet mobilni telefon kojeg ćemo nositi uza se. »Upitno« i »neupitno« hrvatstvo! Za neke kao da je hrvatski identitet zastava kojom treba svakodnevno mahati (inače nisi »dobar« Hrvat)⁵. Je li »hrvatski identitet« ono što može stati u sheme o »hrvatstvu« koje nam šalju HDZ-ovi i HSP-ovi političari? S demokracijom je nespojiv stav da postoji samo jedan neupitni način (hadezeovsko/katolički) da se bude Hrvat. Sve što je izvan toga hadezeovsko/katoličkoga koncepta je upitno hrvatstvo?⁶ Tko hrvatstvo ne ljubi na HDZ-ovski način, izdajica je nacije. Sveti HDZ – moli za nas!

Što znači biti Hrvat u Bosni i Hercegovini? Za neke su to emocije⁷, odnos prema *Lijepoj našoj*, hrvatskom barjaku (ma kako bio izgužvan

⁴ Znanost određuje bogatstvo i moć, kako pojedinaca, tako i nacija.

⁵ Ovdje (na Balkanu) se uvijek simbolima i barjacima mahalo protiv nekoga. To su bili simboli i barjaci izazova, prije nego simboli identiteta. »Hrvati se sad kupe oko svoje zastave, oko svoje himne...Zastava omamljuje Hrvate i podiže im neku nadu u skoro izbavljenje«, pisao je Ljubo Hrgić 1936 (Hrgić, 2005:86).

⁶ »Istina je da su Hrvati jedan nesretan narod koji nikada ne zna šta hoće«, piše Hitlerov opunomoćeni general za NDH, Glenz von Horstenau (2007:521).

⁷ »...da je hrvatstvo ustvari emocija. Ti možeš biti po krvi, kulturi, po genima, po tradiciji Hrvat, ali si formalno Hrvat ako nemaš emocija, ljubavi za svoje hrvatstvo (pretjerana ljubav onih poput Tomca ubi hrvatstvo u BiH – I. C.). Najjače emocije su u onom

i pocijepan), neoustaštvo, slušati Thompsonove pjesme i sl. Za druge je to biti neSrbin, neBošnjak, neSlovenac ... Diskriminirajući odnos prema svakome i svemu što nije hrvatsko. Desnije, što desnije.

4. Uloga granice u stvaranju identiteta

Biti Hrvat u Grudama je jedna stvar, a biti Hrvat u Zenici ili Sarajevu, sasvim druga stvar. Ili obratno. Biti Bošnjak u Zenici i Sarajevu je jedna stvar, a biti Bošnjak u Grudama sasvim druga stvar. Dolazimo time do pitanja *hrvatskog identiteta na granici*⁸. Koja je *uloga granice u stvaranju identiteta*? Ne mislim ovdje na državnu granicu, već na kulturnu, religijsku i sličnu granicu između »nas« i »njih«. Balkan je područje konfesionalnih granica i konfesija na granici. Tu (sve do mjesta Ravno u Hercegovini) ide granica katoličanstva (*antemurale christianitatis*), dotle katolici čine većinu stanovništva. Ali, dotle ide i granica pravoslavlja s Istoka (većinu stanovništva na tom području Balkana čine pravoslavni). S njima se (ili između njih) ukliještila i granica islama na Balkanu. Sve tri konfesije (katolička, pravoslavna i islamska) vide sebe kao utemeljitelja i čuvara tih granica. A čuvari granica uvijek ističu razlike »nas« u odnosu na »njih« (religijske, kulturne, nacionalne...). »Granica« pojačava i religijsko/konfesionalni i nacionalni identitet. Što se ide više ka periferiji teritorijalne rasprostranjenosti nacije i/ili religije – identitet postaje sve snažniji. Tu je nacionalno neizbrisivo. Naravno, granice nisu bile toliko čvrste pa su se na sva tri područja našli i pripadnici drugih dviju religijskih tradicija. Hrvatstvo na granici (kao i bošnjaštvo i srpstvo) treba prihvatiti

dijelu koji je uvijek bio tlačen, kome se sprječavalo da ispolji svoje nacionalne osjećaje, koji je prošao velike patnje«. (Zdravko Tomac u intervjuu *Katoličkom tjedniku*, 6. 04. 2008:11).

⁸ »Granice su dugo bile omiljeni predmet analize naročito u radovima koji su se bavili identitetom. Ovo je sasvim razumljivo, jer se upravo na granicama, na ivicama i odvija diferencijacija odnosno razdvajanje celina. Pošto identitet i alteritet, identičnost i drugost, žive u simbiozi njihove se najistaknutije odlike artikulišu upravo tamo gde se oni susreću – na granicama ... previše intenzivno bavljenje granicama nametnulo nam je nezdravu opsjednutost razlikama i drugošću« (Todorova, 2006:20).

kao nešto što se samo po sebi razumije, a ne kao naočale kroz koje trebamo stalno gledati.

5. Tko su »bosanski Hrvati«, a tko »Hrvati u Bosni i Hercegovini«.

Bosna je geografski, a ne nacionalni pojam. Zato nastaju sporovi oko definiranja samog »bosanstva«. U zemlji u kojoj žive ljudi različitih konfesionalnosti, jezika (ipak), regionalnih pripadnosti, što bi trebalo značiti »bosanstvo«⁹? Hoće li ono biti isto za Bošnjaka, Hrvata i Srbina iz Banja Luke, ili onog iz Čapljine, možda Trebinja? Za mnoge to neće biti »njihova šalica kave, kafe ili možda kahve«. Povijesna događanja utjecala su da tri naroda na Balkanu (Bošnjaci, Hrvati, Srbi), u novijoj povijesti, žive ponekad u istim, a ponekad u različitim državama. Hrvati su, od ta tri naroda, najduže živjeli u istoj državi: u vrijeme Austro-Ugarske (Srbi i Bošnjaci su tad živjeli u dvije države), u vrijeme Prve Jugoslavije (kao i Bošnjaci i Srbi), u vrijeme NDH (Srbi i Bošnjaci su živjeli u dvije države) i u vrijeme Druge Jugoslavije (kao i Srbi i Bošnjaci). Dakle, od Berlinskog kongresa (1878) do 1992. godine Hrvati su, uglavnom, živjeli u jednoj državi. Od tada (od 1992) žive u dvije države: Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uvijek kad Hrvati nisu živjeli u istoj državi¹⁰ nastajale su kontroverze oko naziva za Hrvate u Bosni i Hercegovini. Tako je i danas: jedni za njih koriste naziv »bosanski Hrvati«, drugi »Hrvati u Bosni i Hercegovini«. Prvu varijantu naziva (»bosanski Hrvati«)

⁹ »Insistirao bih na nazivu Bosanac, jer po mom mišljenju, naši građani mogu biti samo Bosanci, a ne Bošnjaci, što je turski naziv, niti Srbi i Hrvati«, piše Muhamed Čengić, jedan od osnivača SDA i potpredsjednik prve Vlade Bosne i Hercegovine nakon višestranačkih izbora 1990 (»Vrijeme za pravu opoziciju«, *Oslobođenje*, 28. 08. 2007:10). »Imenujte ovu državu samo Bosnom. Državom u kojoj će se svi osjećati kao Bosanci« (Ferid Muhić, intervju *Oslobođenje*, 19. 10. 2009:5).

¹⁰ Na Balkanu se države tako brzo mijenjaju da nikad niste sigurni da ćete se roditi i umrijeti u istoj državi. Nas tri brata rođeni smo u istom mjestu, istoj ulici, istoj kući – ali u tri različite države. Jedan u Kraljevini SHS, drugi u NDH, treći u FNRJ. Prvi već živi u četvrtoj državi (za 69 godina), drugi u trećoj, treći u drugoj. Možda ćemo dočekati da umremo u Europskoj uniji.

koristi dio bošnjačkih intelektualaca i mediji »probošnjačke« orijentacije (zanimljivo: nitko od njih za Bošnjake u Sandžaku neće reći »srbijski Bošnjaci«, već »Bošnjaci u Sandžaku«, ali za Hrvate važi drugo pravilo), te dio intelektualaca Hrvata rođenih u Bosni. Danas, zahvaljujući nizu povijesnih okolnosti, oko 2/3 Hrvata (mada bez popisa stanovništva to se točno ne zna) živi u Hercegovini. Tamo često boravim, susrećem se s njima i još nikad nisam ni od jednog čuo da će reći »ja sam bosanski Hrvat«. Reći će da je »Hrvat« (nacionalni identitet) i »Hercegovac« (regionalni identitet). Zašto onda ne poštovati pravo većine tog naroda da se zove (i da ga se zove) onako kako on određuje (kao što je to pravo na samoodređenje imena i za Bošnjake, Srbe...)? U svojim radovima, pa i u ovom, koristim se terminom »Hrvati u Bosni i Hercegovini«. Time želim reći da su Hrvati jedan narod (kao i Bošnjaci i Srbi), bez obzira što im je povijesna sudbina odredila da danas žive u dvije države. Integracijom zapadnog Balkana u Europsku uniju to će se bitno izmijeniti – pripadnici sva tri naroda živjet će u jednoj uniji.

Dakle, nema sumnje da Srbi i Hrvati po svojoj državnoj, građanskoj pripadnosti pripadaju Bosni i Hercegovini, a po nacionalnoj pripadaju grupama koje se zovu Srbi i Hrvati. U političkom pogledu oni jesu bosansko-hercegovački građani, u nacionalno-kulturnom su Srbi i Hrvati. Pred Bosnom i Hercegovinom se postavlja pitanje očuvanja te raznovrsnosti ili njeno negiranje. Trećeg puta nema. Tako bar povijest pokazuje. Prvi model vodi u bogatstvo raznovrsnosti kultura, drugi u monotonu jednoobraznost. Zato treba spašavati, a ne uništavati raznovrsnost. Mir i sreća počivaju na kulturi različitosti, na različitostima, a ne na njihovom ukidanju. Nije izlaz u »odsutnosti različitosti«, mada je, treba priznati, u Bosni i Hercegovini došlo do krize različitosti.

6. Hrvatski jezik – stigmatizirani hrvatski identitet?

Bore li se ljudi toliko za »svoj« jezik zato što to oni žele, ili im je ta borba nametnuta? Da li im je taj jezik prednost ili hendikep u multizajednici? Na području Londona govori se oko 300 jezika (migranti

kod kuće govore svojim materinjim jezikom, a ne engleskim). U Bosni i Hercegovini je jedan jezik kojeg Hrvati zovu hrvatskim, Srbi srpskim, a Bošnjaci bosanskim. I nije to od jučer¹¹. I opet sukobi oko jezika. A sukobi oko jezika uvijek su indikator političkih previranja (Milan Šipka). Postaje li u dijelu Bosne i Hercegovine hrvatski jezični identitet *stigmatizirani identitet*¹²? Je li hrvatski jezik kod Hrvata u Bosni i Hercegovini bespogovorno zagaraniran samo u crkvi (misa i propovijed se održavaju na hrvatskom jeziku) i u zapadnoj Hercegovini (i prije rata 1991–95. činili su više od 95% stanovništva u toj regiji)¹³?

Kod mnogih građana Bosne i Hercegovine još uvijek je glavni element njihovog identiteta – konfesija (katolička, pravoslavna, islamska). Tako je i s Hrvatima. Oni su pripadnici iste nacionalne grupe, ali to ne znači da su im *svjetonazori* isti. Najveći broj ih, kao svoj svjetonazor, određuje »katoličanstvo«¹⁴. Je li to »katoličanstvo« identično kod svih koji se tako samoodređuju? Ima tu ekskluzivnih, inkluzivnih, pluralnih, nedjeljnih, sezonskih, konfesionalnih, statističkih ... katolika. Ono što je većini zajedničko to je »nacionalizirano katoličanstvo« (mada je katolički identitet izgrađen daleko prije nacionalnog)¹⁵.

¹¹ »Hrvati zovu svoj jezik hrvatskim, Srbi srpskim, a muslimani bosanskim« (Luka Zore, profesor gimnazije u Dubrovniku, pripremajući /1879/, kao školski savjetnik, program organizacije osnovnih škola). Vidi: Prstojević, 2006:24.

¹² »Kad kod nas spiker na TV govori hrvatskim rječnikom, to je neukusno, kao kad bi se bosanski lonac zašećerilo« (Edhem Begić, čitatelj *Oslobođenja* iz Zenice: »Kojim jezikom govorimo«, *Oslobođenje*, 25. 10. 2004, str. 50).

»Sadašnji hrvatski književni jezik je samo hrvatska varijanta srpskog jezika. Isto važi i za bošnjački« (Predlog Načertanijanacionalnog programa Omladine srpske za 21. vek, 2004).

»Ugrožava me govor koji slušam s HTV, KISS, Nove, OBN, ugrožava moj govor, moje akcente, zbunjuje me, nervira, jer je za sve ove krajeve tuđ i neispravan ... da je tamošnji govor iskvaren, a naš bosanski čist i za ugled ostalima« (Besim Mulamuhčić, »Pravo na samoobranu«, *Oslobođenje*, 2. 01. 2007:26).

¹³ Na području BiH, 2005. godine, djelovalo je 45 TV (samo tri lokalne, ili 6,7%, imaju program na hrvatskom jeziku) i 150 radiopostaja (28 ih, ili 18,7%, emitira program na hrvatskom jeziku).

¹⁴ »Taj bosanski katolicizam je svoje vrste; on je vrlo jak i vrlo strastven. Jer to je vera jedne manjine stanovnika, koja je izvanredno organizirana« (Branko Lazarević, »Dnevnik jednog Nikoga /1943–1947«, *NIN*, 27. 09. 2007:57).

¹⁵ »Hrvati su u BiH ... kao katolici izručeni nacionaliziranoj religiji njihovih dušobrižnika siromašna duha koji ih drže opijene u jeftinom trijumfalizmu pobjede nad komunističkim

7. A, što je s hrvatskim *političkim identitetom*?

Slično je i s *političkim identitetom* kod Hrvata u Bosni i Hercegovini. On je različit, ali ima i jednu zajedničku crtu s bošnjačkim i srpskim *političkim identitetom*: danas se političarom može postati samo preko hrvatstva, bošnjaštva, srpstva (pridodanim im katoličanstvom, islamom, pravoslavljem). Ako govorimo o greškama »bosansko-hercegovačke« politike i o nezavidnom položaju Hrvata u Bosni i Hercegovini, onda ta priča mora imati i ispovjedni ton. To znači i samooptužujući ton, pokajnički pogledati u oči vlastitim promašajima koji su doprinijeli takvom stanju. Neopravdano je za »naše« stanje glavne uzroke tražiti u »njihovim« (»srpskim« i »bošnjačkim«) politikama (mada ni njima u ruke ne treba gurati ljiljan nevinosti). Svaka kritika »naše« (hadezeovske) politike ide na ruke »našim protivnicima« (Srbima i Bošnjacima). Time nam se, od 1991. do danas, želi zatvoriti usta. Unosno je svoje kritičare nazivati »nostalgicarima«, »komunjarama«. Time ih, kod mladih naraštaja, svrstavate u nepristojne ljude, diskreditira se unaprijed ono što kažu, dovodeći ih u situaciju da brane svoju osobnost, a ne svoje stavove. Što više demoniziraš kritičare, veći si »nacionalni junak«. Kritičare »hrvatske« (hadezeovske) politike proglašava se »nepatriotama«, osobama bez »osjećaja nacionalnog ponosa«. Uostalom, što to znači, i što bi trebao značiti »nacionalni ponos«. Samo »miropomazani političkim položajem« (M. Todorova, 2006), a dodao bih i poštropljeni nacionalnom vodicom, imaju »nacionalni ponos« i postaju poznati.

bezboštvo, neprijateljstvu prema drugima, u poticanju da se dodvoravaju moćnicima ove zemlje, te u stalnom govoru o ugroženosti ... Zato ne čudi da su po našim crkvenim zajednicama i medijima prisutniji i više se uvažavaju 'novoobraćenici' iz prijašnjeg režima, sumnjivi estradni Hrvati i oboljeli karizmatici više nego stvarni vjernici i humanisti, 'tajkunski džep' više nego 'udovičin novčić' ... Gotovo nigdje u njihovim izjavama (predstavnik Katoličke crkve u BiH – I. C.) ne možete danas čuti ijednu kritičku riječ o Tuđmanovoj ili hrvatskoj historijskoj i političkoj odgovornosti prema bosanskim Hrvatima i Bosni općenito, kao i moralnoj i vjerničkoj suodgovornosti Crkve za ta događanja... Bosanski Hrvati su u toj njegovoj (Tuđmanovoj – I. C.) politici žrtvovani ideji hrvatske nacije« (Petar Jeleč, »Ničija zemlja«, *BH DANI*, 19. 12. 2008:24–26).

Vidljiva je kritika »nepatriota« u »našoj« naciji, posebno onih koje se (opravdano, ili ne) svrstava u intelektualnu ljevicu iz koje dolaze kritike na račun »nacionalne politike« (koja je vođena na način 1990–2009. često znala hrvatstvu zabijati autogolove). Može mi se prigovoriti da je ta politika dobivala podršku na svim izborima od 1990. do danas. U tome i jeste problem, što rezultati tih izbora govore o nepovoljnom stanju nacionalne i političke svijesti biračkog tijela. »Ljevici«, ako je i ima, prigovara se da ne iskazuje »osjećaj nacionalnog ponosa«, mada je pitanje nije li takav ponos, na kojeg »pravovjerni« Hrvati ukazuju, znak bolesti nacije. Zašto se ne ponositi time da sam čovjek, a ne time da nisam Bošnjak, Srbin, Židov...? Zašto bi se netko ponosio time što je Hrvat (ili Bošnjak, Srbin), a ne time što je čovjek?

Ustavom, koji je donesen 1910. godine, u Bosni i Hercegovini je uspostavljen »konfesionalni ključ« (tzv. *bosanski ključ*), koji će u vrijeme socijalizma nositi naziv »nacionalni« (a ne »konfesionalni«) ključ. Dakle, nisu »famozni etnički ključ« »inaugurirale vlasti socijalističke Bosne i Hercegovine«, njega je – kao pokušaj traženja rješenja za zajednički život u višekonfesionalnoj i višenacionalnoj zajednici – primjenjivala i Austro-Ugarska u Bosni i Hercegovini. (Kad bi se osnivala neka komisija, radilo bi se to po modelu 3-2-1, što je u praksi značilo: 3 muslimana, 2 pravoslavca i 1 katolik. Uslijed slabe, ili gotovo nikakve nacionalne svijesti, kao kriterij uzimao se konfesionalni identitet.)

8. Odnos individualno-građanskog i kolektivnog

Stalno se vraćamo na odnos individualno-građanskog i kolektivnog¹⁶. Koliko na to imaju utjecaja društvene okolnosti u Bosni i Hercegovini kao višenacionalnoj zajednici? Ako je država Bosna i Hercegovina »zajednica zajednicâ«, onda treba dijeliti upravljanje zajedničkim institucijama. Tu, bar dok je takvo stanje, ne funkcionira

¹⁶ »Individualizam je gubitak osećanja za zajednicu, kolektivizam je gubitak poverenja u pojedinca« (Šušnjić, 2008:81).

nikakvo načelo »jedan čovjek – jedan glas«. Zagovornici individualnog često bi čovjeka odvojili od njegove religije, odnosno nacije, kulturne zajednice, pretvarajući ga u jedinku. Zanimljiv je o ovom pitanju stav dvije veoma utjecajne religijske zajednice u Bosni i Hercegovini – Katoličke crkve i Islamske zajednice.

»Jedan čovjek – jedan glas« preferira »individualističko viđenje čovjeka«. »Pitanje prava čoveka danas je prošireno na prava naroda i nacija: 'ono što važi za čoveka važi i za narod' ... mir se zasniva ne samo na poštovanju prava čoveka nego i na poštovanju prava naroda, naročito prava na nezavisnost. Prava nacija nisu ništa drugo 'do ljudska prava primenjena na onaj poseban nivo zajedničkog života'. Nacija ima 'osnovno pravo na postojanje', pravo na svoj jezik i kulturu, kojima narod izražava i unapređuje svoj 'suverenitet' na duhovnom planu, zatim, pravo na život u skladu sa sopstvenom tradicijom...« (*Osnove socijalnog učenja Katoličke crkve*, 2006:81).

OHR je oštro reagirao¹⁷ na istupanje reisu-l-uleme Mustafe ef. Cerića koji je gostujući u bosansko-američkom centru u Detroitu poručio da »mi imamo pravo na svoju državu« i dodao da »čvrsto vjeruje da će doći vrijeme kad će i kod nas vrijediti pravilo jedan čovjek – jedan glas«. OHR je ponovio da je Bosna i Hercegovina država tri konstitutivna naroda i da se mora poštovati Ustav zemlje.

Međutim, kod Hrvata postoji strah da se model »jedan čovjek – jedan glas« ne pretvori u model »jedan narod – dovoljan glas«. Svjetska politika pokazuje – od Alžira do Čilea, ili obratno – da se to zna pretvoriti i u devizu »jedan čovjek bez glasa bilo kada« (u alžirskom slučaju sprečavanje islamista da preuzmu vlast, u čileanskom socijalista da vladaju).

Pri navođenju socioloških tipologija uvijek naglašavam da čistih, »idealnih« tipova ima malo, najčešće se oni međusobno isprepliću i čine niz međutipova. Čini mi se da bi takav pristup trebalo imati i pri isticanju dva modela: etničkog (radije bih rekao nacionalnog) i građanskog; ravnopravnosti nacija i jednakosti građana. Zašto tu ne

¹⁷ *Oslobođenje*, 2. 11. 2007.

bi moglo biti »međumodela«? Zašto na lokalnom, mjesnom nivou ne slijediti maksimu »jedan čovjek – jedan glas«, a na središnjem i državnom nivou neki drugi model?

Postoje i kontroverze oko odnosa »hrvatski« i »bosanski« identitet. Je li »bosanski identitet« nacionalni i geografski identitet, ili nešto drugo? Možda verzija »građanske nacije«? Sam pojam »građanska nacija« je nejasan, pa i dvosmislen. Je li akulturalno shvaćanje nacionalnosti ikad bilo široko prihvaćeno? Je li moguća »građanska nacija« zasnovana samo na političkoj koncepciji? Je li građanski koncept odgovor na sve naše ovdašnje brige? Nije li »koncepcija građanske nacije suviše tanka da bi neko društvo na osnovi nje odredilo nacionalnost ili dalo svom narodu osjećaj nacionalnog identiteta« (Niel- sen, 2002:243–253)? Može li se reći da smo u Bosni i Hercegovini jedan narod? Preci nam nisu isti. Ne ispovijedamo istu religiju. Ne prihvaćamo da govorimo istim, već različitim (srpskim, hrvatskim, bosanskim...) jezikom. Ne svetkujemo iste blagdane, niti jedemo istu hranu uz (i mimo) njih. Nemamo iste običaje. Nemamo iste stavove ni o daljnjoj ni o bližoj prošlosti.

Često nam se kaže da su u vrijeme Osmanskog i Austro-Ugarskog Carstva stanovnici Bosne i Hercegovine nazivani Bošnjacima, neovisno o konfesionalnoj pripadnosti. Samo se ne kaže jesu li »nazivani« ili »samonazivani«. U vrijeme turske uprave stanovnike su predstavljali muslimani i ne-muslimani (tad nije bilo nacionalne, već konfesionalna identifikacija). Slično je bilo i za vrijeme Austro-Ugarske: stranke su predstavljali katolici-pravoslavni-muslimani (tek će se krajem austrougarske okupacije u Bosni i Hercegovini snažnije razvijati nacionalna svijest, dotad je dominantna konfesionalna). Ne znam da se netko od mojih predaka, katolika u Hercegovini, ikad predstavljao Bošnjakom.

9. Hrvati u BiH i hrvatska prošlost

Možda bi ponešto trebalo reći i o *odnosu Hrvata u Bosni i Hercegovini prema hrvatskoj prošlosti*. Anakrono je u 21. stoljeću pod

hrvatstvom podrazumijevati ono što je krajnje desno (ili ono što je samo katoličko), a ponekad i ono što je (neo)ustaško. (Sjetimo se samo grafita sa slovom »U« i križem usred njega! Nisam naišao ni na jedan tekst katoličkih teologa, ili službeno očitovanje biskupa, u kojem se kritizirala takva politička i ideološka zloupotreba kršćanskog simbola.) Dakako, riječ je o odnosu prema »našem« nacionalizmu. Tobože »mi« smo demokratska, tolerantna, nacija s tisućugodišnjom kulturom. Kao da u toj naciji nije bilo i nema i nepismenih, asocijalnih, manje komunikativnih, pa i onih mržnjom ostrašćenih.

10. Hrvati u BiH i Republika Hrvatska

Na kraju, nekoliko riječi *o odnosu Hrvata u Bosni i Hercegovini prema Hrvatskoj* (i obratno). Nikad Hrvati na Balkanskom prostoru nisu živjeli u istoj državi tako dugo kao u vrijeme socijalizma¹⁸. Ni za vrijeme Austro-Ugarske ni u vrijeme Pavelića nije toliko Hrvata bilo okupljeno i živjelo zajedno u jednoj državi kao u vrijeme Tita¹⁹. To je povijesna činjenica, htio ju netko prihvatiti ili ne. Hrvatska nacija jest matična nacija Hrvata u Bosni i Hercegovini, ali im Hrvatska nije matična, ni rezervna, domovina. Matična (i jedina) domovina je

¹⁸ »Naš narod u vjekovnoj prošlosti živio je isprekidan državnim granicama i bojnim linijama šestogodišnjih ratova, razdrt na desetak dijalekata, formirajući se pod tucetom svojih i tuđinskih suvereniteta, i raznovrsnih stranih vjeroispovijesti i ideologija, on se jalovo tješio jeftinom mudrošću, kako je svaka sila za vremena, skupo plaćajući ovu glupu sentenciju« (Krlježa, 2009:97).

¹⁹ »Ne znam, ili možda znam, kako se Broz odnosio prema svom hrvatskom narodu. Ili mu je to bio premalen narod da njime vlada, da ga socijalizira, složi, ili su njegove ideje o reformi društva bile glomaznije te su obuhvaćale kao nešto kozmičko: svjetska revolucija. Ima tu tajna i same Providnosti nebeske. Ali baš, pošto sam vidio i Titovu kuću i proučio i osjetio sve što je učinio, nije to osrednji političar, nije prosječni vođa, on se zauvijek upisao u knjigu povijesti, ali ne kao veliki Hrvat, nego kao komunist, kao nenadmašan vođa i vojskovođa, kao neusporedivi organizator i mudri taktičar. Još se čudim njegovoj snazi – sve što je radio nije bilo lako, a imao je velike dušmane, kao Staljina. Bez njega ne bismo mi Hrvati imali Istre, Zadra, Rijeke. Da njega ne bi s nama, mi bismo drhtali 'pod kmetom Kremlja', tko zna dokle«, pisao je (1979) fra Ljubo Hrgić (odležao 9 godina robije nakon 1945; Hrgić, 2005:473).

Bosna i Hercegovina²⁰. Zašto se onda Hrvatima u Bosni i Hercegovini nameće status »dijaspore« kad oni to nisu?

Literatura

- Bilig, M. (2009), *Banalni nacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Botomor, T. (2008), *Elite i društvo*. Novi Sad: Mediterran.
- Glenz von Horstenau (2007), *Između Hitlera i Pavelića*. Beograd: Nolit.
- Hrgić, Lj. (2005), *Životni krug* (dnevnik). Sarajevo: Svjetlo riječi.
- Krleža, M. (2009), *Mnogopoštovanoj gospodi mravima*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Nielsen, K. (2002), *Kulturni nacionalizam. Ni etnički, ni građanski*, u: Divjak, S. (ur.), *Nacija, kultura i građanstvo*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Osnove socijalnog učenja katoličke crkve* (2006), Beograd: Fondacija Konrad Adenauer i Beogradska nadbiskupija.
- Prstojević, M. (2006), *(Ne)zaboravljeni Mostar*. Sarajevo–Wien: MI.
- Slišković, R. (2007), »Ivan Frano Jukić – njegova Bosna i 150 godina poslije«, *Bilten franjevačke teologije*, Sarajevo, br. 1–2.
- Šušnjić, Đ. (2008), *Nedovršen razgovor*. Beograd: Čigoja štampa.
- Todorova, M. (2006), *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Veber, M. (2006), *Politički spisi*. Beograd: Filip Višnjić.

²⁰ »Većina ljudi ove zemlje još uvijek nije razvila svijest da je Bosna i Hercegovina njihova jedina domovina. Iz takvog naroda proizlaze onda i političari koji još uvijek svoju domovinu vide negdje preko Drine i Save. / Definirati se kao Hrvat (Srbin, Bošnjak) iz Bosne, pri čemu je ono iz Bosne mnogo više nego Hrvat (Srbin, Bošnjak) za mnoge je neprihvatljiv, ponižavajući i preziran pojam. A to je ono, po mome mišljenju, što bi Jukić zastupao danas. Jer, mnogo se toga dogodilo što je ideju o jednom narodu ove zemlje učinilo nemogućom. Ono što se, pak, održalo ostvarivim jest misao o zajedničkoj nam domovini« (R. Slišković, 2007:157).

Željko Ivanković

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U BIH PREMA CJELINI HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI I CJELINI (MOGUĆE) BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI

I.

Očito je da se nalazimo u novim vremenima kada treba iznova osvijestiti i osvijetliti i temeljne pojmove kojima operiramo i, osobito, relacije koje danas ima smisla iznova propitkivati (i) hrvatski književnik u BiH, makar sâm i ne bio književnopovijesno i književnoteorijski posve i do kraja osviješten. Dok je na neki način dramatično konstituiranje nove hrvatske književnosti ušlo u mirne vode, barem iz perspektive središta, razumijevanje te iste književnosti na margini čini se da je još uvijek dramatično difuzno. S druge strane, pozicija Bosne i Hercegovine, kao još jedne od zemalja u kojoj su Hrvati konstitutivni, a njihov jezik, kultura i književnost dio integralne hrvatske kulture, književnosti i jezika; naravno, i te iste hrvatske kulture, književnosti i jezika u integralnosti BiH i njezinih jezika, kultura i književnosti, a po svemu i neke (moguće?) bosanskohercegovačke književnosti ili barem književnosti bosanskohercegovačke interkulturalne zajednice, kako bi to imenovao Enver Kazaz (*Neprijatelj ili susjed u kući*), nešto je što se još ima i smisla i potrebe ozbiljnije promišljati. Dapače, nužno bi bilo promišljati! I posve sam siguran, s obzirom na društveni ambijent, da će taj problem još dugo stajati otvorenim... Prožimanja koja su već ranije definirana u integritetu hrvatstva kao hrvatski tronožac (miteleupska, mediteranska i orijentalna

ukotvljenost hrvatske kulture, književnosti i jezika), na neki način su ekvivalentna bosanskohercegovačkom tronošću, koji je kulturalno, nacionalno i religijski (bošnjački, hrvatski, srpski) postavljen, utemeljen, dakle i konstitutivno podijeljen. Sve te konstituante hrvatskog i(li) bosanskohercegovačkog integriteta dodatno su multiplicirane, barem u mjeri u kojoj se o njima neprestano izbjegavalo govoriti, pa makar i samo kao o različitostima u nekakvom jedinstvu. Njihovo novo promišljanje ili otvaranje njihova promišljanja uopće, nešto je na što ćemo se morati pokušati naviknuti i vjerojatno s vremenom i davati odgovore. Prožimanja su prejaka čak i kad su nehotična, pa dakle i jedva vidljiva, ali njihova recepcija: povijesna, teorijska, društvena, fenomenološka... danas već dobro zaostaje.

I dok hrvatska književnost u svom integralnom obujmu barem nema više terminološko-odredbenih nedoumica, književnost(i) u BiH i s tim muku muči(e). Može li se više uopće govoriti o pojmu »bosanskohercegovačka književnost« ili ovo treba razumijevati u pluralu? Mora li se govoriti isključivo »o književnostima u BiH« (hrvatskoj, srpskoj i bošnjačkoj)... Ili je bolje, neprentencioznije, govoriti o interkulturalnoj književnoj zajednici u BiH, što je zamjena za nekadašnji nes(p)retni izraz »književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine« (je li, primjerice, moguće reći književnost »njemačkog naroda«?), koja bi priznajući njezinu kompozitnost, multilateralnost, pluralnost, izbjegla prejak osjećaj »unitarnosti«, ma što to značilo, ili neutralizirala osjećaj skupnoga do kojega danas vjerojatno nikome nije.

Ne mislim rješavati probleme, ne osjećam se za taj posao ni sposobnim, tj. dovoljno kvalificiranim, niti pak od bilo koga delegiranim. No, želim ih propitkivati, jer otvorim li barem za sebe na kvalitetan način neka od brojnih pitanja i dilema, čini mi se da sam već time dovoljno blizu razumijevanju problemâ koji nipošto nisu ni mali, ni jednostavni, dakako i u kvalitativnom i u kvantitativnom smislu. A svjestan sam da je već i imenovanje problemâ velik i važan posao. Živeći u žiži tih problema tolike godine, ufam se da sam ih sposoban u dobroj mjeri barem taksativno pobrojati i time upozoriti na svu njihovu kompleksnost koja se mora imati u vidu, pa ma kad i ma kako se budu rješavali.

II.

Hrvatska je književnost u svom historijskom integritetu valjda rijetko kad tako snažno živjela svoju unutarnju podijeljenost i ne-cjelovitost kao u vremenu između 1945. i 1990. godine, kada je bila snažno ideološki kontrolirana. Ne samo da je tada prvi put u svojoj povijesti bila rezolutno i ekskluzivno podijeljena na tzv. lijevu i desnu, gdje su desnu njezinu struju činili što pisci tzv. kršćanske/katoličke inspiracije, što oni tzv. građanske orijentacije, pa su samim tim bili potisnuti iz službenih tokova te književnosti (unutarnja emigracija), nego je dobila i svoju vanjsku, političku, a ustvari »neprijateljsku« emigraciju, kako je ona (službeno) ideološki bila imenovana na fonu sličnih promišljanja iza tzv. željezne zavjese. Uza sve to, hrvatska je književnost prešutno (autorestrikcijom) ili tihim diktatom iz političkih centara moći svedena na granice NR/SR Hrvatske, pa su za nju prestali postojati Hrvati i njihova književnost u Gradišću, južnoj Mađarskoj, Rumunjskoj, Italiji, te po istom mehanizmu autocenzure i u Vojvodini (bunjevački Hrvati) ili u Bosni i Hercegovini, a kamoli oni iz emigracije nakon 1945. Ta, ne-neprijateljska »emigracija« i unutarjugoslavenska disperzija (književnost Hrvata u BiH i Vojvodini, ponajprije) te književnosti bila je pod trajnom ideološkom suspekcijom vezanom za mogući integrizam, kao tobožnji oblik i izraz (veliko)nacionalizma. Tako se, nažalost, u korpus hrvatske književnosti moglo ući i ulazilo samo mjestom stanovanja (makar i privremenog!), a to je najčešće značilo preko Zagreba. Otuda je hrvatska književnost iz Bosne i Hercegovine završila u tzv. integralnoj hrvatskoj književnosti negdje s Kranjčevićem (rođen u Hrvatskoj; živio, umro i sahranjen u BiH), A. B. Šimićem (rođen u Hercegovini), Šopom (rođen u Bosni) ili u najboljem, novijem slučaju, Perom Budakom (rođenim u Hercegovini), te nešto svježijim »slučajevima«: Tomislavom Ladanom ili Stjepanom Čuićem (rođenima u Bosni), Veselkom Tenžerom ili Stojanom Vučićevićem (Hercegovcima). Svako »upisivanje u hrvatsku književnost« nakon toga značilo je imperativno biti »na licu mjesta«, što je konkretno značilo preseliti se u Socijalističku Republiku Hrvatsku ili makar doći u nju studirati. Tako se događao paradoks da u hr-

vatsku književnost budu »prisvojeni« Irfan Horozović ili Džemaludin Alić, koji su se studijem ili poslom zakratko našli u Zagrebu, Alija Isaković bez ikakva razloga, ali ne npr. i stvarni hrvatski pisci Veselko Koroman, Anđelko Vuletić ili Vitomir Lukić, kod kojih je mjesto stanovanja bilo izvan granica NR/SR Hrvatske.

Jasno je da su posljedice Drugoga svjetskog rata na hrvatsko-me nacionalnom korpusu ostavile brojne frustracije i traume, čak teško zalječive ožiljke, ponajснаžnije vidljive na demografskom, gospodarskom, političkom ili kulturnom planu, ali kako me ovdje zanima jedino književnost i njezin osnovni medij, jezik, to želim upozoriti na neke od zakonomjernih pojava koje su i potakle ovaj tekst i razmišljanje o fenomenu odnosa hrvatske književnosti kao cjeline, prema BiH kao zemlji u kojoj su hrvatski narod, njegov jezik i književnost, ma što to politički danas značilo, ipak bili i ostali integralni dio svekolikog hrvatstva, dakle i onog kulturološkog, jezičnog i književnog.

Daleko bi nas odvelo cjelovito istraživanje fenomena mimoilaženja hrvatske književne komponente iz BiH u cjelini hrvatske književnosti do vremena jugoslavenskih ratova 90-ih godina 20. stoljeća i raspada bivše zajedničke države, pa se zato opredjeljujem na tretiranje tog segmenta u samo dva, po mom uvjerenju osnovna, a tako razvidna i ilustrativna plana kao što su antologijsko-panoramski pregledi hrvatske književnosti i književno-povijesno tretiranje te književnosti. Ovdje reprezentativnim držim doista reprezentativne, u nakani, izbore *Pet stoljeća hrvatske književnosti* i antologije poezije tipa *Zlatne knjige hrvatskog pjesništva* i sl., te povijesne preglede te književnosti tipa Frangešove *Povijesti hrvatske književnosti* ili Viskovićeva pregleda hrvatske književnosti u *Enciklopediji Jugoslavije*.

U prestižnu ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* živi su pisci iz BiH mogli ući samo ako bi pristali na ponižavajući odnos središta prema margini (metropolitanski tretman periferije, provincije), dakako po modelu domaći i stranci. Dakle, nisu ulazili! Edicija *Pet stoljeća hrvatske književnosti* bila je zatvorena za bh. pisce, jer od pisaca živih i aktivnih u drugoj polovici 20. stoljeća niti jedan jedini

nije dobio mjesto u toj prestižnoj antologijsko-panoramskoj ediciji. Unutra su kao rođeni Bosanci ili Hercegovci, koji doduše tada žive u Zagrebu, samo Novak Simić, koji je dobio knjigu, ili Pero Budak i Fadil Hadžić primjerice, koji polove jednu knjigu. A spominjem samo najvažnija imena (abecednim redom) bosanskohercegovačkih hrvatskih književnika: V. Čerkez, I. Kordić, V. Koroman, I. Ladin, V. Lukić, M. Marjanović, N. Martić, V. Pavlović, M. Suško, otac i kći Zvonimir i Anastazija Šubić, te A. Vuletić. To, dakako, ne znači da je za sve njih ili svakoga od njih bilo mjesta unutra, tim više što u ediciji nije bilo mjesta ni za jednog Ivu Andrića, barem onim dijelom kojim je on i hrvatski pisac, ali su morali biti promišljeni u cjelini hrvatske književnosti na dostojanstven(iji) način.

Što se, pak, tiče antologija, pa i one krajnje »sklone« piscima iz BiH, odnosno spremne na cjelovitu valorizaciju vrijednosti, valja istaknuti da će Janko Bubalo, Lucijan Kordić, Anđelko Vuletić, Veselko Koroman, Vladimir Pavlović, Nikola Martić, Vinko Grubišić, Šito Š. Čorić ući tek u četvrto prošireno izdanje *Zlatne knjige hrvatskog pjesništva* Vlatka Pavletića (NZMH, Zagreb 1991), no ni tada u toj knjizi neće biti mjesta za npr. Iliju Ladina, Marija Suška, Ivana Kordića, a da o mlađima od njih i ne govorimo. Antologijski izbor trojca Mihalić – Pupačić – Šoljan (Znanje, Zagreb 1966) nema niti jednog jedinog recentnog bosanskohercegovačkog pjesnika, premda su tu pjesnici rođeni do 1941. godine! Nema ih ni *Jedna antologija hrvatske poratne poezije* Igora Mandića (Drainac, Prokuplje – Znanje, Zagreb 1987), niti neka druga. Ne postoje!

U *Enciklopediji Jugoslavije* (knj. 5, JLZ Miroslav Krleža, Zagreb 1988), u natuknici *Hrvati, VI. Književnost*, naći ćemo da u BiH ima hrvatskih pisaca vrijednih barem enciklopedijskog spomena. Tamo čitamo: »Poeziju pišu još i Joja Ricov (1929), Ilija Ladin (1929), Petar Gudelj (1933), V. Koroman (1934), Vladimir Pavlović (1935) i dr.« (str. 81). To piše tako neobvezno kao da (poeziju!) pišu u slobodno vrijeme ili kao nekakav hobi. Moglo je tako stajati i »a nedjeljom idu na utakmice ili u ribolov i ...« Pogledajmo i ovu »napomenu«: »A. Vuletić (1933) plodan je pjesnik i prozaik. Zanimaju ga u poeziji

granični problemi ljudske egzistencije, u prozi se uglavnom bavi krizom etičnosti, raskolom između ideala i njihove realizacije.« (str. 82) Pjesnici su malo bolje prošli, tj. više ih je spomenuto. Među pjesnicima koji prve knjige objavljuju 60-ih i 70-ih godina izdvajaju se još, pa će autor nabrojati među inima i: Marija Suška, Gojka Sušca (u Zagrebu), Nikolu Martića (u Splitu), Ivana Kordića, Milu Pešordu, Željka Ivankovića i Milu Stojića, premda i Džemaludina Alića!?! (str. 85) Među povjesničarima književnosti naći ćemo samo Matu Lončara, Ivana Krtalića i Vinka Brešića, a među teatrolozima J. Lešića. Da, baš tako i toliko. (str. 87) Autor teksta je izvanredno informirani i k tomu još naklonjeni nam Velimir Visković. Kad smo jednom prigodom, još prije rata, razgovarali o ovome i ja ga pitao zašto nigdje nema ni spomena o, npr., Vitomiru Lukiću ili Mirku Marjanoviću kao proznim piscima, i uz to mu govorio o Lukiću kao sjajnom pripovjedaču, iskreno mi je rekao da nije znao da su Hrvati. (To, da ne budemo posve nepravedni prema Viskoviću, dakako, govori i o tim piscima!) Čak: »Mislio sam da su Srbi!?!« Naravno, govorim samo o mjeri (ne)informiranosti zagrebačkog intelektualnog kruga, njegovoj ignoranciji, kakva se nikad nije mogla, ni slučajno, dogoditi Beogradu i njegovim integralistima.

U knjizi Ive Frangeša *Povijest hrvatske književnosti* (NZMH – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana 1987) uzalud je tražiti ijedno ime pisca iz BiH, a da ne stanuje, da ne živi u tadašnjoj SR Hrvatskoj, a i to ponajprije u Zagrebu. Mjesto stanovanja određivalo je i piščevu i Frangešovu i sadašnjost i povijest! Novak Simić, braća Antun Branko i Stanislav Šimić te Nikola Šop su u knjizi jer su živjeli u Zagrebu. Ostalih nema ni slučajno, jer su s onu stranu i republičke i Frangešove mentalne granice. Premda bi ovdje imalo smisla govoriti i o njegovoj (i uopće njihovoj!) građanskoj hrabrosti!

Koliko je ovo bio dugo i dramatično življen problem u BiH pokazuje i pismo Veselka Koromana *Je li to neka politika?* iz zagrebačkog *Vjesnika* od 17. 02. 1990. (usp. V. Koroman, *Potruga za cjelinom*, Zagreb 1996, str. 131–132), u kojemu on i za sebe i za nas druge iz BiH traži »svoje mjesto u svojoj književnosti«...

III.

Posebna je priča hrvatska književnost u BiH ili hrvatska sastavnica književnosti u BiH ili bosanskohercegovačke književnosti od Drugoga svjetskog rata do 90-ih godina prošloga stoljeća. Kad kažem ovdje dvojno ime te književnosti (književnost u BiH i bosanskohercegovačka književnost), zapravo iznova otvaram (nikad riješen) problem imenovanja nečega što se susreće i u pluralu kao bosanskohercegovačke književnosti (tri su!) i kao književnost ili književnosti u BiH, što svakako znači pluralnost, kompozitnost, multilateralnost. Dakle, svu različitost i diferenciranost tih književnosti, ali i jednu nedvojbenu cjelinu, ne samo geopolitičke uniformnosti, nego svakako i nesporne bliskosti svjetova i duha te/tih književnosti. Može se o tom tzv. zajedničkom duhu te književnosti govoriti naširoko još od vremena dolaska Austro-Ugarske i pojave prvih književnika-civila u toj književnosti, ali posve ozbiljno i svakako s mnogo argumenata tek od vremena Prve, pa Druge Jugoslavije, kad duhovni prostor Bosne i Hercegovine počinje, uza sve raznolikosti jezičnih, poetičkih, kulturoloških, antropoloških i drugih razlika, disati i jednim osobenim (zajedničkim ili sličnim) duhom.

Kako bismo to približili nekoj općerazumljivoj razini ukazat ćemo, dakako pojednostavljeno, na evidentne primjere što nam ih nudi »pripovjedačka Bosna« (Jovan Kršić), gdje je literarno teško i(li) u pojedinim slučajevima gotovo nemoguće (strancu pogotovo!) identificirati, dakle i diferencirati nacionalni *valeur* kod Srbina Svetozara Ćorovića, Muslimana Hasana Kikića, Srbina Novaka Simića, Hrvata Ive Andrića, Hrvata Zvonimira Šubića, gdje su svi bosanskohercegovački književnici, a pritom Srbin Simić i Musliman Kikić pripadaju hrvatskoj književnosti, a Hrvat Andrić i Srbin Ćorović srpskoj. U poeziji bi to ilustrirao primjer Srbina Alekse Šantića kojega bi se sporadično moglo identificirati i kao pisca muslimanskoga kulturnoga kruga, gotovo na način na koji bi to bili i hrvatski pjesnici Musa Ćazim Ćatić ili Salih Alić, a pritom su Ćatić ili Alić mnogom poezijom bliži hrvatskim pjesnicima Matošu ili Ujeviću nego bi bili

pjesnicima islamskoga kulturnoga kruga iz koga potječu. Ovim nabranjem, koje nužno u sebi sadrži redukcionizam, želimo ukazati na jednu vrstu zajedničkog duha tog svijeta, koji ne može uspostaviti oštre rezove i raslojiti svijet literature po nacionalnim šavovima, slojevima niti jezikom, niti motivima, a nerijetko ni samo imenom pisca i njegovim nacionalnim porijeklom.

Ta će se osobenost poglavito iskazati u vrijeme snažno ideologizirane anacionalne politike Druge Jugoslavije, kad je i imenima, a osobito književnim stvaralaštvom, jezikom ili motivikom bilo teško diferencirati poeziju i prozu u njezinoj »nacionalnoj izvedbi«. Stoga se i događalo da Velimir Visković, urednik u Leksikografskom zavodu u Zagrebu, ne zna da su Vitomir Lukić ili Mirko Marjanović hrvatski pisci iz BiH. Ne samo zbog imenâ i prezimenâ koja nose, nego ni po jeziku kojim su pisali, a koji je bio neka vrsta bosanske verzije srpsko-hrvatskoga, koji će se tek poslije, od neke dobi, moći i smjeti zvati i zapadna varijanta ili hrvatsko-srpski. Naime, donijet će tu promjenu tek vrijeme poslije čuvenoga Mostarskog savjetovanja (listopad 1973), nakon kojega će biti moguće malo ozbiljnije promišljati i poziciju Hrvata, njihove kulture, književnosti i jezika u BiH.

Tada će se početi otvorenije ili manje stidljivo otkrivati i ono što se danas nominira kao starija hrvatska književna tradicija u BiH, a koja će podrazumijevati pisce-franjevce. Može se reći da je i ta promjena počela 1973, kada su objavljena u tri sveska *Sabrana djela Ivana Franje Jukića* u biblioteci kulturnoga nasljeđa sarajevske izdavačke kuće »Svjetlost«. U toj će biblioteci, također u tri toma, pred rat, 1991. biti tiskana *Izabrana djela Grge Martića*. U istoj biblioteci valja spomenuti i *Hrestomatiju starije bosanske književnosti* (1974) i *Jezik »Bosanskog prijatelja«* Herte Kune (1983), te *Jezik Ivana Bandulavića Darije Gabrić-Bagarić* (1989), ali i, kod istog izdavača, lektirno izdanje knjige *Književnost bosanskih franjevaca* Ivana Lovrenovića (1982). Bili su to, s ove se distance može reći, snažni znaci već započetih promjena, otvaranja određenih kulturoloških sloboda ili tek i samo priznavanja dijela postojeće, a predugo potiskivane povijesne i aktualne realnosti.

U biblioteci kulturnoga nasljeđa druge sarajevske izdavačke kuće, »Veselin Masleša«, u relativno kratkom roku objavljena su djela Filipa Laštrića (*Pregled starina bosanske provincije*, 1977), Bone Benića (*Ljetopis sutješkog samostana*, 1979), Nikole Lašvanina (*Ljetopis*, 1981), Marijana Bogdanovića (*Ljetopis kreševskog samostana*, 1984) te Jake Baltića (*Godišnjak od događaja i promine vremena u Bosni 1754–1882*, 1991). To ne znači da do tada nije bilo vrijednih i zanimljivih knjiga unutar onoga što znači afirmaciju kulturnog rada bosanskih franjevaca ili hrvatske kulturne i povijesne baštine u BiH (Herta Kuna, *Jezik Filipa Laštrića*, Sarajevo 1967; *Ivan Franjo Jukić. Dokumentarna građa*, Sarajevo 1970; Srećko M. Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*, Zagreb 1971), no njezino moderno *utemeljenje* ipak se vezuje uz tzv. civilno izdavaštvo i jednu vrstu njezina sustavnog tretiranja, što je potvrdilo bitnu promjenu političke, društvene i kulturne paradigme, gdje je takvo što desetljećima prije bilo nezamislivo ili jedva zamislivo, osim u franjevačkim periodičnim publikacijama. Ovamo se mogu ubrojiti i vrijedni »civilni« zbornici posvećeni franjevačkim velikanima Grgi Martiću (1973), Matiji Divkoviću (1982), Antunu Kneževiću (1991), te monografske studije »unutarcrkvenih izdavača«, npr. Andrije Zir-duma (*Filip Laštrić – Očevac 1700–1783*, Zagreb 1982; *Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882–1982*, Visoko 1983) ili zbornik *Fra Josip Markušić* (Zagreb 1982).

Svemu valja pridodati i uvrštavanje djela bosanskih franjevaca u prestižnu biblioteku *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (usp. knj. 11 i 19) u Zagrebu (1972. i 1973) te u *Bosanskohercegovačku književnu hrestomatiju* (I–III, Sarajevo 1971–74). Na ovom je fonu i Koromana antologija hrvatskog pjesništva tiskana u zagrebačkom časopisu *Forum* tek 1990, nakon desetljeća uzaludnih pokušaja da bude objavljena u BiH ili Hrvatskoj, a koja već naslovom markira i sugerira (»od Lovre Sitovića...«) svoju utemeljenost. Poslije će ta markacija biti i uz prozu i dramu (»od Matije Divkovića...«), a ta će utemeljenost hrvatske književnosti u BiH u franjevačku, što će reći crkvenu tradiciju, socijalističkom sustavu biti kao teško prihvatljiva povijesna istina i

trajno opstruirana uz, dakako, separatno (separatizam! nacionalizam!) prezentiranje, što se tada u BiH nije moglo tolerirati.

Osim uz franjevce, ta nominacija hrvatskoga književnika i hrvatske književne tradicije u BiH dopuštati će se i davno pokojnim piscima (dakle, ne i Iliji Jakovljeviću!) kao što su Kranjčević ili Šimić, ali recentni pisci (pa i oni najugledniji, tipa Šopa!) jedva da će se moći takvima identificirati, osim što bi ih drugi nerijetko tretirali »ustašama« kad bi u svojim djelima pisali izvan »u BiH uobičajenog« (kako se to govorilo!), a ustvari nakon Drugoga svjetskog rata uvezenog i nametanog leksika. Iz osobnog iskustva mogu svjedočiti da sam bio prepoznavan kao »ustaša« jer sam pisao kruh, zrak, općina, vlak, tisuća..., a glagole rabio u njihovu obliku na -irati. A kako je tek prije mene bilo, najinstruktivnije je provjeriti kod V. Koromana (*Potraga za cjelinom*, Zagreb 1996, str. 35–90) i na njegovu slučaju, zbog čega je, kao proskribiran, i u Drugoj Jugoslaviji, kažimo tu bizarnost, bio/postao član neke akademije znanosti i umjetnosti, valjda i jedini u svijetu (dopisni, JAZU) s pozicije lektora u izdavačkoj kući »Svjetlost«.

U vrijeme Druge Jugoslavije, u BiH, gdje je posebno težak bio položaj Hrvata, sve do pada Rankovića, kako se to političkim kvalifikacijama voli govoriti, jedva da je bilo književnika koji su nominacijom bili Hrvati (dakle ne hrvatski književnici, nego književnici Hrvati) ili koji su se takvima smjeli očitovati sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada su to neki od njih skupo platili.

Zanimljivo je i ilustrativno da *Panorama savremene bosanskohercegovačke poezije* (autora Riste Trifkovića) iz 1961, posvećena 20. godišnjici ustanka, koja ima 14 autora, ima samo jednog, nominalno, pjesnika Hrvata (Vladimira Čerkeza) i jednog hrvatskog pjesnika iz islamskoga kulturnog kruga (Maka Dizdara) i to mjereno, današnjim, tj. naknadnim parametrima. Pitanje je koji su i kakav nacionalni osjećaj ti autori mogli imati tada i jesu li ga uopće mogli ili smjeli iskazivati. *Antologija poslijeratnog bosanskohercegovačkog pjesništva* iz 1989. Josipa Ostija od 60 zastupljenih pjesnika imat će 13+1 pjesnika Hrvata (13 Hrvata, s Ivom Andrićem, koji je tada kotirao jedino u srpskoj

književnosti) i jednog iz islamskoga kulturnoga kruga (Maka Dizdara), koji tada već biva odčitavan i kao muslimanski pisac.

Nakon tih ranih sedamdesetih, tj. nakon Hrvatskoga proljeća koje su skupo platili i hrvatski pisci u BiH, nakon što je jedne drastično sklonila s javne scene, svemoćna je Partija otvorila vrata drugima, demonstrirajući kako ona nema ništa protiv Hrvata. Kao Hrvati tada nominalno djeluju svi koji imaju »katolička« imena, pa tako i »naturalizirani« Hrvati (jer su, po ključu, imenima »pokrivali« hrvatska mjesta!) ili oni s nespornom partizanskom prošlošću kao što je Nika Milićević (pisac bez knjige), a za neke od njih se neće ni znati da su Hrvati (jer su bili anacionalni, Sarajlije ili Jugoslaveni!) do samoga njihova kraja. Nakon stradanja Koromana i Lukića kao najuglednijih imena toga doba među hrvatskim književnicima (Vuletić je uvijek nekako uspijevaao izbjeći progon!?), prestanka nekih pisaca muslimanskoga kulturnoga kruga da se izjašnjavaju kao Hrvati, velikim demografskim pokretima Hrvata prema Hrvatskoj, te povlačenjem ili guranjem u drugi plan N. Martića, S. Bašića i zakratko M. Marjanovića, na javnu je scenu stupila nova generacija, »nekompromitirana« generacija, generacija bez hipoteke 1971, premda ne i nesuspektna (Ladin, Pavlović, Kordić, Lovrenović...), koja će, zajedno sa spomenutim »unutarnjim disidentima« obilježiti vjerojatno najuspješnije razdoblje hrvatske književnosti u BiH.

Uz naraslu bujicu prezentiranja starije hrvatske književnosti, posebno franjevačke, pojavili su se i panoramski izbori i antologije bosanskohercegovačke književnosti, koji će pokazati dramatičan nedostatak/manjak hrvatskih pisaca, a što će potvrditi Koromanove teze iz časopisa *Život* s početka sedamdesetih, pa će vrijeme koje dolazi od 70-ih do 90-ih radikalno (ne bez tihe partijske akcije!) promijeniti sliku te književnosti u korist književnika Hrvata. No i tada će biti nemoguće prezentirati samo hrvatsku poeziju ili prozu, samo hrvatsku književnost u BiH, što je godinama nastojao Veselko Koroman sa svojim, tek 90-ih godina objavljenim, panoramskim prikazima, budući da se takvo što smatralo ideološkom diverzijom protiv vladajućeg ideološki normiranog »bratstva i jedinstva naših naroda i

narodnosti«, »vlasti radničke klase« i »samoupravnog socijalizma«, te »ugleda nesvrstane Jugoslavije«.

Pravi bosanskohercegovački politički, književni, kulturni tronožac počeo se uspostavljati tek sredinom 70-ih godina, nakon što su se bosanskohercegovački pisci snažnije afirmirali na jugoslavenskom prostoru, i nakon što je izrasla jedna ozbiljna generacija muslimanskih pisaca, neovisno o tome što su najznačajniji od njih (npr. Mak Dizdar i Meša Selimović) optirali za hrvatsku ili srpsku književnost. Afirmaciji toga pridonijeli su veliki kulturni projekti: ponajprije kontroverzni enciklopedijski separat *Bosna i Hercegovina* iz II. izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, a potom i projekt »Svjetlosti« objavljen 1984–85. pod naslovom *Savremena književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u 50 knjiga*, gdje je svoje izbore iz djela dobilo (današnjim odčitavanjem) i 16–17 hrvatskih pisaca, te najposlije projekt »Veselina Masleše« iz 1990. *Dječija književnost naroda i narodnosti BiH u 20 knjiga*, s jedva četiri-pet hrvatskih pisaca za djecu.

Nacionalno odčitavanje književnosti unutar BiH postalo je moguće tek s prvim znacima političke demokratizacije bivše zajedničke zemlje, ali će Koroman tek u zimu 1990, i to u zagrebačkome *Forumu*, moći objaviti svoju antologiju hrvatske poezije BiH od Sitovića do danas. A Sarajevo tek 1990–91. (»Svjetlost«) dobiva svoje nacionalne, premda integralno nacionalne antologije hrvatske, muslimanske i srpske poezije 20. stoljeća/vijekaka, koje sačinjavaju Mile Stojić, Enes Duraković i Stevan Tontić, ali i integralnu antologiju *Novije pjesništvo Bosne i Hercegovine* (dakle, ne bosanskohercegovačko!), gdje se prvi put cjelovitije prezentira i hrvatsko pjesništvo iz Bosne i Hercegovine. Tada će, tek 1991, postati po prvi put moguć i projekt muslimanske književnosti: *Muslimanska književnost XX vijeka u 25 knjiga*. Sve će se to, potom, temeljito razložiti u velikim projektima sarajevskog »Alefa« 1995–2000, te nešto manjim Koromanovim antologijsko-panoramskim pregledima hrvatske književnosti u BiH, kada cijela stvar ide nepovratno k nacionalnim separacijama, disolucijama koje će se još jedino moći odčitavati u komparativnim studijama, a koje će ovaj prostor prepoznavati kao interkulturalnu zajednicu BiH

ili štokavskoga jezika ili četiriju jednorodnih (generički istovjetnih) jezika ili... kako već.

IV.

Stvar (re)integracije hrvatske književnosti počela se postupno mijenjati s tzv. prvim demokratskim izborima, odnosno s početkom raspada i definitivnim povijesnim nestankom Jugoslavije. Dakle i s definitivnom razgradnjom, dezintegracijom bosanskohercegovačke književnosti, ma što to danas, naknadno odčitavano, značilo. Ne želim vjerovati kako je prvo (integracija hrvatske književnosti) bilo moguće tek naporedo s drugim (dezintegracija bh. književnosti), jer ovdje ne vrijedi metafora »dok jednom ne smrkne, drugom ne svane«, budući da ta dva procesa nisu nužno uvjetovana.

Riječ je, dakle, o vremenu kad se urušava prethodni, ideološki, i ipak unitaristički sustav i kada se otvara prostor sloboda. Tada prestaje i famozna tzv. hrvatska šutnja, što je dugo bila metafora, politička kvalifikacija onoga što se Hrvatskoj dogodilo nakon partijsko-policijskih progona u Hrvatskoj poslije Hrvatskoga proljeća, a koja je potpuno prekrila hrvatski politički i (ovdje – osobito) kulturni prostor. Moglo bi se ovdje s mnogo prava tu »hrvatsku šutnju« (osobito imajući u vidu njezinu dugotrajnost!) imenovati i kukavičlukom. Čini se da bi takvo imenovanje bilo preciznije, osobito nakon laganog liberaliziranja jugoslavenskog prostora početkom osamdesetih. No bilo kako bilo, i taj će fenomen postupno blijedjeti i nestajat će dah (unitarističkog) terora i uzmicati duh »hrvatske šutnje«, no ne odmah s tim i stvarna nezainteresiranost ili (samo)nametnuta (ne)informiranost u stvarima kulture i književnosti Hrvata izvan SR Hrvatske. (Ona je i dan-danas snažno naglašena u nekim zagrebačkim književnim krugovima.) Jer, svjesni smo toga da nije najednom bilo lako ispravljati desetljetna neznanja i nezanimanja (pogotovu njihovu arogantnu ignoranciju koja na svoj način traje od davnašnjeg slučaja s Ivom Andrićem do suvremenog slučaja s Miljenkom Jergovićem) za ono što jest hrvatski nacionalni, kulturalni, jezični ili književni korpus u BiH, tim prije što

se ušlo u turbulentna ratna vremena i nevjerojatno nerazumijevanje cjeline hrvatskoga pitanja povezanog s onim u BiH.

Trebalo je mnogo vremena i truda da se razbiju neke ideološki »tvrde glave«, ali i najobičniji strahovi, te slučajna i hotimična neznanja, da se prestane samoljubivo gledati u sebe ili podanički prema Zapadu ili Beogradu, da bi se s novim nacionalnim buđenjem, premda nerijetko vulgarno neoromantičarskim, probudio interes za hrvatstvo i izvan Hrvatske. Pritom ne mislim na ikakvo posebno hrvatstvo, nego tek obično, »nulto« hrvatstvo, hrvatstvo kao niz identitarnih činjenica. I ništa više i ništa manje. I tad se sve počelo mijenjati. »Proradila« je iznova Matica hrvatska, obnovljeno je Hrvatsko kulturno društvo »Napredak«, Crkva se počela snažnije integrativno oglašavati, nestajale su podjele na »domovinsku« i »iseljenu« Hrvatsku. Netko se sjetio da je i BiH hrvatska zemlja. (Namjerno neću o onima koji su politički sve krivo postavljali, tretirajući BiH kao dijasporu i slično s ukupnim ratnim posljedicama po BiH, nego jedino i samo o – kulturi, jeziku i književnosti.) Dobili smo novo izdanje Pavletićeve *Zlatne knjige hrvatskoga pjesništva* (četvrto, 1991), Kočanovu *Skupljenu baštinu* (1993), Erasmusovo izdanje *Bosanski franjevci* (1994), Čegec-Mićanovićevu panoramu hrvatskog pjesništva osamdesetih i devedesetih (*Quorum*, 1995), pa sve do Mrkonjićeve antologije *Međaši* (2004) ili posljednje u nizu, iznenađujuće arogantne, Stamaćeve antologije (2007), a k tomu i Novakovu *Povijest hrvatske književnosti* (2003. i 2004). Nastavljeno je izdavanje iznimno važnoga *Hrvatskog biografskog leksikona*, dobili smo dvosveščani *Hrvatski leksikon* (1996–97), *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti* dvojca Samardžija-Selak (2001), Vujićevu *Opću i nacionalnu enciklopediju* (2005–07) i najposlije *Hrvatsku enciklopediju* (1999–2009). Sve odreda projekti koji su pokazali da se ipak nešto mijenja u recepciji i prezentiranju hrvatskih (kulturoloških) posebnosti u BiH unutar nekakvog integralnog hrvatstva, hrvatske kulture i književnosti. Ujedno je drastično povećan broj objavljenih knjiga hrvatskih autora iz BiH kod hrvatskih izdavača te njihova prisutnost u hrvatskoj periodici i sl. Taj je fenomen donekle generirao i rat u BiH te je naglo naraslo zanimanje svijeta za ono što dolazi iz BiH (naglašavam ovdje važnu ulogu Nenada Popovića i njegove

izdavačke kuće Durieux), gdje Hrvatska i da je htjela nije mogla stajati sasvim po strani.

Svemu tome treba pribrojiti i ono što su uradili hrvatski pisci iz BiH za predstavljanje samih sebe, osobito nakon rasula nekadašnjih integrirajućih institucija, te institucionaliziranja separatah, nerijetko supstitucijskih projekata, pa čak, zašto i to ne reći, separatističkog institucionaliziranja unutar de(kon)strukcije stare i izgradnje nove društvene i političke paradigme u BiH. Važan su tu posao, važne »predradnje«, naknadno to odčitavamo, učinile i inače sporodjelujuće bibliografije (I. Alilović, V. Koroman, A. S. Kovačić) te Koromanove antologije hrvatske poezije (1990, 1996), proze (1995) i najposlije drame (2008) u BiH. Njih slijede izbori i antologije tipa *Nisam mrtav samo sam zemlju zagrlio* (HKD »Napredak«, Mostar 1995) ili *Mnogoglasje. Suvremeno hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine* (Osvit, Mostar 2000)... A cijeloj će stvari svakako značajan pečat dati i Lovrenovićeve nadasve kapitalna edicija *Iz Bosne Srebrene*, edicija *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga*, koliko god da je nekompetentno postavljena i da je nadasve »na dugu štapu«, te *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine*, čiji je prvi svezak nedavno objavljen u BiH.

Ipak, cijeli ovaj problem, problem odnosâ unutar cjeline hrvatske književnosti, problem razumijevanja cjeline hrvatske književnosti u BiH kao njezina *corpus separatum*, te, s obzirom na prethodno, mogućnost (nove) integralne bosanskohercegovačke književnosti ili književnosti u BiH, još nije definitivno otklonjen. Problem je, ili preciznije, problemi su, čini mi se, tek i samo prepoznati, moguće donekle i identificirani, ili se ovako, kao što je ovo moje razmišljanje, tek praktično otvaraju... No, još nije blizu vrijeme da bi se institucionalno (unutar inače tromerke i danas jedva kompetentne akademske zajednice!) počeli promišljati. Naime, do skupova kao što je već spomenuto Mostarsko savjetovanje iz 1973, koliko god ono bilo snažno ideološki markirano (a koje nije?), treba narasti i društvena i pojedinačna svijest brojnih aktera.

Do tada će najozbiljnije pitanje, sudeći po evidentnim praksama, biti ono, nipošto nevažno, pitanje odnosa središta i margine. Međutim,

i to će se pitanje tek morati ozbiljno otvoriti. Na jednako tako ozbiljan način morat će se promišljati i moguća ili realna integriranost, integrativnost fenomena što se sad tako neprecizno ili možda prvi put precizno (?) imenuje kao književnost u BiH. Znalci književnosti, hrvatske uopće, potom hrvatske književnosti u BiH, i najposlije – bosanskohercegovačkih književnosti, jasno identificiraju granice problema, no (još uvijek) ne mnogo više od toga. Tako, primjerice, Hrvati iz Zagreba problem vide na jedan način, Hrvati iz Sarajeva na drugi, ali nije drukčije (drukčije po različitosti!) ni kad se na cijeli problem gleda iz perspektive Splita, Osijeka ili, pak, Mostara. Bit će da mnogi taj problem, dakako s različitim odčitavanjima, vide ili doživljavaju kao zagrebački i to, dakako karikiram, u okviru granica, tj. krajnjih odredišta zagrebačkoga tramvajskog prometa (ZET-a). Službeni književni Zagreb (č. *establishment!*), čini se mnogima, hrvatsku književnost ne vidi i ne prepoznaje izvan Zagreba, izvan granica što ih čine remiza i krajnja odredišta tramvaja. A pisci izvan središta to vide kao diskriminaciju prouzročenu ponajprije bahato uzgajanom neinformiranošću, nezainteresiranošću, dakle nečitanjem, pa i kod onih koji kritičkim pogledom dobace (čak!) i do Osijeka ili Splita i Dubrovnika. A piscima iz BiH se s mnogo razloga čini da službeni književni Zagreb (č. *establishment!*) i dalje jedva pogledom prebaci preko Une, Save ili Dinare... No, sad se barem o tim stvarima može pisati bez ideološke zadržke, i sad su one samo unutarhrvatski problem.

Luka Markešić

ULOGA KATOLIČKE CRKVE U INTEGRATIVNIM PROCESIMA U BIH

Uvod

Budući da se ovdje o ulozi Katoličke crkve u integrativnim procesima govori više s teološkog aspekta, potrebno je u uvodu iznijeti neke kršćansko-katoličke teološke stavove o odnosu crkve, društvenih zajednica i države, radi boljeg razumijevanja ovoga crkveno-političkog pitanja u okviru opće teologije. Prvo, teologija po svojoj etimologiji znači prije svega nauka ili znanje o Bogu (sv. Augustin, *De civit. Dei* VIII, 1). Međutim, i sve druge stvari i bića mogu biti predmet teologije ukoliko stoje u odnosu prema Bogu, kao što kaže Toma Akvinski: U svetom nauku se sve promatra pod vidom Boga, bio to sam Bog, ili sve što je usmjereno na Boga kao izvor i cilj (*Omnia pertractantur in sacra doctrina sub ratione Dei, vel quia sunt ipse Deus, vel quia habent ordinem ad Deum ut ad principium et finem.* Toma Akv., S. th. I 1,7). Osim nauka o Bogu, teologija se na svoj specifičan način i svojom vlastitom metodom bavi i svim zemaljskim stvarnostima, kao što su obitelji, društva i države. U tom smislu se u novijoj teologiji zemaljskih stvarnosti razvija također izrazitije pitanje vjere kao socijalne stvarnosti. Vjera se, naime, gleda ne samo kao privatna odnosno individualna stvar čovjeka u smislu modernog liberalizma i komunizma, nego i kao socijalna stvarnost. Istodobno se, pak, naukom o vrijednosti osobe pojedinog čovjeka kao sve zemaljske stvari i bića odbacuje svaki politički totalitarizam fašizma, nacizma i komunizma,

kao i vjerskog fundamentalizma kao oblika apsolutiziranja ili diviniziranja društva i države ili religije i vjere kao zajednice vjernika. Drugo, prema *Svetom pismu*, religije po svojoj naravi imaju dvostruku ulogu integracije i dezintegracije u društvu. Kršćanstvo se u tome rukovodi Isusovim stavom: »Podajte caru carevo, a Bogu Božje« (Mk 12, 17; Mt 22,21; Lk 20, 25). Treće, prema naučavanju Drugoga vatikanskog sabora, trebalo bi da budu ovakvi odnosi crkve i politike:

- Crkva i država na svom području imaju autonomiju i nezavisnost; što je veća njihova suradnja, to bolje.
- Crkva se služi vremenitim sredstvima, ali ne polaže nadu u privilegije koje joj daje civilna vlast, radije ih se odriče ukoliko štete njezinu poslanju.
- Crkva zahtijeva da uvijek i posvuda propovijeda slobodu i uči socijalnu nauku Crkve.
- Ima zadatak suditi o političkim stvarima gdje to traže prava osobe i dobro duša.
- Treba se brinuti i pomagati političku odgovornost građana.
- Mora podržavati sve što je istinsko, što je dobro i što je za mir među ljudima (usp. RN, 76).

Jedan od prikaza individualnog i kolektivnog djelovanja vjernika kao pojedinaca katolika i u zajednici Katoličke crkve, u smislu individualnih i kolektivnih prava i dužnosti, slobode i odgovornosti ljudi u povijesti svijeta, nalazi se također u poznatoj enciklici »Mir u svijetu«, pape Ivana XXIII. (usp. MS).

Katolička crkva u Bosni i Hercegovini ima svoju opravdanu ulogu prava i dužnosti na djelu integracije u izgradnji državnosti BiH, koja ima specifični model pluralizma nacija, kultura i religija, u smislu potvrđivanja svjetovnosti, ali bez apsolutiziranja države, prema navedenim izvorima i načelima kršćansko-katoličkoga socijalnog nauka. Ovdje ću prikazati integrativno djelovanje Katoličke crkve u dva dijela:

- djelovanje univerzalne crkve po Papi, Svetoj Stolici i Vatikanu;
- djelovanje mjesne crkve u BiH po poglavarima i vjernicima.

I. dio

Papa Ivan Pavao II., Sveta Stolica i Vatikan u odnosu prema Bosni i Hercegovini

Podrška univerzalne crkve u integrativnim procesima u BiH bila je jasna i odlučna, kako svjedoče autentični dokumenti o izjavama i odlukama pape Ivana Pavla II., Svete Stolice i Vatikana: 7. 08. 1992: *Priopćenje Ureda za tisak Svete Stolice o pravu – dužnosti međunarodne Humanitarne ingerencije.*

Priopćenje je dato povodom izjave kardinala Angela Sodana 6. 08. 1992, nakon razgovora s papom o potrebi primjene »humanitarne ingerencije« u BiH zbog ratnih stradanja ljudi, crkava i čitavih župskih zajednica, s namjerom da se pojača pritisak i međunarodne intervencije. Na kraju priopćenja (br. 4) kaže se: »4. Kardinal je u svojem jučerašnjem razgovoru s novinarima htio da odjekne žalost i ogorčenost Svetog Oca zbog produžavanja tako okrutnog rata, potvrde o postojanju zatočeničkih logora i nasilnog odvođenja čitava pučanstva. Kardinal Sodano je držao nužnim pripomenuti da je grijeh propusta ostati nijem i ne učiniti sve što je moguće – sredstvima što su ih međunarodne organizacije u stanju staviti na raspolaganje – da se zaustavi agresija na nebranjeno pučanstvo. Sudionikom u zlu postaje se također šutnjom. Zato je Kardinal govorio o pravu – dužnosti humanitarne ingerencije 'da se razoruža onoga tko hoće ubijati' ... ne da se rat raspiruje, nego da ga se zaustavi.« (IP, str. 47–48).

Priznanje Vatikana države Bosne i Hercegovine

Sveta Stolica ili Vatikan, nakon što su Evropska unija i SAD priznali BiH 6. 04. 1992, priznaje i uspostavlja diplomatske odnose s Bosnom i Hercegovinom 20. 08. 1992. (R BiH, str. 134; usp. *Glas Koncila*, 30. 08. 1992, str. 1; *Oservatore Romano*, 21. 08. 1992, str. 1).

Imenovanje nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom, 26. 11. 1994.

Papa je nakon toga, prigodom posebne audijencije bosansko-hercegovačkih biskupa, 28. 11. 1994, rekao: »Imenovanje nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom, osim što svjedoči o poštovanju koje gajim prema njegovoj odvažnoj apostolskoj revnosti, istodobno želi biti znak moje blizine katolicima u Sarajevu i u cijeloj Bosni i Hercegovini kao i svemu puku napaćenom zbog rata koji se, upravo ovih dana, rasplamsava i razbuktava na zabrinjavajući način...« (IP, str. 189–190).

Papa Ivan Pavao II.: Sarajevo – »Europski Jeruzalem«

Papin govor diplomatskom zboru na novogodišnjem primanju – 13. 01. 1996.

Nakon osvrta na stanje u današnjem svijetu, Papa je govorio o pozitivnom razvoju u BiH: »3. Izgleda da se ozračje mira uspostavlja u pojedinim dijelovima Europe. Bosna i Hercegovina je dobila sporazum koji bi, nadamo se, trebao sačuvati njezinu fizionomiju, vodeći također računa o njezinu etničkom sastavu. Osobito bi Sarajevo, drugi grad simbol, trebao postati raskrižjem mira. Uostalom, ne naziva li se on 'europskim Jeruzalemom'? Ako je izbijanje Prvoga svjetskog rata vezano uz taj grad, treba da njegovo ime konačno postane sinonim grada mira, i da susreti kulturne, socijalne i vjerske razmjene oplode njegov višetnički suživot. Radi se o procesu koji će biti dug i ne bez teškoća. Želio bih u svezi s tim istaknuti da se dugotrajni mir na Balkanu neće moći učvrstiti ukoliko ne budu poštivani neki uvjeti: slobodno kretanje osoba i ideja; slobodan povratak izbjeglica njihovim kućama; priprava uistinu demokratskih izbora; i, napokon, ustrajna materijalna i moralna obnova, kojoj trebaju doprinijeti, bez ustezanja, ne samo međunarodna zajednica, nego također Crkve i vjerske zajednice. Ako je ovaj rat, koji sam često označavao kao 'nekoristan', kako se čini, završio, prije svega pred Europljanima, ali ne samo pred njima, stoji ogroman izazov – da izgrade i učvrste djelo mira, kako

ravnodušnost ili sebičnost ne bi strovalili u brodolom cijeli jedan dio Europe, s nepredvidivim posljedicama.« (IP, str. 253–254)

Ustanova Biskupske konferencije BiH (BK BiH)

Kongregacija za evangelizaciju naroda ustanovila je Biskupsku konferenciju BiH (BK BiH) 8. 12. 1994. (Hrvatska biskupska konferencija – HBK – ustanovljena je 15. 05. 1993) (BK BiH, protokol).

Papin posjet BiH – Sarajevu: 12–13. 04. 1997.

Pozdrav u zračnoj luci na početku posjeta Sarajevu i BiH: »Moja prva misao u ovom trenutku, u kojem mi je dano zakoračiti na bosansko-hercegovačko tlo, leti k Bogu koji je danas uslišao moju dugo gajenu želju da se ostvari ovo hodočašće. Evo me napokon ovdje s vama. Sada vas mogu osobno vidjeti licem u lice i s vama razgovarati, nakon što sam s vama tijekom tužnoga vremena nedavnoga sukoba izdaleka bolno proživljavao vaše patnje.

Želim zagrliti sve stanovnike ove toliko napaćene zemlje, navlastito one koji su prerano izgubili koju dragu osobu, one koji na svojem tijelu nose biljege rata i one koji su tijekom ovih dugih godina nasilja bili prisiljeni napustiti svoje domove...

Neka više nikada ne bude rata, neka više nikada ne bude mržnje i nesnošljivosti!! To je pouka ovoga stoljeća i ovoga tisućljeća koji su se već približili svojem svršetku. Upravo s tom porukom započinjem ovaj pastirski pohod. Logiku neljudskog nasilja valja zamijeniti konstruktivnom logikom mira. Nagon osvete mora ustupiti mjesto osloboditeljskoj snazi oprostjenja, koje će okončati zagrižene nacionalizme i zahtjeve što iz njih proizlaze. Potrebno je, kao u mozaiku, da se svakoj osobi i narodu ovih krajeva jamči očuvanje njihova političkoga, nacionalnoga, kulturnog i vjerskog identiteta. Raznolikost je bogatstvo kada se pretvori u međusobnu nadopunljivost u nastojanju oko služenja miru i izgradnji uistinu demokratske Bosne i Hercegovine.« (IPS, str. 61).

Govor biskupima: »Rat koji se tijekom predugih pet godina vodio u ovim vašim krajevima sigurno vas stavlja pred velike teškoće. Pošto je tutnjava oružja prestala, valja sada sve više učvršćivati volju za izgradnjom mira. Prvi zadatak koji vas očekuje u ovome mučnom hodu jest liječenje srdaca izmučenih bolima i katkada ranjenih osjećajima mržnje ili osvete...

Pozvani ste biti nositelji nove kulture koja, izvirući iz neposrednog vrela Evandjelja, propovijeda poštivanje svih bez izuzetaka, zaziva međusobno praštanje krivnji kao pretpostavku za preporod uljuđenog življenja, bori se oružjem ljubavi kako bi sve više do izražaja dolazila želja za suradnjom na promaknuću zajedničkoga općeg dobra.

To vas ne oslobađa obveze da dižete proročki glas te ukazujete na nasilja, raskrinkavate nepravde, nazivate zlo pravim imenom i svim zakonitim sredstvima branite povjerene vam zajednice...« (IPS, str. 123–124).

Govor svećenicima, redovnicima i redovnicama: Papa odaje priznanje Crkvi u BiH i poziva na novu hrabrost, posebno svećenike i redovnike i redovnice, te kaže: »Hvala vam na tome znaku ljubavi prema Kristu i njegovoj Crkvi... Ispisali ste stranice pravog junaštva... Danas sam došao reći vam: Hrabro naprijed!« Ujedno poziva na ispit savjesti: »za sve je došlo vrijeme velikog ispita savjesti«. I slijedi tumačenje toga: »Došlo je, naime, vrijeme odlučnoga zalaganja za pomirenje i mir«. Poslanje je njihovo: »Otirati suze osobama koje oplakuju najmilije, slušati krik onih čija su prava pogažena i uništeno ono što im je najsvetije, biti bliz prognanicima i izbjeglicama, biti potpora starcima, siročadi i udovicama, hrabriti mlade, *obnavljati napor susretanja s drugima, ispitati vlastitu krivnju i snagu u izgradnji mira, priznati pravo etičkih, moralnih i duhovnih vrijednosti, te pri tom braniti pravo svakoga čovjeka da živi u miru i slozi... osuđivati svaki oblik nesnošljivosti i proganjanja.*« (IPS, str. 73–75).

Propovijed na misi na Koševu u Sarajevu

Vjernost i pouzdanje u Isusa Krista

»Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista Pravednika« (1 Iv 2, 1)... »Draga braćo i sestre Bosne i Hercegovine, koji ste tako dugo i

bolno bili iskušavani, Krist govori vašim jezikom. Kazao je: 'Pisano je: Krist će trpjeti', ali je i dodao: 'Treći će dan ustati od mrtvih... Vi ste tomu svjedoci' (Lk 24, 48-49). Stanovnici ove napaćene zemlje, hrabro! Imate Zagovornika kod Boga. Ime mu je: Isus Krist, Pravednik! Sarajevo je grad koji je, u određenome smislu, znak 20. stoljeća. Uz ime Sarajeva povezano je izbijanje prvoga svjetskog rata 1914. Na završetku pak ovoga stoljeća, uz ime je ovoga grada vezano i bolno iskustvo rata koji je tijekom pet dugih godina iza sebe u ovim krajevima ostavio zapanjujući trag smrti i pustošenja« (IPS, str. 107–108).

II. dio

Mjesna Katolička crkva u BiH

U drugom dijelu ću iznijeti dokumente koji pokazuju integrativno djelovanje poglavara i vjernika mjesne Katoličke crkve u BiH.

Katolički biskupi Bosne i Hercegovine

Pismo vjernicima: *Referendumom svi odlučujemo o Bosni i Hercegovini kao svojoj domovini*, 25. 02. 1992.

»Dragi vjernici!

Ovih dana pitate nas u osobnim susretima i telefonskim pozivima, hoćemo li vam kao vaši duhovni pastiri uputiti svoju riječ pred referendum kao što smo vam se obratili pred slobodne izbore u listopadu 1990. i pred popis stanovništva u ožujku 1991. Kako referendum, koji je propisala zakonita vlada na preporuku demokratsko izabranog parlamenta ima povijesnu važnost za sve građane Bosne i Hercegovine, smatram se kao biskup pozvanim i zaduženim izložiti vama, dragi katolički vjernici, svoje mišljenje vodeći računa o sadašnjem i budućem dobru svih Hrvata u ovoj vjerski i nacionalno pluralističkoj Republici.

1. S hrvatskom braćom i sestrama u Republici Hrvatskoj i diljem svijeta radujemo se međunarodnom priznanju slobodne i samostalne države Hrvatske. Mi biskupi to smo i službeno pokazali supotpisavši

Proglas hrvatskih biskupa u Zagrebu 15. siječnja ove godine. Ipak mi ovdje u Bosni i Hercegovini imamo svoju dugu, višestoljetnu povijest i ovdje su praiskonski korijeni našeg naroda. Ne smijemo se dati zbuniti sadašnjim zbivanjima niti razmišljati u uskim okvirima promjena koje proživljavamo posljednjih mjeseci. Kolikogod bila mučna sadašnjica, mi nismo bez dobrih izgleda za mirniju budućnost u pravdi i toleranciji među pripadnicima drugih naroda. Smatramo da bi bilo protiv trajnog interesa hrvatskog naroda na ovom području iseljavati se radi sadašnjih teškoća. Naša prošlost i naša zajednička budućnost potiču nas da ovdje ostanemo i da se sve dublje ukorjenjujemo. Stoga želimo u zajedništvu s drugim narodima Herceg-Bosne ovdje biti svjedoci hrvatske duhovne baštine izgrađujući svoj identitet i dijeleći s drugim sugrađanima odgovornost za zajedničku domovinu Bosnu i Hercegovinu.« (str. 69–70).

Zatim se Puljić oslanja na stav prvih kršćana u ondašnjoj poganskoj državi: »Kao slobodni ljudi, sve poštuju, bratstvo ljubite, Boga se bojte, kralja častite« (1 Petr 2,16–17), kojim se prihvaća pripadnost istoj državi s ostalim sugrađanima, moli Hrvate da vode računa o zajedničkom dobru Hrvata na cijelom teritoriju nove države i poziva ih na referendum: »Uvjereni da ćete tako postupiti snagom svoje katoličke vjere i hrvatskog nacionalnog identiteta, pozivamo vas da na referendum izađete te iskoristite ovu povijesnu priliku vršeći svoju građansku i vjerničku dužnost.« (KC, str. 69–70).

Provincijal Bosne Srebrene, fra Petar Anđelović

Poruka članovima franjevačke zajednice – o samostalnoj i nedjeljivoj Bosni i Hercegovini i o njezinu vjerskom i nacionalnom pluralizmu, veljača 1992.

»Neki predlažu pogodbu, no naše sedamstoljetno franjevačko poslanje u Bosni nikad nije bilo pod znakom pogodbe. Uvijek je bilo samo jedno – bezuvjetna ljubav i bezuvjetno služenje. Svojoj zemlji i svome narodu. Zato i smijemo kazati da je Bosna – *franjevačka zemlja*. Zato su bosanska i franjevačka povijest – jedno. U tome je i sav onaj duboki i jedinstveni smisao riječi fra Josipa Markušića, koji reče da bi rušenje Bosne bilo 'izdaja povijesti, naše duše'...

Čini se da je ovo vrijeme franjevački čas. Kad se mnoga duša koleba, kad je u opticaju tako mnogo i nejasnih i nepromišljenih, a smišljeno odbačenih 'rješenja', mogućnosti, kad je mnogo nesreće, potrebe i straha – čas je za hrabrenje, za poticaj. Bosna je zemlja i nama dosuđena, a i mi njoj. Očekuje ona, da joj i danas budemo sol, sol vjere, narodnosti i europske civilizacije...

A kad je danas u pitanju Bosna i kad nas pitaju, onda smo mi – s onu stranu politikantstva i strančarenja – zajedno sa svojim pukom, za suverenu, samostalnu, slobodnu i nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu. Nećemo se ustručavati ovo i javno kazati. Svjesni smo, naime, da je Bosna nama takva dosuđena, a očito i mi njoj.« (KC, str. 72–74).

Katolički biskupi i franjevački provincijali u Bosni i Hercegovini

Apel o političkom uređenju Bosne i Hercegovine, 28. 03. 1992.

»U sadašnjem povijesnom času zbivaju se nagle i velike promjene koje imaju dalekosežne posljedice za sve narode pa tako i za hrvatski narod u Bosni i Hercegovini...

Budući da se u stvaranju i unutarnjem uređenju nove suverene i nezavisne države BiH ne radi samo o političkom, nego i o etičkim, povijesnim i vjerskim pitanjima hrvatskoga naroda na ovom području, svraćamo vašu pozornost na neprocjenjive vrijednosti Katoličke crkve koja na ovim prostorima egzistira već trinaest stoljeća. Kroz toliko stoljeća svoga postojanja i rada, Crkva je učinila da ovi prostori odišu duhovnom i materijalnom kulturom na svim razinama. Na prostorima BiH danas su sjedišta četiriju biskupija, dviju provincija redovnika i četiriju provincija redovnica, 264 župa, 27 samostana redovnika i 34 redovnica, 5 filozofsko-teoloških učilišta, brojne biblioteke, muzeji itd. Sve je to sastavni dio kulturno-nacionalnog blaga Hrvata-katolika...« (KC, str. 75–76).

Diže glas »protiv najnovijeg bezočnog nasilja koje se vrši nad katoličkim vjernicima, od kojih su u najvećoj većini upravo Hrvati, kao i na sakralnim objektima Katoličke crkve u našoj Republici«. Upozorava se posebno na »prisustvo i nasilno ponašanje takozvane

Jugoslavenske narodne armije na ovim prostorima«, koja vrši »genocid, teror i prisile« na svim područjima BiH.

Potpisnik je msgr. Vinko Puljić, nadbiskup i metropolit vrhbosanski, u ime msgr. Pavla Žanića, biskupa mostarsko-duvanjskog i apostolskog administratora trebinjsko-mrkanskog, msgr. Franje Komarice, biskupa banjalučkog, fra Petra Anđelovića, provincijala Bosne Srebrene i fra Drage Tolja, provincijala Hercegovačke provincije.

Predstavnici Franjevačke provincije Bosne Srebrene, Vrhbosanske nadbiskupije i Mešihata Islamske zajednice Bosne i Hercegovine

Poruka o Bosni i Hercegovini, upućena sa Znanstvenog skupa, u organizaciji Franjevačke teologije iz Sarajeva, održanog u Zagrebu 27. i 28. 04. 1993, papi Ivanu Pavlu II. i visokim muslimanskim poglavarima te većem broju domaćih i svjetskih državnika.

»Svjedoci smo istine o uzrocima ovoga rata u BiH i posve odgovorno izjavljujemo:

Ovo nije nikakav vjerski, etnički ili građanski rat. Njega je pokrenula velikosrpska politika nakon legitimno izražene volje nesrpskih naroda bivše Jugoslavije za samoodređenjem i pravom na vlastitu državu. Uzrok rata nije nipošto ni razlika vjere, kulture i nacije Hrvata, Muslimana i Srba, nego jedino volja za premoć velikosrpske politike.

Posljedice ovoga strašnoga rata su nezapamćeno uništavanje svega duhovnoga i materijalnoga bića nesrpskih naroda. To se pokazuje posve jasno u genocidu, etničkom čišćenju, masakrima civilnog pučanstva, koncentracijskim logorima, silovanjima muslimanskih i hrvatskih žena, među njima čak i djevojčica od sedam godina (7) godina. A jednako tako u uništavanju vjerskih, kulturnih i gospodarskih dobara, što ovu zemlju pretvara u golemu ruševinu.

Ali, usprkos svemu tome, kao vjernici u Boga, zajedničkog Oca svih ljudi, pouzdano vjerujemo i protiv nade se nadamo u mogućnost i neophodnost našega zajedničkog života... «

Sudionici simpozija su hrvatski i muslimanski intelektualci, koji su imali trideset i pet referata iz različitih struka – povijesnih, društvenih i teoloških.

Sa simpozija je poslano »otvoreno pismo« dvadeset dvojici vjerskih i državnih lidera i poglavara, kao što su papa Ivan Pavao II., Boutros Boutros Galli, UN, Bill Clinton, USA, Franjo Kuharić, kardinal, Franjo Tuđman, predsjednik Hrvatske, Alija Izetbegović, predsjednik BiH i drugi iz glavnih evropskih i islamskih država – Alois Mock (Wien), Helmut Kohl (Bonn), Margaret Thatcher (London), François Mitterrand (Pariz), Boris Jeljcin (Moskva), Sulejman Demirel (Ankara), Hosni Mubarak (Kairo), Fahd Ibn Aziz (Riad), Hudžetul-islam Rafsandžani (Teheran) i dr.

Potpisnici su bili: fra Petar Anđelović, provincijal Bosne Srebrene; dr. Mato Zovkić, generalni vikar Vrhbosanske nadbiskupije; Mustafa Bećirević, predstavnik Mešihata iz BiH; dr. fra Ivan Bubalo, dekan Franjevačke teologije iz Sarajeva (R BiH, str. 285).

Katolički biskupi Bosne i Hercegovine

Promemorija predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu – stavovi i načela za razrješavanje dramatične situacije u Bosni i Hercegovini, 12. 01. 1994.

»Od samog početka agresorskog rata na Republiku Hrvatsku i na Republiku Bosnu i Hercegovinu Katolička crkva je imala jasna načela, koja je u više navrata isticala i naučavala. A to su:

- apsolutna hitnost prestanka vatre na svim bojištima;
- zalaganje da se dijalogom i pregovorima krvava kriza razriješi;
- nedopustivost teritorijalnih osvajanja silom i neprihvatljivost njihova ozakonjenja;
- povratak prognanika i izbjeglica u svoje domove i zavičaje;
- nužnost međunarodne suradnje da oživi zemlja razorena ratom...« (KC, str. 318–321).

Franjevci provincije Bosne Srebre

Izjava podrške postignutom sporazumu između hrvatskog i bošnjačko-muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini, 18. 03. 1994.

»Izražavamo svoju zahvalnost Bogu i ljudima za nagovještaj prvih koraka mira u Bosni i Hercegovini. Iskazujemo javnu i odlučnu potporu dogovorima u Washingtonu i Beču. Radujemo se što su predstavnici hrvatskoga i muslimanskoga naroda konačno čuli glasove koji su dopirali s mnogih strana, a što smo i sami u više navrata upućivali: zalog trajnog mira u Bosni i Hercegovini jest cjelovitost te države u njezinim međunarodno priznatim granicama, s unutarnjim uređenjem na načelu jednakoga prava triju njezinih konstitutivnih naroda...« (KC, str. 337).

Katolički biskupi Bosne i Hercegovine

Poruka svećenicima i vjernicima te domaćoj i međunarodnoj javnosti – potpora mirovnom sporazumu između Muslimana i Hrvata i poziv na poštivanje ljudskih i građanskih prava i sloboda svih ljudi, 6. 05. 1994.

»Izražavamo svoju potporu svakom sporazumu koji vodi prema pravednu i trajnu miru na području cijele međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine. Molimo sve čelnike političke vlasti da mudro pronalaze, razborito prihvaćaju, odlučno i dosljedno provode dogovorene sporazume na dobrobit svih ljudi koji žive na ovim prostorima...« (KC, str. 350–352).

Biskupi vrhbosanski, kardinal Vinko Puljić i Pero Sudar, provincijal Bosne Srebre fra Petar Anđelović

Priopćenje za javnost o stradanjima mjesne Crkve i njezinoj spremnosti da se založi za pomirbu i pomoć svim stradalnicima rata te zauzimanje za povratak prognanika njihovim kućama, 20. 04. 1995.

»Crkva ispovijedanja i svjedočenja

U ovom velikom stradanju, solidarna sa svim drugim stradalnicima, Vrhbosanska Crkva i u takvoj tragediji nije postala *pometena* (*Ecclesia confusa*, Dj 19, 32), nego je postala u pravom smislu Crkva *ispovijedanja i svjedočenja* sve do mučeništva (*Ecclesia confessionis et martyrii*), s čvrstom nadom u pobjedu dobra, zasluženu nagradu svima onima koji čine dobro, a pravednu kaznu onima koji čine zlo (usp. Mt 25, 30sl). Snagu pak za to crpila je iz duha evanđelja i iskustva povijesti trpljenja kao križnog puta Crkve...

Držeći se društvenog nauka Crkve, Vrhbosanska nadbiskupija i Franjevačka provincija su izražavale posebno svoju brigu za čovjeka na ovom području, osobito za katolike Hrvate u Bosni i Hercegovini, među kojima oni djeluju u izgradnji ljudskih prava: prava na život, na svoje društveno uređenje, na slobodu vjerskoga i nacionalnoga identiteta, prava na vlastiti vjerski i politički subjektivitet. U tom smislu su sudjelovali u traženju pravednoga rješenja za unutarnje uređenje Bosne i Hercegovine te velikim dijelom pridonijeli prihvaćanju modela federacije Hrvata i Bošnjaka, očekujući da se i drugi uključe u taj model.« (KC, str. 407–408).

Katolički biskupi Bosne i Hercegovine

Otvoreno pismo potpisnicima i svjedocima mirovnog Daytonskog sporazuma, 8. 12. 1995.

»Mi niže potpisani članovi Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine, koji se već više mjeseci ne možemo ni susresti, dosljedni crkvenim stavovima u vezi s ratom i mirom u BiH, uoči potpisa 'Daytonskog sporazuma' u Parizu ovoga mjeseca, obznanjujemo još jednom svoje stajalište priopćeno više puta i na više načina i Svetoj Stolici i biskupskim konferencijama svijeta, kao i domaćim i svjetskim političarima koji bi mogli mnogo ranije stišati razbukavanje agresorskog rata i uspostaviti pravedan i trajan mir u BiH. Svojim izjavama obratili smo se javnosti skupno ili u zajedništvu s biskupima Republike Hrvatske barem 25 puta u posljednje 4 godine.

Ovdje donosimo odlomke iz naših 12 izjava (odlomci iz izjava od 18. 12. 1992. do 29. 01. 1995):

»Kako je vidljivo iz tih odlomaka naših izjava, mi, nižepotpisani članovi Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine imali smo jasan i dosljedan stav – i to od početka rata pa sve dosad – za prestanak agresorskog rata i za uspostavljanje čvrstoga, trajnoga i pravednog mira, zauzimajući se za pravo svakog čovjeka i naroda u ovoj zemlji. Zato pozdravljamo zaustavljanje ovog agresorskog rata po ovom mirovnom sporazumu. Molimo Boga da ovom ratu zaista bude kraj. Međutim, obuzima nas ozbiljna sumnja da na temelju ovako napravljenog mirovnog sporazuma može doista zavladati i potrajati tako željen pravedan mir. Mirni sporazum, koliko nam je poznat, sadrži nekoliko vrlo čudnih proturječja, pogubnih nesigurnosti i bremenitih pitanja:

1. Proglašena cjelovita Bosna i Hercegovina ovim sporazumom podijeljena je u dva entiteta.
2. Kako može biti jedna država sa tri vojske?
3. Kakva je to pravda po kojoj se pola te zemlje daje trećinskom narodu te zemlje?
4. Tko može biti ovlašten da potpiše sporazum po kojem se prostori većinskog stanovništva Bosanske Posavine prepuštaju vlasti manjinskog stanovništva?
5. Ovim sporazumom potvrđeno je i ovlašteno etničko čišćenje i pravo jačega te se u istu razinu stavljaju žrtva i agresor.
6. Tko sve treba ostvariti mirovnim sporazumom predviđeni povratak stotinama tisuća prognanika i izbjeglica u njihove domove i zavičaje i tu im omogućiti sva ljudska i građanska prava i slobode?

Očito je da taj mirovni sporazum, postignut u Daytonu, a koji treba biti potpisan u Parizu, umjesto silno željena mira unosi novi nemir i nedoumice u pogledu povratka i zaštite osnovnih ljudskih i građanskih prava i sloboda, u kojima su sadržana i vjerska i etnička prava i slobode svih stanovnika Bosne i Hercegovine.

Kao biskupi katoličkih vjernika, o čijoj se budućnosti također radi u ovom sporazumu, s pravom očekujemo da se svi odgovorni faktori i institucije – međunarodni i domaći – koji su sudjelovali u kreiranju

toga mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, odlučno obvežu na ispravljanje nepravdi i ostvarenje što pravednijeg mira za sve miroljubive stanovnike ove zemlje.

Kao službeni predstavnici Katoličke crkve u jednom od tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine, u hrvatskom narodu, i ovaj put izražavamo svoju spremnost da i sami pomognemo u ostvarivanju svih konstruktivnih i pravednih rješenja ovoga užasnog rata i u uspostavljanju istinskog mira na području naše Biskupske konferencije, tj. na području cijele Bosne i Hercegovine.

Vinko kardinal Puljić, nadbiskup, Sarajevo, mons. Franjo Komarica, biskup, Banja Luka, mons. Ratko Perić, biskup, Mostar, mons. Pero Sudar, pomoćni biskup, Sarajevo.

Sarajevo – Banja Luka – Mostar, 8. prosinca 1995. godine.« (KC, str. 521– 525).

Uprava Franjevačke provincije Bosne Srebrene

Izjava o mirovnom sporazumu o Bosni i Hercegovini, postignutom u Daytonu, 14. 12. 1995.

»Sa sastanka Uprave Franjevačke provincije Bosne Srebrene u proširenom sastavu, održanog u samostanu Svetog Bone u Visokom 13. i 14. prosinca 1995. godine, upućujemo javnosti

IZJAVU

1. Mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini, postignut u Daytonu, smatramo doprinosom miru u našoj državi utoliko što stvara pretpostavke da se ona pitanja koja su dosad rješavana ratom – ratom koji je uzrokovao ubijanja, razaranja, raseljavanja – sada pokušaju rješavati na civiliziran način, političkim sredstvima.
2. Sam sporazum ne smatramo uopće pravim, konačnim i pravednim rješenjem, jer se u njemu više vodilo računa o interesima agresora nego žrtve, o interesima susjednih i drugih zainteresiranih država nego o onima kojih se on neposredno tiče: o narodima Bosne i Hercegovine kojima je taj mir najpotrebniji.

3. Potpise na Daytonski sporazum u ime hrvatskog naroda u Bosni smatramo nelegitimnim, jer ih nije stavio nitko komu je hrvatski narod u Bosni povjerio pravo da ga zastupa.
4. Sporazum smatramo nepravednim jer nanosi štetu Hrvatima u Bosni. Pri tom ne mislimo samo na Bosansku Posavinu, koja je tek vrhunac i metafora svih nepravdi nanesenih bosanskim Hrvatima. Oni su otjerani sa svih područja koja kontroliraju Srbi, ali velikim dijelom i s područja koja kontroliraju Muslimani. Ne zaboravljamo i ne odobravamo ni progon drugih naroda s područja koja kontrolira hrvatska strana. Taj izgon Hrvata, ali i drugih naroda, službene politike svih triju naroda nastoje zacementirati, nudeći im područja koja nisu njihova i onemogućavajući im da se vrate na svoja ognjišta. Takvu politiku ne možemo prihvatiti, a kamoli podržati, i zato izražavamo svoj ogorčeni prosvjed zbog manipulacije narodom za uskogrudne ambicije autokratskih politika. Zgražamo se zbog bezočna vrijeđanja hrvatskog naroda čak s najviših političkih mjesta, samo s namjerom da ti isti političari opravdaju nepravde koje su nanijeli vlastitom narodu.
5. Izražavamo najdublju sućut i solidarnost sa svim prognanim, iznevjerenim i nepravedno žigosanim. Spremni smo skupa s njima raditi na ostvarenju prava, pravde i dostojanstva svakoga čovjeka kao najdivnijeg Božjeg stvorenja.
6. U tom smislu mi bosanski franjevci svima obznanjujemo svoj, od početka nepromijenjeni stav: *da ostajemo u Bosni; da se vraćamo onamo odakle smo protjerani; da ne idemo ni na koje tuđe ponuđene prostore*. Ujedno pozivamo hrvatski puk iz Bosne da nas u tom postupno ali ustrajno slijedi.
U Visokom, 14. prosinca 1995. Fra Petar Anđelović, provincijal«
(KC, str. 530–531).

Biskupi Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine

- Prijedlog za društveno-pravno uređenje BiH, Sarajevo, 29. 10. 2005.

- BiH – izvor nestabilnosti, prijetnja miru, ili buduća članica EU-a
- Ovakva nepravedna podjela zemlje *de facto* je ozakonila zakon jačega, a ne zakon pravde!

Biskupi Biskupske Konferencije Bosne i Hercegovine uputili su 29. listopada, nakon završetka 35. redovnog zasjedanja BK BiH, održanog u Sarajevu od 27. do 29. 10. 2005, svoj prijedlog za društveno-pravno uređenje Bosne i Hercegovine pod naslovom: »Bosna i Hercegovina – izvor nestabilnosti i prijetnja miru, ili buduća članica EU-a« koji je potpisao nadbiskup metropolit vrhbosanski kardinal Vinko Puljić, a prenosimo ga u cijelosti:

»Daytonskim sporazumom iz 1995. godine međunarodno priznata država Bosna i Hercegovina, koja je nastala raspadom bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, podijeljena je u dva entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku. Takva nepravedna podjela zemlje *de facto* je ozakonila zakon jačega, a ne zakon pravde, što je rezultiralo nefunkcionalnošću i neodrživošću društvenog uređenja države. Iako je općeprihvaćeno mišljenje i u zemlji i među predstavnicima međunarodne zajednice uključenih u rješavanje budućnosti ove zemlje da je Daytonski sporazum zaustavio rat u zemlji, ali nije donio pravedni i trajni mir za njegova tri konstitutivna naroda: Bošnjake, Srbe i Hrvate, ipak su ga mnogi i međunarodni, a i neki domaći političari tumačili kao »nedodirljivu činjenicu«. Stoga je u ovih deset godina nakon Dayton izostao svaki ozbiljan razgovor o nužnim ustavnim promjenama koje bi postigle poželjni trajni mir u zemlji i ujedno prikladnost zemlje da uđe u proces europskih integracija kao civilizirana, demokratska, pluralistička (multietnička, multikulturalna, multireligijska) država, s ostvarenim visokim standardima ljudskih prava i sloboda.

Dosadašnje političko uređenje ove višenacionalne države prema dvostrukim standardima koji se manifestiraju u postojanju tri različita ustava – dva za dva entiteta i jedan za cijelu državu, a koji međusobno nisu u suglasju, ima za posljedicu nemogućnost funkcioniranja Bosne i Hercegovine i sprječava njezin poželjni i potrebni demokratski razvitak. Umjesto napretka i integracije, bosanskohercegovačko društvo je sada, deset godina nakon Daytonškoga sporazuma, prema

svim ozbiljnim analizama, u dubljoj političko-socijalnoj krizi nego u vrijeme njegova potpisivanja.

Stanje hrvatskoga naroda

Prihvaćanjem ovako nepravednog uređenja kojim su tri konstitutivna naroda BiH: Bošnjaci, Srbi i Hrvati – smješteni u dva politička entiteta, i to neravnomjerno, najviše je donio štete pripadnicima hrvatskoga naroda čiji su predstavnici uvijek prvi potpisivali sve što su tražili predstavnici međunarodne zajednice da bi se okončala tragedija u BiH. Iako su najmalobrojniji i najveće žrtve rata (USIA) – prognano ih je 67%, a vratilo se do sada samo 13%, a žrtve su, nažalost i Daytonskog sporazuma jer kao konstitutivni narod nemaju ni prava manjine, Hrvati, kao najstariji narod u BiH, traže samo da u pravima i dužnostima budu izjednačeni s druga dva naroda u toj zemlji. Odredbama Daytonškoga sporazuma su dokinuti dogovori i zaštitni mehanizmi iz Washingtonskog sporazuma i tako omogućeno da Bošnjaci u entitetu FBiH, a Srbi u entitetu RS-a jednostavnom većinom donose zakone ne obazirući se na stavove ili poziciju Hrvata. Bez i protiv predstavnika hrvatskog naroda u vlasti, sazivaju se sjednice Vlada i Parlamenata i donose odluke.

Godinama nakon rata konstitutivnost pojedinog naroda tumačila se tako da su u RS-u bili samo Srbi, a u FBiH samo Bošnjaci i Hrvati konstitutivni. Tako je bilo do odluke Ustavnog suda iz 2000. godine kojom je određeno da su sva tri naroda podjednako konstitutivni u svakom dijelu BiH. No, ta odluka u mnogim bitnim segmentima ne provodi se u praksi. Primjerice, u BiH se biraju tri člana državnog Predsjedništva koji su vrhovna izvršna vlast u zemlji. Iz RS-a se bira srpski član Predsjedništva, a iz FBiH se biraju hrvatski i bošnjački članovi Predsjedništva. To znači da Hrvat ili Bošnjak koji živi u RS-u, a Srbin iz FBiH, nema pravo biti kandidiran za člana državnog Predsjedništva, što je izravno kršenje europske konvencije o ljudskim pravima koja definira pravo svake osobe da bira i bude izabrana u tijela vlasti.

Pod izlikom da takvu situaciju želi promijeniti i nepravdu ispraviti, Visoki predstavnik Wolfgang Petritsch 2002. godine pokušava ostvariti odluku Ustavnog suda o konstitutivnosti sva tri naroda i proglašava (nameće) ustavne promjene u FBiH, a političarima u RS-u prepušta da sami prihvate kozmetičke izmjene Ustava RS-a. Tako provedene ustavne promjene temeljito pogoršavaju u cijeloj BiH pravni položaj Hrvata kao jednog od konstitutivnih naroda. Prema Daytonском sporazumu, Hrvati su u FBiH, barem načelno, bili ravnopravni jer su u najvišim tijelima vlasti bili jednakopravno zastupljeni kao i Bošnjaci. Petritschevim ustavnim promjenama uvodi se ključ prema kojemu primjerice Vladu RS-a čini 9 Srba, 5 Bošnjaka i 3 Hrvata. Dakle, taj entitet ostaje »u rukama« Srba jer mogu demokratski nadglasati Hrvate i Bošnjake zajedno. Tu položaj Hrvata nije promijenjen u odnosu na odredbe Daytona. Međutim, njihov položaj se posve mijenja u Federaciji BiH, jer Vladu FBiH formira 9 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina i time FBiH prelazi »u ruke« Bošnjaka. Što to u praksi znači, vidi se kod donošenja bilo kojega zakona, pa i onih od vitalnog interesa za hrvatski narod. Nakon što i takve zakone (školstvo, mediji, policija...) nadglasavanjem većine prihvati Zastupnički dom Federacije BiH, on ne stupa na snagu dok ga ne potvrdi Dom naroda BiH, gdje predstavnici naroda imaju pravo veta pozivajući se na vitalni nacionalni interes. Međutim, i tu je situacija prividno riješena, jer nakon pozivanja na vitalni nacionalni interes o tome ima li osnove da se proglasi vitalni nacionalni interes pojedinog naroda, ne odlučuje Dom naroda, nego u konačnici Povjerenstvo koje je ustanovljeno unutar Ustavnog suda FBiH. A u Ustavnom sudu članovi se imenuju tako da većinski narod ima više članova. U RS-u uopće nije uveden dvodomni parlament kao u FBiH ili kao u državi BiH, nego je uz Skupštinu RS-a uvedeno Vijeće naroda, koje ima puno manje ovlasti nego Dom naroda u BiH ili u FBiH. Iz ovoga je vidljivo da se u Vladama i u Parlamentima oba entiteta sve odluke mogu donositi bez Hrvata, a i protiv njih.

Daytonski sporazum je kantonima u Federaciji BiH dao određene ingerencije prema kojima Hrvati donekle mogu prakticirati i konzimirati svoju konstitutivnost i ostvariti ravnopravnost u nekim segmentima. Sada, nakon nametnutih ustavnih promjena, Parlament

FBiH, u kojemu potpunu dominaciju imaju bošnjačke političke elite, donosi propise kojima kontinuirano oduzima te ingerencije. Tako se neizravno, ali bitno ugrožava status hrvatskoga naroda i u Federaciji BiH (o Republici Srpskoj da i ne govorimo). Stoga je nerazumljiv prijedlog tzv. Venecijanske komisije koja predlaže ukidanje kantona, a jačanje entiteta. To bi značilo izravnu potporu podjeli BiH na srpski i bošnjački entitet – državu iz kojih bi Hrvata, koji su već sami Daytonskim sporazumom i njegovom implementacijom u BiH životno, ali i biološki ugroženi, te je upitna njihova opstojnost, trebalo nestati. Možda i ne znajući i ne htijući, članovi te i sličnih komisija, tragom nepravednog Daytonskog sporazuma i njegovom još nepravednijom implementacijom, definitivno dokidaju multietničku oznaku države BiH dajući tako nove razloge nacionalnim tenzijama na Balkanu.

Osim na državnoj i entitetskoj razini, neravnopravnost hrvatskoga naroda u odnosu na druga dva može se uočiti i na primjeru grada Mostara koji je jedino regionalno, ekonomsko i političko središte u kojemu bi Hrvati mogli imati političku (relativnu) dominaciju kakvu imaju Bošnjaci u Sarajevu, Tuzli ili Zenici, odnosno Srbi u Banjoj Luci, Doboju ili Bijeljini, a to nije slučaj. Za razliku od ovih spomenutih gradova i svih drugih gradova i općina u BiH, zašto samo Mostar ima limite u zastupljenosti konstitutivnih naroda?

Želi li se BiH kao demokratska i višenacionalna država?

U BiH se brani i opstaje, ili pak definitivno pada načelo multi-država. Mnogi prognani stanovnici Bosne i Hercegovine, koji su prisiljeni živjeti u drugim zemljama, pokazuju svojim primjerom da su kadri živjeti u dobro uređenim demokratskim državama. Takvo je razmišljanje i većine populacije koja je trenutačno u zemlji koja je sigurno voljna i sposobna živjeti zajedno i graditi ovu zemlju kao višenacionalnu, višekulturalnu i višekonfesionalnu državu. Građani i narodi u BiH imaju pravo na pravedan pravni okvir i nedvosmislenu potporu u ostvarivanju jednakopravnosti sva tri naroda i jamčenju svih osobnih ljudskih i građanskih prava i sloboda.

Sigurno je da će ustavno-pravni položaj hrvatskoga naroda, a samim time i ostala dva naroda u BiH, biti pravednije i kvalitetnije uređen u jedinstvenoj, cjelovitoj i decentraliziranoj državi bez dosadašnje entitetske podjele. Ta snažna decentralizacija Bosne i Hercegovine bi morala ići u dva pravca: prema općinskoj i prema regionalnoj razini vlasti. Vlast na općinskoj razini morala bi biti postavljena proporcionalno po načelu »jedan čovjek jedan glas« i to je razina na kojoj bi se ostvarivala vlast građanskoga društva. Vlast na regionalnoj ili federalnoj razini bi morala biti limitirana, i to na način da se odredi minimalna zastupljenost svakoga od tri konstitutivna naroda u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti.

Općine kao administrativno-upravne jedinice već postoje i one bi mogle uglavnom nastaviti funkcionirati u sadašnjem obliku dok s regijama to nije slučaj. Umjesto zadržavanja dosadašnje nezgrapne i nepravedne disproporcije s dva entiteta i deset kantona, u jednome od njih trebalo bi pristupiti preustroju regionalne razine vlasti. Jedan od mogućih modela mogao bi biti sljedeći: Bosna i Hercegovina ustrojena u 4 kantona (odnosno regije, provincije, distrikta, federalne jedinice...): Sarajevski, Banjolučki, Mostarski i Tuzlanski s granicama formiranim po kriterijima ekonomske, prometno-komunikacijske, prirodne, povijesne, geografske i (više)nacionalne naravi. Uz eventualne korekcije, mogle bi biti preuzete regije kako ih je, za potrebe svoga djelovanja već formirala, primjerice, misija OSCE-a u BiH. Bilo bi, međutim, vrlo bitno odrediti da u svakom od četiri kantona (regije, federalne jedinice itd.) svaki konstitutivni narod mora imati najmanje 30% udjela u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, (k)ako nikada pripadnici jednoga naroda ne bi mogli nadglasati pripadnike druga dva naroda.

Zaključak

Građani i narodi BiH su kroz povijest bili česte žrtve mnogih totalitarnih režima i raznovrsnih dominacija. Današnje stanovništvo te zemlje nosi traume komunizma koji je završio okrutnim i besmi-

slenim ratom. Kada smo se ponadali miru i demokraciji, postali smo svojevrsnom žrtvom nepravednog mira. Desetogodišnje razdoblje nakon Daytonskog mirovnog sporazuma više je nego očito pokazalo da dosadašnje političko administrativno uređenje BiH ne omogućuje, zapravo sprječava, pravedni i demokratski razvoj države. To je velik izazov i poziv svima, koji o budućnosti BiH odlučuju, prvenstveno supotpisnicima Daytonskog sporazuma, da učine još jedan nužan i hrabar korak kako bi zaustavljanje nepravednog rata prije deset godina konačno bilo sada okrunjeno ispravljanjem očito nepravednog mira.

Ako međunarodna zajednica ne želi da BiH ostane i u budućnosti trajni izvor nestabilnosti i prijetnja miru na ovim prostorima, nego da se razvija kao civilizirana, demokratska, pluralistička (multietnička, multikulturalna, multireligijska država) s ostvarenim visokim standardima ljudskih prava i sloboda, onda to mora ne samo jasno kazati, nego i konačno sve poduzeti da bi BiH mogla krenuti tim putem i tako biti sposobna za poželjne i potrebne europske integracije. Nužni put za to je stavljanje izvan snage dosadašnjeg rješenja o podjeli zemlje na dva entiteta i nefunkcionalnog u političkom uređenju BiH. To uključuje i promjenu Ustava BiH kao uvjet za očekivani i potrebni početak pregovora o pridruživanju Europskoj uniji. Do sada su od strane međunarodne zajednice uloženi mnogi i naponi i sredstva, ali je učinak mali zbog dosadašnjeg političkog sustava zemlje. Očito je da tako više ne treba raditi, a mi smo uvjereni da se treba i može bolje i svrsishodnije – za opće dobro, ukoliko se ima političke volje«, kaže se na kraju prijedloga bosanskohercegovačkih biskupa.

Sarajevo, 29. 10. 2005.

*s. r. Vinko kardinal Puljić, nadbiskup i metropolit
vrhbosanski, predsjednik BK BiH«
(Katolička agencija – KTA)*

Kritički osvrt i zaključak

Katolička crkva je, kao što je već na početku rečeno, imala opravdano pravo i dužnost vršiti integrativnu ulogu u BiH i činila

je to riječju i djelom, kako pokazuju brojni dokumenti o njezinom djelovanju prije, za vrijeme i poslije rata 1992–95. u BiH. Međutim, efikasnost integrativnog djelovanja Katoličke crkve u BiH nije odgovarala adekvatno ni izjavama Pape, ni poglavara mjesne Crkve, ni stavovima vjernika. Zašto? Odgovor na to zahtijeva istinoljubivu analizu političkih i crkvenih događanja i veliki ispit naše savjesti, kao što je istaknuo i sam Papa prilikom svoga posjeta Sarajevu i BiH, 12. i 13. travnja 1997. Na kraju ću iznijeti i neke kritičke stavove o integrativnom djelovanju Katoličke crkve u BiH.

Hrvati BiH u procesu raspada Jugoslavije

Glavni problem Hrvata BiH jest nametnuta pogrešna politika koja je vođena u vrijeme raspada bivše Jugoslavije s ciljem podjele i uništenja BiH kao samostalne države. U njoj su, kao što je poznato, aktivno sudjelovali i hrvatski političari na čelu s Franjom Tuđmanom, koji je to izvodio preko svojih eksponenata u Hrvatskoj i BiH. U tom smislu Hrvati BiH prihvaćaju i danas političke ideje HDZ-a BiH: podjelu BiH i svoj treći entitet u Zapadnoj Hercegovini; dvije škole pod jednim krovom; podjelu medija i treći kanal svoj; svoju akademiju znanosti i umjetnosti. I to je glavni uzrok njihove ugroženosti i velikog stradanja u BiH. Crkva, koja bi trebala biti kritičko-oslobađajući proročki glas, zarobljena je tom političkom ideologijom:

- Mržnja, nacionalizam, šovinizam, rasizam javljaju se i u vjerskim zajednicama, od kojih nisu pošteđeni ni neki vjerski poglavari.
- Često se obistinjuje davna izreka opata Doroteja: glavni uzrok nemira i svađa među ljudima je zbog toga što nitko ne optužuje samoga sebe, nego samo druge.
- To se pokazuje i u odnosu prema zločincima: Zločince drugih se imenuje posebno i konkretno, a zločince svojih se navodi općenito i zajedno s drugima, te se tako umanjuju, relativiziraju, ili čak niječu njihovi zločini.

Zato je glavna zadaća Hrvata BiH danas njihova politička identifikacija, odnosno prihvaćanje države BiH u kojoj žive i djeluju ravno-

pravno s drugim građanima, konstitutivnim narodima i nacionalnim manjinama BiH. Hrvati BiH nisu dakle nikakva dijaspora Hrvata, nego punopravni građani svoje domovine i države (usp. RHBiH, ŠSV i KRBiH).

Daytonski sporazum i pravedno uređenje BiH

1. Daytonski sporazum je zaustavio rat, ali ne i politiku koja je bila uzrok rata, tj. politički plan (scenarij) o podjeli i uništenju BiH, ideologije protiv suživota, zajedništva različitih nacionalnih, kulturnih i religioznih zajednica...
2. Daytonskim sporazumom BiH je postala država nedovršenog mira i nepravednog uređenja...
3. Dovršeni mir i pravedno uređenje BiH zahtijeva angažman domaće i međunarodne politike – zadaću stručnjaka koji to hoće, znaju i umiju radi pojedinačnog i općeg dobra ljudi i naroda BiH...
4. Dogradnja ili promjena Daytonskog sporazuma je nužno potrebna radi izgradnje BiH kao suverene, demokratske, pravne, socijalne i sekularne države, kao evropske države BiH, koja kao takva može ući u euroatlantske integracije, odnosno u Evropsku uniju.
5. BiH kao takva država omogućuje reintegraciju zemlje, ravnopravnost njezinih građana i naroda, povratak izbjeglica i raseljenih, diskriminaciju, uklanjanje posljedica ratnih zločina i sankcioniranje ratnih zločinaca.

U svim ovim pitanjima na svoj specifičan i vlastiti način, iz moralnih i vjerskih razloga, treba da sudjeluju vjernici i vjerske zajednice u BiH. O njihovoj ulozi, pozitivnoj i negativnoj, treba govoriti diferencirano i odgovarajućom terminologijom kojom se pokazuje da su izvori dobra i zla u čovjeku pojedincu, koji čini dobro i zlo. Zato valja uvijek ponajprije imenovati određenog čovjeka kao subjekta činjenja dobra i zla, od kojega jedino nastaje i socijalna dimenzija, odnosno kolektivna struktura dobra i zla, kao zajednica svetih ili zajednica grešnika, odnosno »struktura grijeha«. Samo tako se onemogućuje skrivanje zločinaca pod plaštem kolektiva, a narod i Crkva štite od zla kojega oni čine u njihovo ime.

Uloga Katoličke crkve u reintegraciji BiH

Djelovanje Katoličke crkve u političkim prilikama od početka raspada bivše Jugoslavije, agresivnog rata i stradanja ljudi i naroda u BiH i u razdoblju od početka Daytonskog sporazuma do danas, pokazuju dovoljno ovdje izneseni dokumenti. Iz njih se mogu vidjeti jasna načela i odredbe za praktično djelovanje poglavara i vjernika Katoličke crkve. Što se tiče provođenja tih načela i odredbi, iako teško, mogu se dati sljedeći zaključci:

1. Katolička crkva, univerzalna i mjesna, preko svojih viših poglavara, iznosila je teoretski kršćansko-crkvena načela o sudjelovanju katolika u politici, što se tiče njihova vjerskog ponašanja u ratu i prihvaćanja pravednog rješenja za priznanje i izgradnju države BiH.

2. Dio viših i nižih poglavara i članova crkve zauzimao se teoretski i praktično za izgradnju BiH kao suverene, demokratske i pravne države triju konstitutivnih naroda i brojnih nacionalnih manjina, njihovu ravnopravnost na cijelom teritoriju i uključivanje u euroatlantsku integraciju države u duhu katoličkoga socijalnog nauka i univerzalne crkvene politike Pape, Svete stolice i Vatikana.

Međutim, dio viših i nižih crkvenih poglavara, protivno javno obznanjenim stavovima mjesne i univerzalne crkve, djelovao je teoretski i praktično za ostvarenje plana podjele BiH bez obzira na zločine koji su se time činili, od etničkog čišćenja do genocida, i to se toleriralo bez primjene opravdanih sankcija prema njima.

3. Članovi mjesne crkve, koja bi trebala biti kritičko-oslobađajući proročki glas, bili su velikim dijelom zarobljeni navedenom pogrešnom politikom i nacionalističkom ideologijom. Dio crkvenih poglavara i vjernika bio je naime stvarno zatrovan grijehom mržnje, nacionalizma, šovinizma i rasizma. To se očitovalo posebno priklanjanjem teoretski i praktično na izborima ekstremističkom krilu politike HDZ-a i nacionalističkim projektima te stranke u Hrvatskoj i BiH.

4. U prosuđivanju političkih događaja i posebno ratnih zločina i zločinaca oni su bili redovno jednostrani: zločine i zločince *drugih*

imenovalo se posebno i konkretno, a zločine i zločince *svojih* se relativiziralo ili nijekalo, navodeći ih općenito ili zajedno s drugima, kao npr.: svi su činili zločine, pa i naši s njima zajedno, ali nikada to nisu bili oni sami ili konkretno određeni ljudi kao zločinci.

5. Dio viših i nižih crkvenih poglavara u mjesnoj crkvi Hrvatske i BiH prihvatio je također pogrešnu politiku iseljavanja i stavio se u službu progonstva katolika Hrvata iz BiH pod geslom »humanog preseljavanja« iz BiH u napuštena područja Hrvatske, te u sprječavanju povratka prognanih, izbjeglih i raseljenih u njihova rodna mjesta i zavičaje. Pritom se davanjem humanitarne pomoći prognanicima, često i lažnim obećanjima, zaustavljalo provođenje održivog povratka, koji je prije svega politička, a ne humanitarna dužnost države i međunarodne zajednice.

6. Koliko je takvo osobno djelovanje pojedinaca kao članova crkve, na svim razinama, od viših poglavara do običnih vjernika, bilo pozitivno, a koliko negativno, u integrativnim i dezintegrativnim procesima rata i poslije njega sve do danas, kakav je posebno bio odnos između njihovih riječi i djela, stvar je nepristrane i pravedne znanstvene i teološke prosudbe. I ovdje, naime, treba polaziti od osobe kao pojedinog čovjeka u prosudbi odgovornosti u dobru i zlu. Pritom valja imati u vidu također specifičnost života i ograničene mogućnosti djelovanja crkve u politici, koja je po sebi samostalna, slobodna i odgovorna djelatnost svakog čovjeka kao političkog bića. Konačno, samo istina u ljubavi nas spašava i oslobađa od sadašnjih i budućih opasnosti zla kao što je rat i vodi miru među ljudima i narodima u pravdi i slobodi kod nas i u cijelome svijetu.

Literatura

Blažević, V. (prir.) (1997), *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne*. Javni istupi Svetog Oca i dužnosnika Svete Stolice za uspostavu mira i očuvanja Bosne i Hercegovine (1991–96), Sarajevo: Svjetlo riječi (kratica: IP).

Blažević, V. (prir.) (1998), *Katolička crkva i rat u BiH*. Dokumenti o stavovima i zauzimanju Katoličke crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine (1992–96). Sarajevo: Svjetlo riječi i Franjevačka teologija (kratica: KC).

- Drugi vatikanski sabor: Pastoralna konstitucija o crkvi Radost i nada* (1986). *Gaudium et spes*, 76: Politička zajednica i crkva, Kršćanska sadašnjost, Zagreb (kratica: RN).
- Filipović, Z. (1997), *Sveti Otac Ivan Pavao II. u pastirskom pohodu 12. i 13. travnja 1997*. Sarajevo – Bosna i Hercegovina. Sarajevo: Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski (kratica: IPS).
- Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992–1995* (2002), zbornik radova. Sarajevo: Ibn Sina (kratica: KRBiH).
- Magaš, B. i Žanić, I. (ur.) (1999), *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*, zbornik radova. Zagreb–Sarajevo: Naklada Jesenski i Turk, DANI i Bosnian Institut London (kratica: RHBiH).
- Papa Ivan XXIII. (1963), *Mir u svijetu*. Rim (kratica: MS).
- Rat u Bosni i Hercegovini – uzroci, posljedice, perspektive* (1994), zbornik radova. Samobor: Franjevačka teologija – Sarajevo (kratica: RBiH).
- Špegelj, M. (2001), *Sjećanje vojnika*. Zagreb: Znanje.

Alen Kristić

VJERSKE INSTITUCIJE U BiH: GOVOR »RAZROKOSTI«?

1. Uvod

Razumijevajući javni govor vjerskih institucija u širem smislu riječi teološkim govorom – taj bi govor u svakom slučaju morao izvirati iz teologije koja u svjetlu Božje riječi kritički promišlja cjelokupnu svjetsku zbilju – u ovom promišljanju ne želim govoriti o pravu vjerskih institucija na javnu riječ u BiH, nego o tome u kojoj mjeri je javna riječ vjerskih institucija u BiH odgovorna, odnosno koliko je to autentičan teološki govor.

Dakle, svjesno želim pomaknuti naglasak s prava na obvezu i kad je u pitanju javni govor vjerskih institucija u BiH, i to iz dva razloga. Ne samo zato što je bosanskohercegovačko društvo bez sumnje društvo »sporenja o pravima« u kojem svi žele prava bez obveza, nego i zato što sam duboko uvjeren da u bosanskohercegovačkom društvu ključni problem i u slučaju javnoga govora vjerskih institucija ne predstavlja pravo odnosno sloboda, nego odgovornost odnosno autentičnost. Pa čak bi i bez lokalnih, to jest prostorno-vremenskih uvjetovanosti, ispravno bilo govoriti prvo o obvezi, pa tek onda o pravu, zato što obveza, kako to uviđa Simone Weil, prethodi i sebi podređuje svako pravo.¹ Kritičko promišljanje o tome u kojoj je mjeri javni govor vjerskih institucija u BiH odgovoran odnosno autentičan kao svojevrsan teološki govor podijelit ću na četiri dijela.

¹ Usp. S. Weil, *Ukorijenjenost – Preludij za deklaraciju o dužnostima prema ljudskom biću*. Nakladni zavod Globus, Zagreb 2003, str. 9–14.

U prvome dijelu govorit ću o načelnim oznakama autentičnoga teološkoga govora koje će mi potom poslužiti kao parametri za uspostavu dijagnoze kad je u pitanju javni govor vjerskih institucija u BiH. U drugome dijelu govorit ću o nekim simptomatičnim oznakama javnoga govora vjerskih institucija u BiH, da bih u trećemu dijelu izrekao dijagnozu s obzirom na taj govor. U četvrtomu, ujedno zaključnom dijelu, iznijet ću, ukoliko dijagnoza bude negativna, terapiju koja bi javnom govoru vjerskih institucija u BiH vratila autentičnost. Promišljanje će biti strukturirano, kao i svaka analiza, metaforički kazano liječnički pregled, od tri djelatna koraka – *zamjećivanja simptoma, uspostave dijagnoze i propisivanja terapije* – što omogućuje prethodno znanje, to jest poznavanje parametara nužnih za uspostavu dijagnoze, jer baš ti parametri razgraničavaju zdravo od bolesnog stanja.

2. Parametri za uspostavu dijagnoze

Govoreći o autentičnim oznakama teološkoga govora oslanjat ću se prvenstveno na uvide kršćanske teologije koja se na konstruktivno-dijaloški način sučelila s modernom, što je zapravo preduvjet relevantnoga teološkog govora u postmoderni. Neovisno o toj kršćanskoj perspektivi, uvjeren sam da će izneseni uvidi o autentičnim oznakama teološkoga govora uvelike biti relevantni i iz perspektive islamske tradicije, premda donekle moraju biti utemeljivani i obrazlagani na drugačiji način.

2. 1. Humanizacija i sloboda

Na samom početku važno je istaknuti da govor vjerskih institucija sam po sebi nije nevin i dobar govor. Teološki govor, neovisno o tome što mu je »predmet« Bog, nikakav automatizam ne štiti od zastranjenja. Baš naprotiv, jer je predmet toga govora Apsolutno, taj je govor u trajnoj kušnji da zapadne u zabludu da je i sam apsolutan, ponad svakoga kritičkog propitivanja. To jednako vrijedi i za vjerske

institucije čije je pozvanje da upućuju na Apsolutno, ali se nerijetko stavljaju na mjesto Apsolutnog. U slučaju da vjerski govor ili vjerske institucije za sebe prisvoje oznake Apsolutnog, pred sobom imamo puku vjersku ideologiju i ideologizirane vjerske institucije koje su kao idolizirane društvene zvijeri čak totalitarnije od ovozemaljskih totalitarnih ideologija i društveno-političkih formi izniklih iz njih, o čemu uvjerljivo progovara spomenuta francuska filozofkinja i mistikinja židovskoga podrijetla Simone Weil.² Sukladno tome, uza sve poštovanje ne smijemo smetnuti s uma da su vjerske institucije i teološki govor relativne ovosvjetske zbilje koje nam valja kao takve i uzimati ukoliko ne želimo zapasti u idolopoklonstvo koje neumitno rađa nasiljem.³ Iz sasvim teoloških razloga, dakle, javni govor vjerskih institucija uvijek iznova trebamo budno, čak budnije nego govor nekih drugih institucija, podvrgavati kritičkoj analizi, u čijem bi središtu trebalo stajati pitanje: *U čijem se interesu zapravo javno izgovara riječ Bog?*⁴ Da ne živimo još uvijek u predmodernom mentalitetu odnosno *mentalitetu polovične moderne*, to vjerojatno ne bi trebalo isticati, jer povijest svjetskih religija zorno pokazuje da je teološkom govoru, uključujući javni govor vjerskih institucija, svojstvena dijalektika, kojom je naposljetku obilježeno sve ljudsko.

Konkretno, teološki govor može biti:

a) govor koji otvara nove mogućnosti odnosa prema zbilji, pa na osnovi toga i govor sposoban izraziti strast za oslobođenjem, za novim i boljim, slobodom naprosto, dakle, govor usmjeren sveobuhvatnom ozdravljenju svjetske zbilje, pa i svakog konkretnog društveno-političkog ambijenta, ili

b) govor koji apsolutizira i sakralizira postojeće, pa na osnovi toga i zamrznut i zamrzavajući govor koji paralizira djelovanje i u kojem vlada represivna struktura.

² Usp. S. Weil, *Težina i milost*. Litteris, Zagreb 2004, str. 198–204.

³ O ukorijenjenosti nasilja u idolopoklonstvu pogledati: M. Babić, *Nasilje idola*. Did, Sarajevo 2002.

⁴ U središte teološkog promišljanja to pitanje stavlja katolički teolog J. B. Metz, razvijajući novu političku teologiju. O tome pogledati: J. B. Metz, *Politička teologija*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004; J. B. Metz, *Memoria passionis – Provokativni spomen u pluralističkom društvu*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2009.

Sažeto kazano, teološki govor, pa i govor vjerskih institucija, može biti govor humanizacije ili govor dehumanizacije, odnosno govor slobode ili govor neslobode. Navedeno se da još zaoštriti na pozadini tvrdnje Simone Weil da je predmet obveze vazda ljudsko biće, a samo ta obveza, sukladno naravi ljudskog bića, i jest vječna: »Čovjek je obvezan prema svakome ljudskom biću zbog same činjenice da je riječ o ljudskom biću.«⁵ To bi na poseban način moralo vrijediti za teološki govor, uključujući javni govor vjerskih institucija. Prvenstvena obveza toga govora mora biti ljudsko biće, pa bi taj govor prije svega morao biti ljudski govor, dakle, govor »za«, a ne »protiv« konkretnog čovjeka.

Da je tomu tako, proroki je zamijetio i papa Ivan XXIII., a u tome duhu usmjerio je, saznavši ga, Drugi vatikanski koncil, o čemu na potresan način govore njegove testamentarne riječi sa samrtničke postelje: »Sada smo, više nego ikad sigurno, više nego u prošlim stoljećima, pozvani služiti čovjeku kao takvom, a ne samo katolicima, poglavito i posvuda braniti prava ljudske osobe, a ne samo prava Katoličke crkve. Ne mijenja se evanđelje, već ga mi počinjemo bolje razumijevati...«⁶

Naprosto, svrha je kršćanstva kao i svake religije čovjek, pa tako čovjek mora biti i svrha teološkoga i javnoga govora vjerskih institucija.⁷ Razaznaje se to i iz samog Dekaloga, zajedničke baštine

⁵ S. Weil, *Ukorijenjenost – Preludij za deklaraciju o dužnostima prema ljudskom biću*, str. 10.

⁶ G. Zizola, *Utopija Ivana XXIII. Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1977, str. 383. O važnosti Ivana XXIII. u tome smislu pogledati: A. Kristić, »Papa Ivan XXIII – San o Crkvi služenja«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 320, str. 45–47. O papi Ivanu XXIII. dostupna je na hrvatskom jeziku i knjiga: Ch. Feldmann, *Ivan XXIII. – Njegova ljubav i njegov život*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2002.

⁷ Navedena tvrdnja može izazvati prigovor uperen protiv zagovaranja teološkog horizontalizma. Međutim, u svijesti da je kršćanskom teologijom odveć dugo vladao licemjerni teološki vertikalizam kao ideološko sredstvo metafizičkog opravdanja nepravednih društveno-političkih odnosa – drugačije nije bilo niti u drugim religijskim tradicijama – ističem da je temeljni zahtjev autentičnoga teološkog vertikalizma ništa do teološki horizontalizam odnosno sam Bog; sukladno kršćanskom misteriju utjelovljenja, on u središte teologije (mišljenja o Bogu) stavlja čovjeka, pa ljudskost postaje temeljni kriterij i svrha samoga teološkog govora. Sam Bog, dakle, naš pogled odvraća od samoga sebe, metaforički kazano od nebeskih visina, skrećući ga na čovjeka kraj nas, i to ne na

židovske, kršćanske i islamske tradicije, u kojoj Bog samoga sebe objavljuje kao branitelja i jamca ljudskosti.⁸ A da ni to ne bi ostalo odveć apstraktno i načelno, nadodajmo da Bog, branitelj i jamac ljudskosti, sebe kroz *Stari i Novi zavjet* objavljuje kao *pristranog Boga*, što u prvi mah može zazvučati strano, pa zaslužuje dodatno pojašnjenje.⁹ Božja pristranost očituje se u tome što je to prvenstveno Bog potlačenih i prezrenih, dakle, Bog žrtava. Tek kroz tu pristranost očituje se Božja univerzalnost, to da je Bog biblijske tradicije Bog za sve ljude, i to tako što tlačitelje poziva na obraćenje. Dakle, Bog biblijske tradicije jest Bog za sve ljude, ali tako što je Bog »za« potlačene i ujedno Bog »protiv« tlačitelja, a to dijalektičko Božje »za« i »protiv« izraz je jedne te iste božanske spasenjske ljubavi iz koje nije isključen nitko, ali koja se ozbiljuje različito, jer je čin milosrđa, pozvat ću se opet na S. Weil, spram siromašnog dati mu komad kruha, a spram bogatog od njega zatražiti komad kruh¹⁰, pa to Bog tako i čini. Naprosto, samo kroz dijalektiku »za« i »protiv«, Bog i potlačenog i tlačitelja može osloboditi zla tlačenja, vraćajući potlačenom pravicu i zahtijevajući od tlačitelja obraćenje.

O toj božanskoj osloboditeljskoj praksi na veličanstven način progovara Marijin *Veliča*: »Slavi duša moja Gospodina... junačko djelo izvede mišicom svojom: rasprši one koji su oholi u misli srca svoga; zbací s prijestolja vladare, a uzvisi neznatne; gladne zasiti dobrima, a bogataše otpusti praznih ruku...« (Lk 1, 46–55).

U tome smislu i teološki bi govor, pa tako i javni govor vjerskih institucija, morao biti pristran, i samo je pod tim uvjetom taj govor, gledano iz kršćanske perspektive, nošen *biblijskim govorom*.

apstraktnog pojedinca – to je puka tlapnja – nego konkretnu osobu upletenu u složene društveno-političke odnose.

⁸ O tome pogledati: A. Chouraqui, *Deset zapovijedi danas*. Konzor, Zagreb 2005.

⁹ O Božjoj pristranosti odnosno pristranosti Božjega kraljevstva govori Jon Sobrino, istaknuti predstavnik teologije oslobođenja, koji djeluje u El Salvadoru. Izričito o tome pogledati: J. Sobrino, *Christologie der Befreiung*. Matthisa-Grünewald-Verlag der Schwabenverlag, Ostfildern 2008, str. 123–125. Značajna je i Sobrinova kristologija pisana iz perspektive žrtava: J. Sobrino, *Der Glaube an Jesus Christus – Eine Christologie aus der Perspektive der Opfer*. Matthisa-Grünewald-Verlag der Schwabenverlag, Ostfildern 2008.

¹⁰ Usp. S. Weil, *Nadnaravna spoznaja*. Naklada Ljevak, Zagreb 2000, str. 171.

2. 2. Vjernost zemlji

Teološki bi govor, *mutatis mutandis* i javni govor vjerskih institucija, morao biti nešto između čitanja svete knjige (*Biblije* ili *Kur'ana*) i čitanja novina. Dakle, taj nam govor ne bi smio posredovati niti puku sliku prošlosti niti puki opis sadašnjosti.¹¹ Autentičan teološki govor uvijek izvire iz dijalektike prošlog i sadašnjeg koja i prošlost i sadašnjost sili na otvorenost. Pogledom u prošlost čovjek susreće svjedočanstva o Božjim osloboditeljskim činima i obećanjima koja ga oslobađaju za promišljanje i ozbiljenje novih mogućnosti u sadašnjosti, radikalno za novo i bolje sutra. Sjećanje na prošla Božja osloboditeljska djela podsjeća nas zapravo uvijek iznova na privremenost snaga koje proizvode nepravdu i ropstvo u sadašnjosti, oslobađajući nas tako hipnotizirajućeg utjecaja postojeće zbilje. Pred nama se uslijed toga otvaraju obzori nade, ali nade koja mora ostati povijesna.¹²

Sada postaje razvidno da se u autentičnome teološkom govoru, uključujući javni govor vjerskih institucija, čin sjećanja spojen s činom nade nužno mora preobražavati u solidarni angažman u sadašnjosti, što daje za pravo F. Nietzscheu kad kaže da je sud prošlosti uvijek proročanstvo, ali ga je moguće razumjeti samo ukoliko smo kao poznavatelji sadašnjosti ujedno i graditelji budućnosti. Dakle, teološki govor mora krasiti *aktivna vjernost sadašnjosti* odnosno *vjernost zemlji*, što od kršćana na jedinstven način zahtijeva tajna utjelovljenja, ne dopuštajući im da vjernost zemlji izigraju u ime vjernosti bilo kojoj metafizičkoj ili intimističkoj fantazmi, što se, nažalost, prečesto događalo.¹³ Samo dok bude vjieran dijalektici prošlosti i sadašnjosti,

¹¹ Usp. R. A. Alves, *Teologija ljudske nade*. Naklada Naprijed, Zagreb 1996, str. 78.

¹² Usp. *Isto*, str. 78–79.

¹³ Na vjernosti zemlji kao obvezi kršćana, a u ime vjere u utjelovljenje i u uskrsnuće ustrajno je u svojoj teološkoj misli inzistirao D. Bonhoeffer, stvarajući važne poticaje danasve za kasniju novu političku teologiju i teologiju oslobođenja, imajući upravo na umu Nietzscheove prigovore kršćanskoj praksi i mišljenju. Kršćanska kritička borba protiv svijeta mora se izdržati u svijetu, isticat će Bonhoeffer, jer je to uvijek solidarna borba za svijet. A ta kritička borba protiv svijeta otpor je životu u liku »sunovraćenosti u sebe«, koji se nerijetko ponajvećma skriva među »pobožnim« bjeguncima iz svijeta, i to otpor u ime novog isusovskog života u liku »postojanja za druge«.

teološki će govor biti sposoban umaći kako kušnji servilnog stava prema faktičnom, tako i kušnji neodgovornog bijega u prošlost. A upravo to i jest znak u kojoj su mjeri neka zajednica ili institucija vitalne.

Riječ je, iz kršćanske perspektive kazano, zapravo o dijalektici smrti i uskrsnuća; spremnost da se sebe uvijek iznova mijenja i negira, čak spremnost da se umre, preduvjet je zadobivanja novog života. Dakle, i teološki je jezik nužno promjenljivi jezik uvijek potrebit obnove.¹⁴

2. 3. Zadaće teološkoga govora

Nakon rečenog moguće je orisati neke presudne zadaće teološkoga, pa i javnoga govora vjerskih institucija, a u našem bosansko-hercegovačkom kontekstu prividno blagonaklonom religijskom osobito je važna proročko-kritička zadaća toga govora.¹⁵ Dakle, prva bi zadaća teološkoga govora bila briga za stvaranje novog i boljeg čovjekovog sutra (proročko-kritička i antropološka dimenzija), ali ne u onostranom nego ovostranom, dakle, danas i ovdje, među nama, u našim konkretnim povijesnim odnosno društveno-političkim prilikama (povijesna dimenzija), jer očekivanje konačnog spasenja koje je pridržano Bogu (eshatološka dimenzija) nije razlog da čovjek ne djeluje u sadašnjosti, nego upravo obratno, razlog čovjekova djelovanja u sadašnjosti kao da sve ovisi o njemu, a u svijesti da ipak sve ovisi o Bogu (»aktivna opuštenost« onkraj očajanja i preuzetnosti, glavnih grijeha protiv nade).¹⁶

No, teološki govor mora biti i radikalno otvoren za dijalog odnosno kritiku iz drugih diskursa, primjerice političkog humanizma, sociologije, filozofije (dijaloška dimenzija), što bi se moglo označiti potrebom za *konstruktivnim dijalogom sa suvremenošću*, bez čega će teološki jezik biti getoiziran i lišen bilo kakve relevantnosti za suvremenog

¹⁴ Usp. R. A. Alves, *Teologija ljudske nade*, str. 78.

¹⁵ O tome pogledati: S. Kušar, »Proročko-kritička dimenzija teološke misli«, *Bogoslovska smotra*, 70(2000), 3/4, str. 725–744.

¹⁶ Usp. R. A. Alves, *Teologija ljudske nade*, str. 80.

čovjeka.¹⁷ Poseban aspekt dijaloga sa suvremenošću je, naravno, dijalog s teologijama drugih religija (ekumenska i međureligijska dimenzija).

Naposljetku, teološki bi govor u društvo morao unositi nešto novo (dimenzija originalnosti), a ne naprosto ponavljati obećanja drugih, primjerice politike, ekonomije ili psihologije. Oponašanjem postojećega teološki govor postaje jalov, nesposoban roditi novu zvijezdu, kako je taj prigovor protiv teologije lijepo formulirao F. Nietzsche.¹⁸

Imajući u vidu naš bosanskohercegovački društveno-politički kontekst, na kraju ovog dijela istaknut ću još jednom da se mjera autentičnosti teološkoga, a time i javnoga govora vjerskih institucija, prvenstveno mjeri time: a) koliko taj govor konkretno osnažuje ljudskost, za nju otvara nove mogućnosti i prostore, među nama danas i ovdje, u konkretnom društvu, dakle, tu izlet u apstraktno, veličanstvena religijska učenja ili načelni proglasi nemaju vrijednosti; b) koliko je taj govor pristran govor u biblijskom smislu, odnosno u kojoj mjeri izvire iz djelatne sućuti za žrtve; c) koliko taj govor konkretno oslobađa temeljnih ljudskih strahova (strah od smrti, istrebljenja i gladi...) koji dokidaju čovjeka, pa samim time uvećava slobodu kreativnoga ljudskog djelovanja u svim segmentima društva; d) koliko je taj govor sposoban kao obogaćujući poticaj primiti kritike iz drugih diskursa odnosno »jezičnih igara«;

3. Zamjećivanje simptoma

Od mnoštva znakovitih obilježja javnoga govora vjerskih institucija u BiH, izabrat ću osam koja su po mome sudu toliko dominantna da njihovu činjeničnost nije potrebno niti potkrepljivati konkretnim primjerima – činjeničnost tih obilježja potvrdilo bi čak i površno listanje bosanskohercegovačkoga vjerskog i dnevno-političkog tiska, a kamoli ne ozbiljna analiza – što nam zadati opseg ovoga rada uostalom i ne dozvoljava, kao niti da uđemo u po sebi nužnu i opravdanu analizu

¹⁷ Usp. *Isto*.

¹⁸ Usp. *Isto*, str. 80–81.

stanja pojedinačnih vjerskih institucija s obzirom na obilježja njihova javnoga govora, što je, dakako, uvjetovano samom naravi svake od njih, ali i poviješću i društveno-političkim prilikama u BiH.

Konkretno, riječ je o sljedećim obilježjima javnoga govora bosanskohercegovačkih vjerskih institucija: *nesposobnosti prihvatanja kritike, odsuću samokritike, posredovanju krivog načina pripadanja, bešćutnoj usredotočenosti na sebe, relativizmu bez stvaralaštva, nepovijesnosti i neprijateljstvu spram sekularizacije*, što sve skupa vrhuni u *robovanju tvrdoglavom poricanju krivnje*.

Usudit ću se ipak donijeti sud da je situacija s obzirom na javni govor vjerskih institucija u BiH najbolja unutar Katoličke crkve – što ne znači da je ta situacija blizu onakve kakva bi trebala biti!!! – a to se ima zahvaliti prije svega što je Katolička crkva globalna institucija (uvijek potencijalni branik mnogim devijacijama javnoga govora!) i što je na bosanskohercegovačkim prostorima nazočna franjevačka tradicija, koja je od svojih početaka vezana uz protest protiv devijacija u Crkvi (politizaciji, juridizaciji i militarizaciji), ali i zrelosti kršćanske teologije uopće (na svjetskoj razini), što je trajni poticaj kršćanskim teolozima s područja BiH.

Bilo bi također nepravedno ne reći kako u svim zajednicama postoje pojedinci koji se ustrajno bore protiv devijacija javnoga govora vjerskih institucija u BiH, teološkoga govora uopće, pa čak i da postoje pojave koje ne dopuštaju da sasvim zgasne nada u moguće prevladavanje tih devijacija, kojima, nažalost, jako pogoduju nepovoljne političko-ekonomske prilike u regiji, ne na zadnjem mjestu procesi tranzicije i posljednji rat.

3. 1. Nesposobnost prihvatanja kritike

Posljednja dva desetljeća vjerske institucije u BiH koriste po sebi pozitivnu promjenu nastalu rasapom komunizma. Postale su punopravne sudionice javnoga govora o cjelokupnoj društveno-političkoj zbilji. Čak se nerijetko poslije pozicije prisilne šutnje suočavaju s pozicijom sudionika javne debate s posebnim autoritetom. Razumijevajući početna nesnalaženja s novom situacijom, mora se ipak kritički

zapaziti trajna navada vjerskih institucija u BiH da sudjeluju u javnoj debati o aktualnim problemima bez ozbiljne pripreme, koja je preduvjet odgovornosti za javnu riječ. Manjak pripreme ili drugačije kazano bontona u javnoj debati zakriva se redovito moralizatorskim brbljanjem. Naprosto, zaboravlja se da pravo sudjelovanja u javnoj debati za sobom vuče i specifične obveze.

Sučeljeni smo često ne samo s nespremnošću vjerskih institucija da odgovaraju za javno izgovorenu riječ (neovisno je li tu riječ izrekao vrhovni poglavar, vjerski službenik ili vjernik), nego i s nespremnošću da budu na raspolaganju javnosti za kritičko propitivanje javno zastupanih stavova i javne prakse, posebice ukoliko se ti stavovi i praksa negativno reflektiraju na sveopću društveno-politički zbilju. Bježeći od obveze da budu ne samo subjekt već i objekt javne debate (zahtjev transparentnosti), vjerske institucije gotovo svaku kritiku upućenu izvana olako proglašavaju fobijom: islamofobijom, kršćanstvo-fobijom, vrijeđanjem svetih spisa, stoljetnih religijsko-nacionalnih vrijednosti...

Ne negirajući postojanje zbiljskih fobija, ipak bi od vjerskih institucija u BiH nakon zakazanja u predvečerje i tijekom posljednjeg rata – doduše, svake na njoj svojstven način i u različitom stupnju – bilo za očekivati čisto ljudski, a kamoli ne vjernički (dakle, u smislu radikalizacije ljudskosti), više ponizne spremnosti za prihvaćanje kritičkih osvrta izvana. No, čini se kao da tim zakazanjima nisu zbiljski potresene, o čemu će domalo biti više riječi!

U svakom slučaju, javnost se više s pravom ne zadovoljava teoretskom ljepotom i uzvišenošću religijskih učenja, već odsudnim postaje jedino pitanje koliko je svaka religija (posebice vjerska institucija) konkretno pridonijela opraštanju, pomirenju ili socijalnoj pravdi u konkretnom društvu! Veličanstvenost religijskog učenja više ne može biti izgovor za neljudsku religijsku praksu, čemu uz javnost napose doprinose dezideologizirina teologija i sociologija religije! Riječ je zapravo o bolnom privikavanju vjerskih institucija u BiH na život *u svijetu od stakla*, kako je taj fenomen opisao Ž. Mardešić¹⁹,

¹⁹ Usp. Ž. Mardešić, *Svijet od stakla*, u: Ž. Mardešić, *Odgovornost kršćana za svijet*, Svjetlo riječi, Sarajevo–Zagreb 2005, str. 70–72.

dakle, u svijetu u kojem zahvaljujući medijima sve postaje prozirno, pa i zatajene političke zloupotrebe, novčane pronevjere i seksualni skandali u krilu vjerskih zajednica, naprosto, nevjernost vjerskih institucija temeljnim zahtjevima i vrijednostima izvorne tradicije na koju se pozivaju, što je posredno signal nevjernosti Bogu, koja se vazda mjeri stupnjem izdaje konkretnog marginaliziranog čovjeka. A upravo je u fenomenu svijeta od stakla Mardešić razaznao razlog za radost jer priječi glumljenu i površnu vjeru, napominjući da dulje traju i bolje funkcioniraju sustavi koji svoju tamnu stranu ne poriču.²⁰ Već to je dostatno da se vjerske institucije u BiH kane obranaškoga govora o fobijama – a pitanje je li ta strategija ispravna i kad je riječ o pravim fobijama – svjedočeći temeljnu duhovnu istinu da je nedužnost uvijek puka tlapnja, a laž temeljna duhovna bolest, što potvrđuje i moderna psihologija.

Naposljetku, obranaško zatvaranje uz negiranje tamne strane i na osobnoj i na kolektivnoj razini za posljedicu ima patološke reakcije (mentalitet viktimizacije, neurotičnu uvjerenost u svjetske zavjere...) uz tragično finale. Nijedna narcisoidnost, koja nam je ustvari svima urođena, nije pogubnija od one koja je metafizički poduprta.

3. 2. Odsuće samokritike

Nesposobnost bosanskohercegovačkih vjerskih institucija da trijezno prihvate kritike izvana izravno je povezana s kroničnim nedostatkom samokritike u okrilju samih vjerskih zajednica / institucija, koju, važno je istaknuti, ne može zamijeniti nikakva kritika izvana.

Naš je problem, uvelike povijesno uvjetovan, to što gotovo i nemamo odraslih vjernika. Većina vjernika odgojena je u poslušničkom mentalitetu, dakle, nekritičkom i pasivnom duhu, što je posljedica, ne na zadnjem mjestu, života na razmeđu civilizacija, kultura i religija, mjestu gotovo trajnih sukoba, gdje je stalna prijetnja političko-religijskog neprijatelja zahtijevala zbijene redove, pa se iz tih razloga

²⁰ Usp. *Isto*, str. 71–72.

na našim prostorima u istom duhu još uvijek živi čak i politički. Ne čudi odviše što u takvom ozračju i vjerskim institucijama i državi odgovaraju gotovo isključivo konformistički podanici bez kritičkoga: proročkog duha i građanske odvažnosti.

No, danas hitno trebamo demokratizaciju vjerskih zajednica iznutra na osnovi koje će se oblikovati kritička masa vjernika sposobna iznutra slobodno propitivati i kreirati zbilju svake vjerske zajednice, pa time biti i konstruktivan dijaloški partner onoga hijerarhijsko-službenog u njima. Trebamo ustvari vjernike koji će spoznati da jesu i moraju biti subjekti u vjerskim zajednicama. I kod nas postaje sve snažnija »sociološka disonanca«, odnosno to da ono što vjerske institucije zagovaraju u društvu – demokracija, ljudska prava, sloboda pojedinca, jednakost svih, transparentnost... – nisu spremne dosljedno ili nikako provesti u samima sebi.²¹ Na to se nadovezuje još jedan nama svima zajednički problem, onaj pripadanja, kojim je odsudno obilježen i teološki govor odnosno javni govor vjerskih institucija u BiH, ali i u regiji uopće.

3. 3. Bez umijeća pripadanja

Umijeće istinskog pripadanja još uvijek nam je daleko. Razlog tomu je nadasve naše zanemarivanje prirodno-animalnih automatizama, koji uvjetuju naše grupno ponašanje, tlo grupnog egoizma i nesnošljivosti, i naš strah od samoće. Samo u samoći, međutim, može stasati zbiljska osobnost. Bez nutarnje samoće nema slobode i odgovornosti. Samo onaj tko zna biti sam – samotnik – može pripadati na pravi način, jer u samoći se prima dar izravnog doživljaja zbilje kao sjedinjenosti svega sa svime u Bogu. Postavši u samoći svjestan tog jedinstva, samotnik se vraća u svijet ispunjen uviđavnosti i sućuti prema svima, sposoban čak ljubiti i neprijatelje, jer je u samoći iskusio da je i on sam ljubljen od Boga, unatoč vlastitoj nevrjednosti (spoj kontemplacija i akcije).

²¹ O toj »sociološkoj disonanci« pogledati M. Volf, *Trinität und Gemeinschaft – Eine ökumenische Ekklesiologie*. Grünewald – Neukirchener, Mainz–Neukirchen–Vluyn, 1996, str. 17.

Za samotnika Bog postaje »tlo« apsolutne slobode s kojeg može prirodnim grupama pripadati s kritičkim odmakom; izvor konačne sigurnosti i zaštićenosti samotnika više nije prirodna grupa nego sam Bog. Zato se duhovni život i začinj u samoći.

No, čovjek koji bježi od samoće postaje nesposoban za istinsko zajedništvo. Njegovo pripadanje, svejedno je li riječ o nacionalnoj, religijskoj ili stranačko-političkoj zajednici, nije ništa do ustrašeni bijeg od sebe, utapanje u grupi, skopčano sa žrtvovanjem vlastitoga ja: osobne odgovornosti, slobode, krivnje ili misli. Grupa je za takvog čovjeka opijum koji otupljuje njegov strah od samoće, pa nije začudo da na pogrešan način kuša potvrditi sebe, zaliječiti razdijeljenost u sebi, i to isključivanjem drugih, doživljavajući patološki svaku različitost i drugost kao prijetnju. Grupa sačinjena od takvih pojedinaca postaje kotao kolektivističkog fanatizma, a njezin je Bog tek totem grupe, idol žedan ljudske krvi.²² Nažalost, jezik vjerskih institucija u BiH nerijetko odaje upravo robovanje prirodno-animalnim mehanizmima grupnog egoizma i nesnošljivosti, odnosno neprevladani strah od samoće u vjernika. Naše su vjerske zajednice još uvijek dominantno sačinjene od nesigurnih i ugroženih pojedinaca koji sigurnost i zaštitu traže u grupi. Da bi im dala oslonac, grupa mora biti snažna, a to znači smanjiti dodir s onima izvana. Gubljenje dodira s onima izvana za sobom povlači uvećanje podozrivosti i osjećaja ugroženosti. Radikalizacija grupe i destabilizacija društva su neminovne posljedice.²³

Autentične religijske poruke čovjeka pak oslobađaju ne samo straha od samoće, nego i spona grupe. Vjera u božanskog Boga svih ljudi – ta svi smo djeca Božja – vjerniku zabranjuje podjelu na »nas« i »druge«; umjesto »grupnih interesa«, bilo nacionalnih ili religijskih, pred vjernikom je zadaća služenja čovjeku, jer mu sigurnost više nije položena u prirodnoj grupi, pa niti u naciji, nego u apsolutno slobodnom biću, Bogu. Otuda vjerniku snaga da preraste prirodnu grupu, djelujući iz nutarnje slobode i bogatstva, protivno egoističnim normama prirodne

²² Usp. A. Kristić, »Thomas Merton – Mistika i otpor«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 319, str. 45–47.

²³ O mehanizmima ugrožene grupe pogledati: V. Bajsić, »Mehanizmi grupnog ponašanja – Granice čovjekovih mogućnosti«, *Bosna franciscana*, 1(1993), str. 31–46.

grupe. O tome je proročki i ustrajno na našim prostorima posebice pisao hrvatski katolički teolog V. Bajsić: »Ono što Krist zapravo zahtijeva jest to da se kršćanin ne smije nikada *utopiti* u svojoj grupi, pa bila to i sama Crkva, jer će time samo izopačiti Crkvu i sniziti je na razinu čopora. Apsolutiziranje interesa Crkve kao grupe dovodi neminovno do inkvizicije i spaljivanja vještica. Crkvena je doktrina, kako rekosmo, da Bog stvara svaku pojedinu dušu, tj. čovjek nije samo dio grupe, bilo narodne bilo crkvene duše, nego je biće koje se nikada ne može posvema 'svrstati', pa ga i ne smijemo nikada promatrati samo kao pripadnika neke grupe. Njegova svijest koja izražava njegovu osobnu slobodu i odgovornost, koju mu nitko ne može oduzeti niti je sam može nekome prepustiti, ne smije se utopiti ni u kakvoj etničkoj ili 'crkvenoj' savjesti. Zahtjev da se ljubi neprijatelj moguće je provesti tek tako da se svi ljudi smatraju pripadnicima 'naše grupe', tj. našima. Napokon je Krist za sve umro i svi su djeca Božja. Crkva zato ne smije biti neka zatvorena grupa koja se ponaša po 'naravi stvari', te se stoga ne može dobro uspoređivati s drugim grupama. Ona je grupa svoje vrste, već otrpve otvorena svima, a njezin je 'grupni interes' to da služi čovjeku a nikako da ga instrumentalizira u svrhu jačanja svoje grupne moći, možda samoga pustoga broja svojih pripadnika. Njezina bi zadaća morala biti mijenjati grupne mehanizme dokle je to moguće, a ne služiti se njima da se sama brani ili nameće drugima kao grupa...«²⁴ Dok ta svijest ne prožme govor vjerskih institucija u BiH, robovat ćemo političko-religijskom nacionalizmu, a naše će tobožnje štovanje Boga biti samo značka ispod koje ćemo licemjerno i dalje tjerati naše prirodno-animalne instinkte grupnog egoizma i nesnošljivosti, kao što su ta značka u nekim drugim vremenima, ne tako davno, bile totalitarističke ideologije, fašizam i komunizam.

Dakle, bez te svijesti bosanskohercegovački teološki govor, uključujući javni govor vjerskih institucija u BiH, nije i neće biti u stanju preobraziti naš pogubni način življenja i izražavanja ljubavi prema domovini i narodu. A naša ljubav prema domovini i narodu u

²⁴ V. Bajsić, *Crkva i grupni čovjek*, u: V. Bajsić, *Život i problemi crkvene zajednice*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000, str. 120. Taj članak prvotno je objavljen u: *Bogoslovska smotra* (1980), 2/3, str. 218–233.

pravilu nije ništa do idolatrija samih sebe. Razlog tomu je to što ta ljubav ne izvire iz sućuti nego iz osjećaja nacionalne veličine, kako to oštroumno zamjećuje S. Weil. A u području nacionalne oholosti i sebičnosti nema mjesta za obzir prema drugima, priznanje vlastite krivnje i ograničenje želja; sve to predstavlja zločin, čak svetogrđe. Zato ljubav koja izvire iz osjećaja nacionalne veličine nije legitimna za kršćanina – a to ne bi smjela biti niti za jednog autentičnog vjernika! – jer nema boju kršćanske poniznosti, slobodne kristovske usmjerenosti prema dolje. Kršćaninu je po uzoru na Krista primjerena samo sućut prema domovini i narodu. To je osjećaj bolne nježnosti za nešto lijepo, lomno i prolazno. Domovinu i narod treba voljeti kao nešto zemaljsko. Za razliku od nacionalne veličine, po naravi isključive, sućut je univerzalna, ali i sposobna razlikovati dobro i zlo. Očiju otvorenih i za dobro i za zlo, i u jednome i u drugome nalazi razlog za ljubav. Zapažajući nepravde, laži i zločine u prošlosti i sadašnjosti domovine i naroda, bez prikriivanja i prešućivanja, sućut ne postaje manja nego bolnija; za nju je i zločin razlog približavanja da bi se podijelio sram.²⁵

3. 4. Govor bešćutne usredotočenosti na sebe

Nije začudo da je govor vjerskih institucija u BiH, duboko obilježen grupnim egoizmom i nesnošljivošću, ujedno govor u kojem nema djelatne sućuti za konkretne žrtve bosanskohercegovačkog društveno-političkog ambijenta, pri čemu prvenstveno mislim na žrtve nacionalističke mržnje (ne samo one pogođene mržnjom, nego i na same mrzitelje) i na žrtve socijalne nepravde, pri čemu je napadni govor o nacionalnim interesima, pa barem je to jasno, tek smokvin list iza kojeg se skrivaju tvorcima socijalne nepravde. Još uvijek od vjerskih institucija u BiH nismo čuli jasnu i konkretnu javnu osudu (a kamoli radikalni raskid) s konkretnim tvorcima socijalne nepravde i raspirateljima nacionalne mržnje, pri čemu tvorcima socijalne nepravde i

²⁵ Usp. A. Kristić, »Simone Weil – Kršćanka izvan Crkve«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 321, str. 45–47.

nacionalne mržnje ništa i nije bolji zaklon do načelnih osuda socijalne nepravde i nacionalističkih omraza, koje se, istina, začuju od vremena do vremena od eksponenata vjerskih institucija.

U očima ljudi pogođenih socijalnom nepravdom i nacionalističkom mržnjom vjerske institucije zapletene u takav načelan govor izgledaju poput svećenika i levita iz Isusove prispodobe o dobrom Samaritanu koji naprosto zatvorenih očiju i srca prolazi drugom stranom ulice pored obespravljenih i poniženih ljudi, kojih je iz dana u dan sve više. A u srcu takvih vjerskih institucija i vrhunska molitva bez sumnje postaje vrhunska blasfemija. Ta bešćutnost u govoru i djelima spram konkretnih žrtava društveno-političkih prilika u BiH usko je povezana s grčevitom zabrinutošću vjerskih institucija za vlastiti opstanak. Ta briga vjerske institucije gura u oportunističke, više ili manje javne, saveze s društveno-političkim strukturama odgovornima za neljudsko stanje u BiH, nadasve nacionalističku podjelu zemlje i rastuću socijalnu nepravdu.

Za autentične vjerske institucije opstanak je pak Božji problem – primjerice Crkva vjeruje u Kristovo obećanje nepobjedivosti – a njezin je problem beskompromisno zalaganje za konkretne društveno-političke žrtve, što za sobom povlači gotovo u pravilu sukob s tvorcima nepravde. Tek se u rizičnom zalaganju za žrtve pokazuje iz čega žive vjerske institucije, iz vjere u Boga ili iz vjere u neljudska političko-ekonomska savezništva.

Kazavši da kad uistinu radi, Crkva radi protiv opstanka Crkve, talijanski kršćanski filozof G. Vattimo pogodio je bez sumnje paradoksalnu bit svih autentičnih vjerskih institucija: razlog njihova postojanja je uvijek izvan njih samih!²⁶

Dakle, apsolutiziranje institucionalne slobode od strane vjerskih institucija uvijek je za posljedicu imalo žrtvovanje slobode navještaja Božje riječi, odnosno etičke konkretnosti Božje objave. Skriveno iz načelnih osuda socijalne nepravde, političarenja, mržnje ili rata vjerske institucije spašavaju istina sebe, ali na cjedilu ostavljaju konkretnog

²⁶ Usp. R. Rorty / G. Vattimo / S. Zabala, »Kakva je budućnost religije nakon metafizičke?«, *Europski glasnik*, XII(2007), 12, str. 260.

čovjeka, mrvljenog zupčanicima moći i dobiti. Politički korektne, vjerske institucije načelnošću izdaju uvijek etički konkretnu Božju riječ u čijem središtu je zahtjev za socijalnom pravdom i mirom.²⁷

Sučeljeni smo zapravo i u BiH s fenomenom institucionalizma, odnosno bosanskohercegovačke vjerske institucije više ili manje ponašaju se kao da su ljudi zarad njih, a ne one zarad ljudi.²⁸ Kamo sreće da su vjerske institucije u BiH onoliko strasti uložile primjerice u obranu otpuštenih radnika, žrtava kriminalnih pretvorbi mnoštva poduzeća, koliko za po sebi opravdana pitanja o povratu imovine vjerskim institucijama, zakonskom reguliranju položaja vjerskih zajednica u državi ili tretiranju vjerskih institucija u medijima. Tada se za njih ne bi moglo reći da nerijetko ostaju nijeme kad trebaju protestirati, a protestiraju kad trebaju ostati nijeme.

Ukratko, vjerske institucije u BiH još uvijek odaju feudalno-birokratski profil koji bi pod hitno trebalo preobraziti u onaj osobni, kako bi i sama vjera postala osobna i time svjedočka, a ne ideološka zakrpa. Dakle, prava sloboda vjerskih institucija ne ogleda se u materijalno-institucionalnoj sigurnosti institucija, već u stupnju slobode institucija za djelatnu obranu konkretnog ugroženog čovjeka, čak i pod cijenu da se sama vjerska institucija nađe među žrtvama, što se uvijek jasno ogleda i u javnom govoru institucija, njegovoj etičkoj načelnosti i konkretnosti.

3. 5. Relativistički govor bez stvaralaštva

Zamjetna je i u javnom govoru vjerskih institucija u BiH česta osuda relativizma u postmodernom svijetu. Taj je govor licemjerman, čak i onda kad izriče formalne istine, jer same vjerske institucije već dugo relativiziraju vlastite religijske tradicije na koje se pozivaju, i to ono vrhunsko u njima kao što su zahtjev za socijalnom pravdom, nenasiljem, opraštanjem, mirotvorstvom, svim onim što u očima »svijeta«

²⁷ Usp. A. Kristić, *Papa Ivan XXIII – San o Crkvi služjenja*, str. 45–47.

²⁸ Izričito o katoličkom institucionalizmu pogledati: A. Kristić, »Institucionalni katolicizam«, *Bobovac*, XIV(2008), 165, str. 6–7.

izgleda kao ludost, ali što se ubraja u bit autentično religioznog, na način božanske preobrazbe svijeta.

Prevladavanje tog relativizma, opravdavanog nacionalnim interesima ili institucionalnom sigurnošću, u govoru vjerskih institucija omogućio bi im da ujedno sačuvaju svoj identitet i relevantnost u društvu, što je odsudni problem religija uopće u svijetu, jer bi povratkom svojoj biti bile u stanju u društvo unositi nešto novo, sadržaje koje ne mogu pružiti politički, ekonomski ili znanstveni programi. Da i ne spominjemo da se bijeg od svoje biti, zakona svoga bića, uvijek plaća frustriranošću i mahnitošću.²⁹

Ukoliko bi to učinile, vjerske institucije u BiH ne bi i dalje, gotovo redovito, oponašale »diskurs sporenja o pravima«, koji prevladava bosanskohercegovačkim društveno-političkim ambijentom, nego bi vlastitim primjerom (govorom i djelima) poticale vjernike i građane uopće na dragovoljno prihvaćanje dužnosti u svrhu jačanja prava. Tada bi bile u stanju napraviti i odmak od političkoga govora kakav je u BiH, govor straha, podjela, prkosa, govor erosa bez etosa i *ratia*, pa religijski govor ne bi bio govor zbijanja vlastitih redova, govor zaštite svoga teritorija, govor zastrašivanja neprijatelja. U tom slučaju mogle bi pridonijeti drugačijem pamćenju prošlosti, zasnovanom ne na selektivno-biološkom pamćenju (zlopamćenju), nego na očišćenom pamćenju, dakle, pamćenju u kojem se spajaju sjećanja na vlastitu pretrpljenu patnju i sjećanje na zlo koje smo mi nanijeli drugima, kako prošlost ne bi bila razlog novih sukoba i mržnji.

Dakle, vjerske institucije u BiH pozvane su u društvo unijeti nešto novo, odnosno nepatvorenu religijsku logiku – *Trebamo učiniti prvi korak prema drugima čak i ako na njega neće biti odgovora!* – a ne robovski oponašati političku, zapravo politikantsku logiku – *Trebamo sačuvati svoje položaje!*

Dostatno je čak i površno prelistati bosanskohercegovački vjerski tisak pa zapaziti da li i u BiH vjerske institucije izbjegavanje govora

²⁹ O tome je instruktivno pogledati knjigu u kojoj kao ogledni primjer služi analiza smislenosti redovničke egzistencije danas kao religiozne egzistencije *par excellence*: J. B. Metz / T. R. Peters, *Pasija za Boga i zbog Boga*. Svjetlo riječi, Sarajevo–Zagreb 2009.

o konkretnim životnim problemima i pitanjima (pomirenje, nenasilje, socijalna pravda...) plaćaju zapadanjem u banalan govor o tome tko što smije nositi, kako izgledati, s kim se družiti, kako će se listati sveta knjiga... iznad čega se izdižu tek rijetke iznimke poput mjesečnika bosanskih franjevaca *Svjetlo riječi*.

Suvišne u svijetu, zbog relativističkog bijega od samih sebe, izazivat će sve više podsmijeh i prezir. Ali to je neizbježna cijena relativističkog govora bez stvaralaštva, novosti, imaginacije...

3. 6. Govor onkraj povijesti

Sve do sada rečeno signalizira da javnom govoru vjerskih institucija u BiH ne polazi za rukom očuvati vjernost spram jednog od temeljnih zahtijeva autentičnoga teološkoga govora: taj govor mora biti povijestan, govor određen poviješću i govor za povijest. Ne treba smetnuti s uma da bez hrabrosti za stvaranje povijesti, što može samo povijestan govor (i djela), postajemo njezini bijedni objekti. Dakle, autentičan govor vjerskih institucija ne smije biti govor samodostatne spekulacije koja se hrani iznutra, nematerijalni i apsolutni govor.³⁰

Da je tomu tako, europska kršćanska teologija uvjerila se na krajnje bolan način suočavajući se tragedijom Auschwitz, odgovornošću kršćana za taj »šok kontingencije« dvadesetog stoljeća. Taj »šok kontingencije«, iznova je tu istinu morala usvojiti europska kršćanska teologija, zabranjuje o Bogu govoriti apstraktnim pojmovljem, dakle, svaku vrst govora imunoga na konkretne ljudske patnje.³¹ Govoriti o Bogu može se autentično samo lica okrenutog svijetu, povijesnoj patnji konkretnih ljudi, što ustrajno ponavlja katolički teolog J. B. Metz.

Reći Bog u Isusovom smislu, podsjetit će taj teolog, znači dopustiti da nas tuđa patnja potrese u našoj religijskoj sigurnosti, pa tako tuđe trpljenje postaje religioznom provokacijom, koja nas sili na praksu

³⁰ Usp. R. A. Alves, *Teologija ljudske nade*, str. 161–162.

³¹ Usp. J. B. Metz, *Bog i vrijeme – Teologija i metafizika na razmeđu moderne*, u: *Religija, moderna, postmoderna: filozofsko-teološka razmatranja*, Hegelovo društvo / Hrvatski studiji – Studia Croatica, Zadar–Zagreb, str. 51.

su-patnje, a samu pobožnost uznemiruje patničkim pitanjem koje se vraća Bogu.³² Ne biti fiksiran za tuđu krivnju nego osjetljiv za tuđu patnju zadaća je autentičnoga teološkoga govora, pa i javnoga govora vjerskih institucija, što nije ništa drugo do vjernost povijesti. To je uvidjela, kao i svi autentični kršćani, i S. Weil, za koju je željeti istinu značilo uvijek željeti izravni kontakt sa zbiljom – sa životom izrabljenih i prezrenih – jer svijet valja voljeti kakav jest ne izmišljajući. Početak zla u nama gubitak je dodira sa zbiljom, prevlast ugodnih sanjarija, a pouzdan znak zbiljnosti zbilje njezina okrutnost i hrpavost. Zato se, strastveno zaokupljena socijalnom pravdom, S. Weil uvijek stavljala na stranu potlačenih kao pravda koja uvijek bježi iz pobjedničkog tabora.³³

Takav bi morao biti, a u velikoj mjeri ili čak uopće nije, javni govor vjerskih institucija u BiH, dakle, to ne bi smio biti govor onkraj povijesti, govor mimo života izrabljenih i prezrenih.

A razlog tog zlokobnog »nije« nadasve je u tome što vjerske institucije u BiH, ali i one u regiji, još uvijek nisu potresene našim domaćim »šokom kontingencije« iz posljednjeg rata kojeg simboliziraju nadasve imena tri grada: Vukovara, Sarajeva i Srebrenice. Iako će o mehanizmima bijega od povijesti u govoru vjerskih institucija u BiH biti kasnije govora, naznačimo već sada da su dvije temeljne strategije bijega od povijesti odnosno od života potlačenih: religijsko-politički nacionalizam i fundamentalističko-karizmatični pokreti, odnosno metafizičko podupiranje nepovijesnih nacionalističkih mitova i intimistička duhovnost.

Dakle, hitno bi se i u javnom govoru vjerskih institucija u BiH morala nazirati istina da nas Božja riječ ne udaljava od povijesti, pa to ne bi smio niti javni govor vjerskih institucija, nego nas približava povijesti i odgovornom sudjelovanju u njoj, štoviše naređuje nam odgovorno sudjelovanje u povijesnoj areni, i to u korist potlačenih.³⁴

³² Usp. J. B. Metz, *Memoria passionis – Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, str. 41.

³³ Usp. A. Kristić, »Simone Weil – Kršćanka izvan Crkve«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 321, str. 45–47.

³⁴ Usp. R. A. Alves, *Teologija ljudske nade*, str. 162.

Zato je govor vjerskih institucija, ukoliko je autentičan, ne samo povijestan, nego uvijek i proročki; mora poticati na solidarni angažman u korist žrtava i borbu protiv nepravednih struktura; bez tog angažmana bit će tek puka ideologija koju obilježava posvemašnji lom između riječi i djela.

3. 7. Govor protiv sekularizacije

Sekularizacija – izvorno biblijski proces! – kao radikalna desakralizacija svih prirodnih i povijesnih pojava nužna je oznaka autentičnoga teološkoga govora, što je ujedno važan aspekt proročke dimenzije teološkoga govora.³⁵ Govor vjerskih institucija u BiH ne samo da u tome biblijskom smislu nije sekularan i sekularizirajući, što bi podrazumijevalo obračun s političkim idolopoklonstvom i religijsko-političkim nacionalizmom (također zahtjev Dekaloga, i to prve zapovijedi), nego se čak sekularnost nerijetko napada kao nešto protureligijsko, što bi se moglo reći tek za jednu posve drugu pojavu, onu sekularizma. Dakle, zadaću teološkoga, pa i javnoga govora vjerskih institucija, predstavlja čuvanje praznog mjesta za Boga u srcu ljudi, i to tako što će uvijek iznova rušiti idole, nadasve oboženu naciju, ekonomski probitak i vođe, svejedno bile to političke ili religijske, jer idoli, lažna božanstva, onemogućuju budućnost.

U suvremenoj teologiji, nadahnutoj izvornom biblijskom sekularizacijom, transcendencija se ne razumijeva metafizički, dakle, u smislu da ona onemogućuje slobodno i odgovorno ljudsko djelovanje, nego je ona posred života kao stalno relativiziranje sadašnjosti i otvaranje novih mogućnosti, kao relativiziranje svih zemaljskih pojava i likova.³⁶ Priliči joj, dakle, paradigma »putnika« odnosno »svete nesigurnosti« jer je protiv statičnog identiteta, posvećenih nacionalističkih projekata, tobože božanski savršenih!

Tako bi i u govoru vjerskih institucija u BiH morao vladati stav nepovjerenja prema svakome, pojedincu ili skupini koja za sebe

³⁵ Usp. *Isto*, str. 164–165.

³⁶ Usp. *Isto*, str. 41–45.

pokušava prigrabiti atribute apsolutnoga, a ne stav oportunitizma; a povlašten oblik tog nepovjerenja humor su i satira, dakle, ismijavanje svih ovozemaljskih sakralizirajućih pokušaja, što je kronični nedostatak javnoga govora bosanskohercegovačkih vjerskih institucija i teologije u BiH uopće. Na taj bi način javni govor vjerskih institucija izbjegao kušnji da od činjenica stvara sustav vrijednosti; umjesto toga bi imenovao stvari koje nedostaju, oduzimao magičnu snagu stvarima koje jesu, i eto nas opet kod imaginacije i stvaralaštva kao preduvjeta čovjeka oslobođena za budućnost.³⁷

Da bi teološki govor, pa i govor vjerskih institucija morao biti sekularno-sekularizirajući govor satire i humora, dakle, ikonoklastički govor subverzivnosti, koji nas podsjeća da nijedna sadašnjost nije konačna i da ništa zemaljsko nije apsolutno, govori i mistička duhovnost. Svi grijesi zapravo izviru iz pokušaja da čovjek nutarnju prazninu nastalu uništavanjem vlastitog »ja« ili preko gubitka voljene osobe ispuni zabavom, slavom ili religijskim iskustvima. To činimo jer se bojimo da bi se u njih mogao ušuljati Bog. Praznini, unatoč tome, treba dopustiti da se preobrazi u glad za Bogom, a krhkost života u glad za izvorom života. No, praznina je čovjeku neizdrživa. Neutaživa žeđ za apsolutnim, urođena sposobnost obožavanja, neiskorjenjiva potreba za predanjem, tjera ga na izbor između idolatrije i Boga. Poniznost je u čovjeku, ali smo često ponizni pred lažnim bogovima, kaže S. Weil.³⁸

Zato je zadaća teološkoga govora pa i javnoga govora vjerskih institucija proročki podsjećati da u svijetu nužnosti nema ničeg apsolutnog čime bi čovjek mogao popuniti nutarnju prazninu. Sve zemaljsko je pregrada, ali i prolaz do Boga, sredstvo nalik mostu (*metaxa*), koji valja prijeći, a ne na njemu graditi nebodere. Bit zemaljskog je, dakle, posredništvo. Čovjeku su potrebna relativna zemaljska dobra – ognjište, zavičaj, tradicija... – ali ne kao nadomjestak već stepenica do Boga. Voljeti Boga preko zemaljskih stvari. Ali to uviđa samo onaj tko Boga ljubi nadnaravnom ljubavlju. Većina od zemaljskih stvari

³⁷ Usp. *Isto*, str. 167–169.

³⁸ Usp. S. Weil, *Težina i milost*, str. 95–96.

čini nadomjestak za Boga, materijal za zatrpavanje nutarnje praznine, predmet obožavanja.³⁹ Pravoga Boga obožava onaj tko uvjetne stvari voli samo uvjetno. A od toga nije izuzet niti vlastiti narod, vlastita domovina, vlastita partija, vlastita religija, vlastita vjerska institucija / zajednica. Priječiti da te zbilje zaposjednu mjesto u čovjeku koje pripada božanskom Bogu, jedinom Apsolutu, znači njegovati sekularno-sekularizirajući govor satire i humora. Dakle, to je hitna zadaća govora i djelovanja vjerskih institucija u BiH, pozvanih da čak i same sebe u tome smislu uvijek iznova relativiziraju.

A sve to skupa znači da govor vjerskih zajednica mora biti vrhunski *govor trijeznosti i racionalnosti!*

3. 8. *Govor poricanja krivnje*

Opisana negativna obilježja javnoga govora vjerskih institucija u BiH kao izvorište, prema mojemu sudu, imaju nesposobnost vjerskih institucija da priznaju konkretnu (su)krivnju, i to ne samo za posljednji rat u čijem vihoru se raspala Jugoslavija, nego i za ranije krvave sukoba na našim područjima, premda, naravno, nije moguće govoriti o isključivoj krivnji vjerskih institucija za te sukobe, koji uostalom nikada nisu niti imali samo isključivo lokalne uzroke.

Doista, u javnom govoru vjerskih institucija u BiH još uvijek nema niti naznaka suočavanja i priznanja povijesnih krivnji za spomenute sukobe, počevši od onoga posljednjeg iz 90-ih godina prošlog stoljeća. A samo bi bespoštedna istina prema samima sebi tim vjerskim institucijama povratila jednostavnost i čestitost, priprostu ljudskost naprosto, koju su sve, premda ne u istom stupnju, u sukobima nesumnjivo izgubile.

Riječ je u biti o krivnji koja se korijeni u višestoljetnom kompromisu u okrilju vjerskih institucija u BiH, ali i cjelokupnoj regiji, između nacionalističkog i etičke konkretnosti božanskih objava na kojima se temelje religijske tradicije u BiH, i to u korist nacionalističkog

³⁹ Usp. *Isto*, str. 183–186.

s gušenjem etičkoga karaktera božanskih objava koji se posebice očituje u Dekalogu.

Priznanje krivnje je pak i kad su u pitanju vjerske institucije pred-uvjet njihova opravdanja i obnove, ljudske koliko i vjerničke.

Na posebno radikalnan način taj se zahtjev tiče institucija koje se diče kršćanskim imenom jer jedino u spoznaji krivnje započinje proces čovjekova suoblikovanja s Kristom, kako je to istaknuo njemački pastor, žrtva nacista, D. Bonhoeffer, priznajući zastupnički u ime obnove povijesne krivnje svoje vlastite Crkve, skrivljene u vremenu nacionalsocijalizma.⁴⁰ Važna su nam u tome smislu Bonhoefferova zapažanja jer nas podsjećaju na obilježja autentičnog priznanja krivnje – odsudnog izazova za vjerske institucije u BiH i regiji – a koja je po njemu, kad su u pitanju kršćanske zajednice, uvijek jedinstveni znak Kristove milosti i početak suoblikovanja Kristu, što je bit kršćanske etike i života uopće.

Prvo, autentično priznanje krivnje uvijek se zbiva bez osvrtnja na sukrivce: »Ono [priznanje krivnje] je strogo ekskluzivno time što svu krivnju preuzima na sebe. Tamo gdje se još računa i odvaguje, na mjesto priznanja krivnje s obzirom na Kristov lik stupa neplodni moral samopravednosti.«⁴¹ Nepatvorena religijska logika i tu je ta da svaki grijeh nekog drugog mogu opravdati, samo svoj vlastiti grijeh ostaje krivnja koju nikada ne mogu opravdati. To ne vrijedi samo za pojedince nego i za vjerske institucije, zasigurno za one kršćanske. Drugo, te krivnje ne smiju biti načelne, nego konkretne, kao što su krivnja za bezbožnost masa, krivnja za otpad vlasti od Boga, krivnja za smrt odgovornog djelovanja, krivnja za iskorištavanje radne snage, krivnja za život slabih i nemoćnih, krivnja za opsjednutost čašću, sigurnošću i bogatstvom koje ne priliči vjerskim institucijama, zapravo krivnja za svih 10 zapovijedi Dekaloga. Treće, obrana od priznanja konkretnih povijesnih krivnja od strane vjerskih institucija pod izlikom da su u odsudnim trenucima bile zapriječene da se upuste u borbu s

⁴⁰ Riječ je zapravo o poglavlju *Etike* D. Bonhoeffer naslovljenom *Krivnja, opravdanja, obnova*. Pogledati u: D. Bonhoeffer, *Etika*. Ex libris–Synopsis, Rijeka–Zagreb 2009, str. 149–156.

⁴¹ D. Bonhoeffer, *Etika*, str. 148.

protuljudskim i protubožanskim silama jer bi tako dovele u pitanje bogoslužje i zajedničarski život odnosno same sebe izraz je okorjele bezbožnosti.

U tome smislu, napose zbog kršćanskih vjerskih institucija, važno je doslovce prenijeti Bonhoefferove riječi jer se radi o naširoko rasprostranjenoj navadi među vjerskim institucijama u BiH i regiji: »Tako govori nevjernik koji u priznanju krivnje ne spoznaje ponovno zadobivanje lika Isusa Krista, koji je nosio grijehe svijeta, nego samo opasno moralno degradiranje. Slobodno priznanje krivnje čak ne predstavlja nešto što bi se moglo učiniti ali i izbjeći, nego proboj lika Isusa Krista u Crkvu; Crkva dopušta da se na njoj dogodi ili pak prestaje biti Kristova Crkva. Onaj tko guši ili upropaštava priznanje krivnje od strane Crkve, taj čak postaje na beznadežan način kriv prema Kristu. Time što priznaje krivnju, Crkva ne razrješava ljude vlastitog priznanja krivnje, nego ih poziva u zajednicu priznanja krivnje.«⁴²

Dakle, vjerske institucije u BiH pozvane su da postanu zajednice priznanja krivnje jer će bez toga i dalje ispražnjene od autentične religijske logike biti najveći kočničari društveno-političke obnove umjesto da budu njezine predvodnice, i to prvenstveno priznanjem svojih konkretnih povijesnih krivnji. Opet se to na izniman način tiče kršćanskih vjerskih institucija jer samo priznanjem svojih krivnji mogu zadobiti udioništvo u Kristovu liku, liku onoga koji nas je, prema kršćanskom učenju, spasio tako što je na sebe dobrovoljno preuzeo naše krivnje.

4. Uspostava dijagnoze

Na osnovi opisanih simptoma koji, prema mome sudu, obilježavaju javni govor vjerskih institucija u BiH kao svojevrsan teološki govor, ali i javni govor vjerskih institucija u cjelokupnoj regiji, da se utemeljeno ustvrditi da javni govor vjerskih institucija u BiH, uzevši ga u cjelini, boluje od *apatije teološkog idealizma*, odnosno *pogubne*

⁴² Usp. *Isto*, str. 151–152.

zapletenosti u načelan i frazeološki govor, što je znak da od te iste bolesti boluje i sama teologija u BiH.

Već je naznačeno da je ta bolest plod veće ili manje rastrganosti vjerskih institucija u BiH između etičke konkretnosti božanske objave/a i neljudskih političko-društvenih sila koje se kušaju legitimirati svetim, a te su sile u BiH nacionalističke provenijencije, što znači da, apsolutizirajući tlo, krv i rasu, poriču bit svake autentične religijske poruke koja mora biti poruka slobode i duha.

Te se političko-društvene sile, bez bilo kakve istinske katarze od 90-ih godina prošlog stoljeća do danas unatoč strahotama rata, po potrebi kušaju u masi legitimirati uz pomoć vjerskih institucija, što u njima uvijek iznova rađa mukom izbora: Prevladati strah od moguće propasti, pa se tim neljudskim društveno-političkim silama bespoštedno oduprijeti? Ili im se pragmatično prikloniti u maniri dodvoravanja ili totalnog izručenja, što svakoj vjerskoj instituciji izvan svake sumnje osigurava vrhunsku društvenu, političku i ekonomsku moć i ugled? Rastrgane tom mukom, kao razroki uznici vječitog sukoba, vjerske institucije u BiH (ali i u cijeloj regiji!) u prijelomnim vremenskim razdobljima, kao što je bilo ono 90-ih godina prošlog stoljeća, ostaju bez sustavnog institucionalnog odgovornog djelovanja, a čast im, ako uopće, spašavaju odvažni pojedinci, noseći nerijetko križ osude i prezira u vlastitim zajednicama. Umjesto da u izazovnim vremenima izriču konkretne upute u konkretnim situacijama konkretnim ljudima, dakle, konkretne zapovijedi za konkretno vrijeme, mjesto i osobe, one u ime institucionalne sigurnosti i političke korektnosti pribjegavaju frazeološkom i načelnom etičkom govoru. Ali odijeljene od konkretnih određenja – vezanosti uz konkretne osobe, vrijeme i mjesta – božanske zapovijedi u kojima se korijeni etički govor i sam taj etički govor gube svoje ovlaštenje i težinu, zbiva se posvemašnje razaranje etičkog govora i božanskih zapovijedi, njima ovladava apsolutna nemoć.⁴³

Dakle, vjerske institucije nisu pozvane naprosto deklamirati opća etička načela i dogmatski ispravne sadržaje vjere, nekakve

⁴³ Usp. *Isto*, str. 361.

vječne istine, nego zakoračiti u konkretnu zbilju i u svijesti o vlastitoj ograničenosti, ali i Božjoj milosti, usuditi se formulirati ono zapovjedbano i nužno »ovdje i sada«, one istine koje vrijede danas, baš za nas u našoj konkretnoj društveno-političkoj zbilji.⁴⁴

Konkretno, u predvečerje posljednjeg rata 90-ih godina prošlog stoljeća nije dostajalo da vjerske institucije načelno osuđuju rat kao zlo, nego da konkretno osude konkretni rat koji se spremao i konkretne političko-društvene sile koje su taj rat spremale (napose, one koje su se pozivale na njihovu religijsko-nacionalnu tradiciju), te da vjernicima zabrane – a za to nadasve ima mjesta, čak bezuvjetne nužnosti u kršćanskom nauku – da u svoje ruke uzmu oružje predvođeni tim neljudskim društveno-političkim silama.

Takav je zahtjev primjerice 1934. na danskom otoku Fanøu pred Svjetskim savezom i Svjetskim vijećem za praktično kršćanstvo postavio D. Bonhoeffer svjestan nadolazeće katastrofe Drugoga svjetskog rata. Tvrdeći da se teološki ne smije miješati mir i sigurnost – »Mir znači u potpunosti se izručiti Božjem nalogu i ne tražiti jamstava, nego u vjeri i poslušnosti dati svemoćnom Bogu povijest naroda u ruke, umjesto da samoživo želimo njome upravljati. U borbama se ne pobjeđuje oružjem, nego s Bogom.«⁴⁵ – proročki je pred kršćanske crkve stavio istinu da će konkretni Božji nalog ispuniti samo ukoliko kršćane bezuvjetno pozovu na mir, na što su obvezane vjerom u Krista Kneza mira: »Samo veliki ekumenski koncil svete Kristove Crkve iz cijelog svijeta može reći da svijet mora primiti riječ mira škrgućući zubima i da narodi moraju biti sretni zato što će Kristova Crkva svojim sinovima u ime Krista oduzeti oružje iz ruku, zabraniti im rat i obznaniti Kristov mir nad poludjelim svijetom. Zbog čega se bojimo gnjevnog pokliča svjetskih sila? Zašto im ne oduzmemo moć i ne vratimo je Kristu. To danas još možemo učiniti. Ekumenski se koncil okupio i on može Kristovim vjernicima obznaniti taj radikalni poziv na mir.«⁴⁶

⁴⁴ Usp. *Isto*, str. 361–362.

⁴⁵ Navod je preuzet iz: R. Frieling, *Put ekumenske misli – Uvod u ekumenologiju*. Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb 2009, str. 263.

⁴⁶ *Isto*.

Ili, suočene s podivljalom socijalnom nepravdom kod nas, potaknutom tranzicijskim i globalizacijskim procesima, vjerske institucije nisu pozvane naprosto načelno govoriti o socijalnoj pravdi, nego proročki imenovati i pozivati na odgovornost konkretne tvorce socijalne nepravde, koji se kiite etiketom »uzornih vjernika«. Ujedno moraju i konkretnim djelima javno stati na stranu konkretnih žrtava socijalne nepravde. Karitativno djelovanje vjerskih institucija po sebi hvalevrijedno nipošto ne može zamijeniti proročki prosvjed protiv konkretnih tvoraca socijalne nepravde, čak se nameće pitanje vjerodostojnosti karitativnog djelovanja bez tog proročkog prosvjeda, odnosno koliko je ono plod umirivanja vlastite savjesti i zatvaranja očiju pred pravim uzrocima socijalne bijede.⁴⁷

Nažalost takav konkretan govor, konkretan raskid s društveno-političkim silama, koje stvaraju nacionalističku mržnju i socijalnu nepravdu, izostaje, što svjedoči da vjerske institucije u BiH (ali u cijeloj regiji!) u velikoj mjeri žive ne iz vjere u Boga, nego iz vjere u trula svjetovno-politička savezništva.

Robovanje apstraktnom i načelnom govoru – »Istina koja nije konkretna i nije istina, naročito ne pred Bogom«, rekao bi D. Bonhoeffer! – u okrilju vjerskih institucija i zajednica u BiH poprima dva karakteristična oblika. Na prvom mjestu riječ je o kompromisnom religijskom životu i to u liku religijsko-političkog nacionalizma u okrilju kojeg se identificira Božje kraljevstvo s ozbiljenjem nacionalističkog projekta »nacionalno čistih područja«, pri čemu teološki govor i javni govor vjerskih institucija izdaju zahtjev povijesnosti, prvenstveno tako što pasivno ili aktivno potpomažu i izravno ili neizravno šire nepovijesne nacionalističke mitove,⁴⁸ u čemu važnu ulogu ima zlouporaba

⁴⁷ O tome što znači konkretan prosvjed protiv tvoraca socijalne nepravde pogledati: A. Kristić, »O. Romero – Proročki vapaj za socijalnom pravdom«, *Svjetlo riječi*, XXV(2007), 291, str. 25–27; A. Kristić, »Dom Hélder Camara – Franjo Asiški dvadesetog stoljeća«, *Svjetlo riječi*, XXVI(2008), 307, str. 45–47; A. Kristić, »Bartolomé de Las Casas – Zlato ili Bog«, *Svjetlo riječi*, XXVI(2008), 308, str. 45–47.

⁴⁸ Kao posebnost Izraela, a time i biblijske vjere uopće, J. B. Metz govori o nesposobnosti Izraela da se tješi mitovima, a u tome smislu niti Isusov križ, kao nešto povijesno najzasvjedočenije u njegovom životu, ne dopušta da vjera u uskrснуće postane mit pobjednika: »Često sam se pitao što zapravo razlikuje pretkršćanski Izrael – taj mali, kulturno

religijskih simbola i određenih formi pučke pobožnosti, po svojoj naravi propusnijih za nacionalističku zloupotrebu, što za posljedicu ima ideološko falsificiranje povijesti u korist trenutnih okapanja oko društveno-političke moći.⁴⁹ Dakle, riječ je o ogreznucu u političko-religijskom nacionalizmu,⁵⁰ konkretno političko-populističkom katoličanstvu, pravoslavlju i islamu. Tu se u ime dodvoravanja nacionalističkim vođama, personifikaciji nacionalnih interesa, načelnošću umrtvljuju za svaki oblik neljudskosti opasne poruke utemeljiteljskih religijskih spisa, pa čak i drevne upute iz Dekaloga, kao ona *Ne ubij!* ili *Ne ukradi!*, koje u sukobu s »nacionalnim dobrom« gube svoje apsolutno važenje.

Na drugom mjestu riječ je o radikalnom religijskom životu i to u liku fundamentalističko-karizmatiskim pokreta koje obilježava spiritualistička odvojenost vjere i politike – u gornjem slučaju smo imali konformističko identificiranje vjere i politike! – odnosno isključiva zabrinutost za očuvanje vlastite čistoće i kreposnosti (intimistička religioznost) koja iznikla iz razočaranja u politiziranu religiju nju samu ipak posredno potpomaže. U ovom slučaju povijesnost teološkoga i javnoga govora vjerskih institucija ne izdaje se u ime nacionalističkih nego u ime intimističkih fantazmi, jer se solidaran angažman za svijet izobličuje u narcisoidnu okrenutost vlastitom spasenju; svijet je tobože ionako zavrijedio propast i osudu od Boga koja se i priziva.

prije neznatni i politički neslavni pustinjiski narod – od sjajnih visokih kultura njegova vremena od Egipta, od Perzije i od Grčke? Za mene je to poseban oblik bespomoćnosti, siromaštva, to je na izvjestan način Izraelova nesposobnost da se uspješno distancira od proturječja, strahova i beznađa stvarnosti – primjerice, uz pomoć mitologiziranja ili idealiziranja životnih okolnosti. Izrael nije poznao nikakvo mitsko odnosno idejno 'bogatstvo u duhu' kojim bi se bio mogao iznad vlastitih strahova, iznad osjećaja tuđine u egzilu te iznad povijesti stradanja koja ga je uvijek iznova snalazila. Izrael je u svojoj najunutarnijoj biti ostao mitski i idealistički nijem.« (J. B. Metz / T. R. Peters, *Pasija za Boga i zbog Boga*, str. 27).

⁴⁹ O važnosti religija u oblikovanju nacionalnih narativa odnosno nerijetko nepovijesnih mitova u službi nacionalističkih ideologija kod naroda u BiH pogledati: S. R. Goodwin, *Uloga religije u formiranju bošnjačkog, srpskog i hrvatskog nacionalnog narativa*, u: *Trauma i pomirenje* (zbornik radova). Trauma centra, Sarajevo 2009, str. 95–128.

⁵⁰ Kad je u pitanju katolička tradicija pogledati: A. Kristić, »Nacionalno-crkveni katolicizam«, *Bobovac*, XIV(2008), 164, str. 6–7.

5. Izricanje terapije

Postaje razvidno da je za ozdravljenje javnoga govora vjerskih institucija i teološkoga govora uopće u BiH (ali i u cijeloj regiji) presudan proboj do etičke konkretnosti, a upravo je etička konkretnost temeljno obilježje božanskih objava na kojima se korijene religijske tradicije u BiH. A taj će proboj biti moguć tek u slučaju radikalnog raskida unutar bosanskohercegovačkih vjerskih institucija s kompromisnim i radikalnim oblicima religioznog života, odnosno s političko-religijskim nacionalizmom i fundamentalističko-karizmatikom duhovnošću. Jasno je da do tog proboja – obrata od načelnog ka konkretnom, od frazeologije ka zbiljskom – može doći samo posredstvom božanske milosti koja je nosivi temelj autentičnog religijskog, ali uopće i ljudskog života. Na čovjeku je, odnosno na vjerskim institucijama da se upute onamo gdje im je zajamčen susret s božanskom milošću koja preobražava ne samo govor, nego i djelovanje. Koje je to mjesto i kako se na to mjesto dopijeva suglasne su i židovska i kršćanska i islamska religijska tradicija. To mjesto je konkretan i zbiljski svijet konkretnih ljudi onkraj svih metafizičkih, nacionalističkih ili intimističko-pobožnjačkih fantazmi.

Ukoliko žele progovoriti autentičnim teološkim govorom u javnosti, vjerske institucije moraju govoriti iz konkretnog i zbiljskog svijeta konkretnih ljudi, moraju ga naučiti prosuđivati odozdo, iz perspektive izrabljenih, nemoćnih, potlačenih i prezrenih, ukratko trpećih. Samo sučeljene s konkretnim licima trpećih, postat će svjesne i potresene bezbožnošću svakoga načelnog govora u javnosti, pa i onoga vlastitoga. Da bi raskinule s bezbožnim načelnim i apstraktnim govorom, vjerske se institucije na našim područjima, a poglavito njihovi poglavari, moraju odvažiti na konkretnu promjenu mjesta na kojem stoje i s kojeg, procjenjujući svjetsku zbilju, govore u javnosti. To novo mjesto mora biti među konkretnim žrtvama konkretnih, a ne neosobno-mitskih, protuljudskih i protubožanskih političko-ekonomskih sila, koje se tako rado kite kršćanskim ili islamskim imenom. Taj zahtjev za promjenom mjesta s kojeg se govori (i djeluje, jer je autentičan religijski govor uvijek djelatan govor) u ime zadobivanja etičke konkretnosti govora korijeni se zapravo na biblijskom konkretizmu

o kojem govori *Prispodoba o Posljednjem sudu* iz 25. poglavlja Matejeva evanđelja, koja je po sudu mnogih egzegeta ni više ni manje nego sažetak i bit evanđelja.

U *Prispodobi o Posljednjem sudu* (Mt 25, 31–46) kao kriterij božanskog suđenja ne javlja se pravovjernost odnosno dogmatska čistoća, dakle, fanatično zauzimanje za religijska načela i pravila, niti način ophođenja prema svetim utemeljiteljskim spisima, niti visina financijske potpore pružene vjerskim institucijama i autoritetima, nego jedino sasvim konkretan odnos prema gladnima, žednima, beskućnicima, golima, bolesnima, utamničenicima, dakle, konkretnim žrtvama povijesti odnosno jednog konkretnog nepravednog društveno-političkog sustava, a ne smije se smetnuti s uma da su se kroz povijest sve do danas kreatori takvih neljudskih struktura fanatično zaklinjali u vjernost *Bibliji* ili *Kur'anu*, a drugačije nije bilo niti kod nas u predvečerje 90-ih godina 20. stoljeća.

Odnos prema konkretnim žrtvama nepravednih društveno-političkih odnosa eshatološki je kriterij božanskog suđenja jer se upravo s tim žrtvama poistovjećuje sam Isus, a preko njega i sam Bog – »Zaista, kažem vam, meni ste učinili koliko ste učinili jednomu od ove moje najmanje braće.« (Mt 25, 40) – pa te žrtve za kršćane predstavljaju povlašteno mjesto susreta s božanskom milošću, samim Bogom, jer su na svojevrsan način sakrament Božje nazočnosti u svijetu. Ne čudi da su se obraćenja velikana kršćanskog života i misli začínjala ustvari redovito kad su se ti pojedinci usudili otići među svoju »najmanju braću«, žrtve društva i vremena u kojem su živjeli.

Za međureligijski dijalog, i to ne prvenstveno onaj na razini nauka nego na razini prakse, solidarnog angažmana za žrtve socijalne nepravde i protiv struktura koje porađaju te žrtve, važno je istaknuti postojanje hadisa sa istom porukom: »Moj robe, bio Sam gladan, a ti Me nisi nahranio, bio Sam žedan, a ti Me nisi napojio, bio Sam bolestan, a ti Me nisi obišao. Zbunjen čovjek odgovara, pa kako sam to mogao napraviti? Bog mu onda objašnjava: Jedan je moj sluga bio gladan, drugi žedan, treći bolestan, a ti nisi ništa učinio.« (Hadis Kudsi).

Dakle, samo se s toga mjesta istinski može razumjeti srž židovstva, kršćanstva i islama odnosno beskompromisno prihvatiti i praktici-

rati etička konkretnost židovske, kršćanske i islamske objave bez bezbožnog straha za institucionalnu sigurnost ili bezbožne žudnje za sigurnošću i bogatstvom koje ne priliči niti jednoj vjerskoj instituciji, pogotovu ne u društvu sapetom socijalnom nepravdom. Samo pod uvjetom promjene (fizičke koliko i mentalne) mjesta na kojem se živi i s kojeg se govori iz vjerskih institucija u BiH i regiji, začut ćemo autentičan, a to znači konkretan etički, teološki, naposljetku ljudski govor, konkretan koliko je konkretna svagdanja patnja konkretnih ljudi u našem konkretnom vremenu, govor koji ne samo zahtjeva nego i polučuje konkretno solidarno djelovanje. Kolikogod veliki simbolički potencijal imali vjerski poglavari na temelju svoje službe za mučnu ali spasonosnu promjenu, važan doprinos mogu dati voditelji vjernih zajednica u bazi – lokalnih župskih zajednica i džemata – gdje se zapravo jasno i vide razorne posljedice socijalne nepravde. Jer za sve vjerske institucije, ukoliko žele biti ljudske institucije i prakticirati solidarnu odgovornost za svijet, vrijedi ono što je D. Bonhoeffer zaronjen u konkretnost vlastitog vremena napisao o autentičnoj Crkvi: »Crkva je samo onda Crkva kad postoji za druge. Ponajprije mora ona pokloniti svoje vlasništvo onima koji trpe nevolje... Crkva mora sudjelovati u svjetovnim zadacima ljudske zajednice, i to ne vladajući, nego pomažući i služeći. Ona mora reći ljudima svih zvanja što je to život s Kristom, što znači postojati za druge.«⁵¹ Samo u tom slučaju vjerske institucije će i u BiH javnim govorom i djelovanjem pripravlјati ono što je nada svih religija, a što se u kršćanskoj tradiciji imenuje sintagmom Božjega kraljevstva među ljudima. Bez pripravlјanja puta Kraljevstvu Božjem, koje je u konačnici djelo Božje, a to pripravlјanje nije ništa do solidarni angažman za žrtve nepravdanih društveno-političkih struktura, vjerske institucije prakticirat će porugu Boga goru od bilo koje bezbožničke poruke, puko religiozno zazivanje Boga umjesto vršenja konkretne Božje volje.

Proboj Božje milosti u srce čovjeka, doduše, ne može zapriječiti ništa, ali postoje društveno-politička stanja koja otežavaju vjeru. Onaj tko je gladnoga ostavio da gladuje, gologa bez odijela, utamničenoga u

⁵¹ D. Bonhoeffer, *Otpor i predanje*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1974, str. 178.

okovima... – a sve su to čini vrhunske uvrede Bogu – kriv je za nevjeru gladnoga, gologa, utamničenoga... ukoliko ne dođe do vjere.

No, postoji li ta svijest u vjerskim institucijama i prožima li ona javni govor vjerskih institucija u BiH (i regiji)?

6. Zaključak

Ne sumnjam da će ova analiza, čiji je konačni rezultat poguban – autentičnoga javnoga govora od strane vjerskih institucija u BiH gotovo da i nema, odnosno potrebujemo posvemašnje uskrnuće iz smrti teološkoga govora uopće, pa time i javnoga govora vjerskih institucija – izazvati šok, ako ne i bijesno ogorčenje. No, pravu istinu koja mi se nameće zapravo još nisam uopće ni izrekao, a ona je ono posljednje što bi nas moralo nagnati na trijezno prihvaćanje stanja teološkoga govora uopće i javnoga govora vjerskih institucija u BiH ali i u čitavoj regiji:

Posljedica načelnog i apstraktnog teološkog govora, uključujući javni govor domaćih vjerskih institucija, od predvečerja 90-ih godina prošlog stoljeća do danas, ali i ranije, stravična je konkretnost »šoka kontingencije« koji smo doživjeli tijekom posljednjeg rata, a koji metaforički simboliziraju imena tri grada – Vukovar, Srebrenica i Sarajevo – dakle, stravična konkretnost civilnih žrtava stradalih u tim gradovima.

Jer su prijekor načelnog govora konkretne žrtve, nećemo imati autentičnoga teološkog govora, pa time niti autentičnog govora vjerskih institucija u BiH (i regiji), sve dok posvema ne budu potresene spomenutim »šokom kontingencije«, dakle, konkretnim žrtvama posljednjeg rata, koje zapravo svjedoče o istini naše kršćanstvenosti i islamstva, ljudskosti naprosto. Kao konačni zahtjev povrata autentičnosti teološkoga i javnoga govora vjerskih institucija u BiH, ali i u čitavoj regiji, nameće se nešto što bi se moglo nazvati *katoličkom, pravoslavnom i islamskom teologijom nakon Vukovara, Srebrenice i Sarajeva.*

Neće više biti moguć autentičan teološki govor iz islamske perspektive ako u njemu ne budu primjerice odjekivali krikovi žrtava iz Kazana i s Uzdola, kao što neće biti moguć autentičan teološki govor iz pravoslavne perspektive ako u njemu ne budu odjekivali krikovi žrtava iz Vukovara i Srebrenice, kao što, naravno, neće biti moguć niti autentičan teološki govor iz katoličke perspektive ako u njemu ne budu odjekivali krikovi žrtava iz Ahmića i Gabele. Vrijeme je da se teološki govor, kao i javni govor vjerskih institucija u BiH i regiji, oblikuje pred licem i nijemim krikovima žrtava iz posljednjeg rata, kako bi prevladao svaki oblik arogantnosti i trijumfalizma i postao barem malo više djelatno sućutan govor, naprosto malo više ljudski govor, pa bi bio osjetljiviji i na patnju žrtava u poraću, poglavito na socijalne nepravde. Tek u tome slučaju bi javni govor vjerskih institucija u BiH (i regiji), izvirući iz uskrsloga teološkoga govora, mogao pridonijeti nužnoj preobrazbi naše ljubavi prema vlastitome narodu i domovini, ali i preobrazbi razumijevanja veličine uopće, dakle, sveukupnoj i sveobuhvatnoj društveno-političkoj obnovi. Time bi ujedno prestala i svaka, umišljena ili objektivna, bojazan od nestanka, eliminacijom ili asimilacijom, bilo koje nacionalne, religijske ili kulturne zajednice u BiH i cijeloj regiji.

Literatura

- Babić, M. (2002), *Nasilje idola*. Sarajevo: Did.
- Bajsić, V. (1993), »Mehanizmi grupnog ponašanja – Granice čovjekovih mogućnosti«, *Bosna franciscana*, 1(1993), str. 31–46.
- Bajsić, V. (2000), *Život i problemi crkvene zajednice*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bonhoeffer, D. (1974), *Otpor i predanje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bonhoeffer, D. (2009), *Etika*. Rijeka–Zagreb: Ex libris – Synopsis.
- Chouraqui, A. (2005), *Deset zapovijedi danas*. Zagreb: Konzor.
- Feldmann, Ch. (2002), *Ivan XXIII. – Njegova ljubav i njegov život*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Frieling, R. (2009), *Put ekumenske misli – Uvod u ekumenologiju*. Zagreb: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.
- Kristić, A. (2007), »Oscar Romero – Proročki vapaj za socijalnom pravdom«, *Svjetlo riječi*, XXV(2007), 291, str. 25–27.

- Kristić, A. (2008), »Bartolomé de Las Casas – Zlato ili Bog«, *Svjetlo riječi*, XXVI(2008), 308, str. 45–47.
- Kristić, A. (2008), »Dom Hélder Camara – Franjo Asiški dvadesetog stoljeća«, *Svjetlo riječi*, XXVI(2008), 307, str. 45–47.
- Kristić, A. (2008), »Institucionalni katolicizam«, *Bobovac*, XIV(2008), 165, str. 6–7.
- Kristić, A. (2008), »Nacionalno-crkveni katolicizam«, *Bobovac*, XIV(2008), 164, str. 6–7.
- Kristić, A. (2009), »Papa Ivan XXIII – San o Crkvi služenja«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 320, str. 45–47.
- Kristić, A. (2009), »Simone Weil – Kršćanka izvan Crkve«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 321, str. 45–47.
- Kristić, A. (2009), »Thomas Merton – Mistika i otpor«, *Svjetlo riječi*, XXVII(2009), 319, str. 45–47.
- Kušar, S. (2000), »Proročko-kritička dimenzija teološke misli«, *Bogoslovska smotra*, 70(2000), 3/4, str. 725–744.
- Mardešić, Ž. (2005), *Odgovornost kršćana za svijet*. Sarajevo–Zagreb: Svjetlo riječi.
- Metz, J. B. (2004), *Politička teologija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Metz, J. B. (2009), *Memoria passionis – Provokativni spomen u pluralističkom društvu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Metz, J. B. / Peters, T. R. (2009), *Pasija za Boga i zbog Boga*. Sarajevo–Zagreb: Svjetlo riječi.
- Religija, moderna, postmoderna: filozofsko-teološka razmatranja*. Zadar–Zagreb: Hegelovo društvo / Hrvatski studiji – Studia Croatica.
- Rorty, R. / Gianni, V. / Zabala S. (2007), »Kakva je budućnost religije nakon metafizike?«, *Europski glasnik*, XII(2007), 12, str. 245–262.
- Rubem, A. A. (1996), *Teologija ljudske nade*. Zagreb: Naklada Naprijed.
- Sobrino, J. (2008), *Christologie der Befreiung*. Ostfildern: Matthisa-Grünewald-Verlag der Schwabenverlag.
- Sobrino, J. (2008), *Der Glaube an Jesus Christus – Eine Christologie aus der Perspektive der Opfer*. Ostfildern: Matthisa-Grünewald-Verlag der Schwabenverlag.
- Trauma i pomirenje* (zbornik radova) (2009), Sarajevo: Trauma centra.
- Volf (1996) *Trinität und Gemeinschaft – Eine ökumenische Ekklesiologie*. Mainz – Neukirchen-Vluyn: Grünewald – Neukirchener.
- Weil, S. (2000), *Nadnaravna spoznaja*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Weil, S. (2003), *Ukorijenjenost – Preludij za deklaraciju o dužnostima prema ljudskom biću*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Weil, S. (2004), *Težina i milost*. Zagreb: Litteris.
- Zizola, G. (1977), *Utopija Ivana XXIII*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

KAZALO IMENA I POJMOVA

- Ahmići, 200
Alić, Džemaludin, 126, 128
Alić, Salih, 129
Alternativna Televizija/ATV 70
Alžir, 118
Andrić, Ivo, 127, 129, 132, 135
Anđelović, Petar, 146, 148, 149, 150, 154
Apatija teološkog idealizma, 191
Armija BiH, 17, 19, 20, 72, 110
Augustin, Aurelije, 139
Australija, 37, 39
Austro-Ugarska, 23, 113, 117, 119, 120, 129
Avramov, Smilja, 16
Aziz, Fahd Ibn, 149
- Bajsić, Vjekoslav, 180
Baltić, Jako, 131
Banovići, 42
Banja Luka, 17, 18, 29, 37, 38, 43, 45, 70, 109, 113, 153, 158
Banjalučka biskupija, 45, 52, 53, 109
Banjalučka regija, 36, 37, 38, 43
Bašagić, Safvet-beg, 23
Beč, 150
Bećirević, Mustafa, 149
Beecroft, Robert, 95, 96
Behar, 26
Belgija, 89
Benić, Bono, 131
Beograd, 10, 26, 128, 136
Bezentitetska Bosna i Hercegovina, 1
BHRT, 74, 75
Bijeljina, 38, 70, 158
Bilandžić, Dušan, 16
Biskupska konferencija BiH, 31, 143, 151, 152, 153, 154
Boban, Mate, 16
Bogdanović, Marijan, 131
Bonhoeffer, Dietrich, 190, 191, 193, 194, 198
Boras, Franjo, 16
Bosanska Gradiška, 38
Bosanska krajina, 36, 37
Bosanska Krupa, 38, 42
Bosanska Posavina, 16, 17, 36, 37, 152
Bosanski Brod, 16
Bosanski Hrvati, 113, 114, 154
Bosanski identitet, 119
Bosanski ključ, 117
Bosanski Muslimani, 23, 24, 25
Bosanski Petrovac, 38, 42
Bosanski Šamac, 16
Bosanskohercegovačka književnost, 123, 124, 129, 133, 135, 137
Bosanstvo, 113
Bosna Srebrena, 13, 146, 148, 149, 150, 153
Bošnjaci, 2, 5, 6, 19, 20, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 46, 47, 75, 87, 108, 113, 114, 115, 116, 119, 151, 156, 157, 158
Bottomore, Thomas, 108
Bratunac, 38
Brčko, 16, 36, 42
Brešić, Vinko, 128
Brkić, Marko-Antonio, 83
Brkić, Milenko, 83
Broj katolika u BiH, 58
Broz, Josip - Tito 120
Bubalo, Ivan, 149
Bubalo, Janko, 127
Budak, Pero, 125, 127
Bugojno, 36, 37, 42
Busovača, 38
- Cazinska Krajina, 18
Ceri, Mustafa, 118
Clinton, Bill, 149
Crna Gora, 70
Cvetković-Mačekov sporazum o podjeli Bosne, 29
Cvitković, Ivan, 107
- Čapljina, 36, 37, 38, 42, 113
Čerkez, Vladimir, 127, 132
Čile, 118
Čović, Dragan, 29, 30

- Ćatić, Musa Ćazim, 129
Ćorić, Šimun Šito, 127
Ćorović, Svetozar, 129
- Daytonski sporazum/Dayton, 2, 7, 17,
18, 19, 37, 64, 65, 67, 69, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158, 160,
162, 163
- Demirel, Sulejman, 149
Demografsko-migracijski problemi, 35
Demografsko stanje Hrvata u BiH, 109
Demografsko stanje katolika u BiH, 45
Depolitizacija, 7, 8, 9, 13, 14, 15, 17,
18, 20
Depolitizacija Hrvata u BiH, 8, 13, 15,
20
- Derventa, 16
Detroit, 118
Dijaspora, 27, 28, 39, 121, 136, 162
Divković, Matija, 131
Dizdar, Mak, 132, 133, 134
Doboj, 17, 38, 43, 92, 96, 158
Dobojska regija, 37, 43
Dodik, Milorad, 29, 30
Dogovori o podjeli BiH, 16
Doko, Jerko, 14
Dom naroda, 19, 20, 73, 157
Donji Vakuf, 42
Drugi val iseljavanja, 36
Drugi vatikanski sabor/koncil, 140, 170
Drvar, 17, 18, 38, 40
Državnički/državni identitet, 8, 9, 108
Dubrovnik, 18, 138
Duraković, Enes, 133
Duvno, 36, 42
Dvije škole pod jednim krovom, 41, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95,
96, 99, 161
- Džaja, Srećko, 131
- Entitet, 5, 6, 19, 20, 30, 31, 43, 65, 74, 79,
91, 94, 152, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161
Erotel, 72, 73, 77
Etničke stranke, 37
Etnički ključ, 117
- Etničko preseljenje, 17
Europska unija, 6, 41, 72, 114, 141, 155,
160, 162
Europski Jeruzalem, 142
- Federacija BiH, 5, 17, 18, 19, 20, 29, 36,
30, 37, 38, 39, 40, 41, 69, 73, 91, 92,
108, 109, 110, 151, 157, 158
Filandra, Šaćir, 23
Foča, 38
Fojnica, 36
Frangeš, Ivo, 126, 128
Franjevačka provincija Bosna Srebrena,
13, 148, 150, 151, 153
Franjevci, 130, 131, 132, 133, 146, 147,
148, 150, 151, 153, 154, 175, 185
- Gabela, 200
Gabrić-Bagarić, Darija, 130
Gacko, 38
Gajret, 26
Galli, Boutros Boutros, 149
Genocid, 19, 148, 163
Glamoč, 17, 18, 38, 40, 42
Gornji Vakuf-Uskoplje, 42, 109
Gračanica, 42
Gradačac, 38
Gradišće, 125
Građanska nacija, 119
Grahovo, 17, 18, 38, 40
Graz, 16
Gromiljak, 109
Grubišić, Vinko, 127
Grude, 11, 112
Gudelj, Petar, 127
- Hadžić, Fadil, 127
HDZ, 9, 10
HDZ BiH, 9, 10, 13, 20, 29, 37, 38
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 7
Hercegovačka provincija, 148
Hercegovačko-neretvanski kanton, 91,
98, 99, 100
Hercegovina, 24, 112, 114, 119, 125
Horozović, Irfan, 126
Hrvati, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13,
14, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 25, 26, 27,

- 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 61, 62, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 97, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 138, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 164
- Hrvati islamske vjeroispovijesti, 25
- Hrvati u Bosni i Hercegovini, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 27, 28, 30, 41, 43, 45, 86, 87, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 151, 154
- Hrvatska književnost u BiH, 123, 124, 125, 129
- Hrvatska kultura, 4, 123, 124, 136
- Hrvatska Republika Herceg-Bosna / HR H-B, 15, 16, 30
- Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna / HZ H-B / HB, 11, 12, 13, 14, 15, 30
- Hrvatska/RH, 2, 3, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 27, 31, 36, 41, 43, 85, 87, 88, 120, 145, 149, 151
- Hrvatski homo duplex u BiH, 28
- Hrvatski identitet na granici, 112
- Hrvatski identitet u BiH, 107, 111
- Hrvatski jezik, 41, 76, 77, 80, 114, 115
- Hrvatski narod, 1, 2, 4, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 24, 35, 36, 40, 41, 42, 43, 90, 126, 146, 147, 153, 154, 156, 157
- Hrvatski nastavni plan i program u BiH, 85, 86, 87
- Hrvatsko-bošnjački sukob / rat, 26, 27, 30, 36
- Hrvatsko narodno vijeće BiH, 31, 38
- Hrvatstvo, 90, 111, 112, 116, 120, 123, 126, 136
- Humanitarna ingerencija, 141
- HV, 17, 18
- HVO, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 65, 110
- Ilijaš, 110
- Interkulturalnost/interkulturalizam, 6, 96, 97, 107, 123, 124, 134
- Isaković, Alija, 26, 126
- Iseljavanje Hrvata, 36, 39, 41, 43, 61
- Islamofobija, 176
- Islamska zajednica, 118, 148
- Isus Krist, 140, 144, 145, 182, 185, 191, 197
- Italija, 125
- Ivanković, Željko, 123, 128
- Izbjeglice, 37, 38, 39, 45, 142, 144, 149, 152, 162
- Izetbegović, Alija, 15, 18, 23, 149
- Jablanica, 36, 42
- Jajce, 18, 37, 42
- Jakovljević, Ilija, 132
- Javni RTV servis, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81
- Jedan nastavni plan i program, 86
- Jeljcin, Boris, 149
- Jergović, Miljenko, 135
- JNA, 16, 36
- Jović, Borisav, 16
- Jugoslavija, 9, 10, 23, 26, 29, 65, 113, 126, 129, 130, 132, 134, 135, 148, 158, 161, 163, 189
- Kakanj, 37, 38, 39
- Kalesije, 38
- Kanada, 37, 39
- Karadžić, Radovan, 3, 16, 18
- Karadžorđevo, 16, 17
- Katolici u BiH, 45, 46, 47, 49, 58, 59, 60, 86, 96, 109, 110, 111, 115, 117, 119, 120, 125, 133, 140, 142, 146, 147, 151, 152, 164, 170
- Katolička crkva/Crkva, 62, 115, 118, 136, 139, 140, 142, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 153, 160, 161, 162, 163, 170, 175, 180, 182, 190, 191, 193, 198
- Katolička crkva u BiH, 140, 144, 145, 147, 153, 161, 163
- Katolički identitet, 110, 111, 115
- Kazaz, Enver, 123
- Kikić, Hasan, 129
- Kiseljak, 36, 38, 42
- Kladanj, 42
- Knežević, Antun, 131
- Koedukacija, 83, 84, 95

- Kohl, Helmut, 149
Komarica, Franjo, 148, 153
Komšić, Ivo, 7
Konfesionalna prisutnost u BiH, 47
Konfesionalni ključ, 117
Konstitutivnost, 1, 2, 3, 5, 8, 16, 20, 28, 38, 42, 43, 76, 77, 84, 90, 96, 108, 118, 123, 124, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163
Konjic, 36, 37, 38, 42
Kordić, Dario, 13, 15
Kordić, Ivan, 127, 128, 133
Kordić, Lucijan, 127
Koroman, Veselko, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 137
Kotor Varoš, 38
Krajišnik, Momčilo, 16
Kranjčević, Silvije Strahimir, 125, 132
Kreševska deklaracija, 31
Kristić, Alen, 167
Kršćanstvofobija, 176
Kršić, Jovan, 129
Krtalić, Ivan, 128
Kuharić, Franjo, 149
Kukić, Slavko, 63
Kult straha, 107
Kulturni identitet, 4, 41
Kuna, Herta, 130
Kupres, 16, 17, 38, 42, 77
Kutleša, Vladan, 16
- Ladan, Tomislav, 125
Ladin, Ilija, 127, 133
Lajčak, Miroslav, 74
Lao Ce, 107
Lastrić, Filip, 131
Lašvanin, Nikola, 131
Lerotić, Zvonko, 16
Lešić, Josip, 128
Livno, 17, 36, 37, 38, 42, 77
Lončar, Mate, 128
London, 14, 149
Lovrenović, Ivan, 130, 133, 137
Lukavac, 37, 38, 42, 110
Lukić, Vitomir, 126, 127, 128, 130, 133
- Ljubuški, 36, 42, 85
- Mađarska, 125
Maglaj, 36, 37, 38, 42, 110
Mandić, Igor, 127
Manjača, 17, 18
Mardešić, Željko, 176, 177
Marija Zvijezda, 109
Marjanović, Mirko, 127, 130, 133
Markešić, Ivan, 10, 13
Markešić, Luka, 139
Markušić, Josip, 146
Martić, Grga, 131
Martić, Nikola, 127, 128, 133
Matoš, Antun Gustav, 129
Mediji, 41, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 114, 126, 157, 161, 177, 183
Međudržavno vijeće, 3
Međunarodna zajednica, 2, 3, 6, 29, 32, 38, 67, 74, 75, 76, 80, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 96, 142, 155, 156, 160, 164
Mesić, Stjepan, 1, 16
Mešić, Ademaga, 23
Mešihat islamske zajednice Bosne i Hercegovine, 148, 149
Metz, Johann Baptist, 185
Mihailović, Kosta, 16
Mihalić, Slavko, 127
Miličević, Nika, 133
Milošević, Slobodan, 16, 17, 18, 20, 29, 36
Minić, Miloš, 16
Ministarsko vijeće, 20
Ministarstvo obrane RH, 15
Mitterand, François, 149
Mješovita komisija za razgraničenje, 16
Mješoviti nastavni plan i program, 86
Mock, Alois, 149
Model posvemašnje ideologizacije, 84
Modriča, 16, 38
Mostar, 14, 27, 36, 37, 38, 39, 42, 45, 74, 88, 109, 138, 153, 158, 159
Mostarska biskupija, 45, 54, 55, 110
Mostarsko savjetovanje, 23, 24, 25, 130, 137
Mrkonjić-Grad, 17, 18
Mrkonjić, Zvonimir, 136
Mubarak, Hosni, 149

- Multikulturalnost/multikulturalizam, 89, 92, 95, 107, 155, 160
- Muradbegović, Ahmed, 26
- Muslimani, 10, 13, 15, 16, 23, 24, 25, 26, 45, 46, 47, 83, 117, 119, 129, 133, 134, 148, 149, 150, 154
- Nacionalni identitet, 1, 4, 5, 9, 76, 108, 111, 112, 114, 119, 146, 151
- Nacionalni interes, 1, 29, 73, 74, 77, 157, 181, 184
- Nacionalni status Bosanskih Muslimana, 25
- Načelo poštivanja suverenosti sujedne države, 3
- Narodna skupština RS, 72
- NDH, 113
- Nejednaka entitetska struktura, 19
- Neum, 77
- Nevesinje, 38
- Ničija zemlja, 1
- Nietzsche, Friedrich, 172, 17
- Novak, Slobodan Prosperov, 136
- Novak, Vjenceslav, 136
- Novi Travnik, 42, 109
- NTV Hayat, 70
- Njemačka, 107
- Odžak, 16
- OESS, 95, 96
- Olovo, 42, 110
- Opsada Sarajeva, 36
- Orašje, 16
- OSCE, 159
- Ostija, Josip, 132
- Papa Ivan XXIII., 140, 170
- Papa Ivan Pavao II., 141, 142, 149
- Parlament Federacije BiH/federalni parlament, 72, 73, 74, 91, 92, 158
- Parlamentarna skupština, 19, 20, 73
- Pavelić, Ante, 23, 120
- Pavletić, Vlatko, 127, 136
- Pavlović, Vladimir, 127, 133
- Pejanović, Mirko, 35
- Perić, Ratko, 153
- Perković, Marko-Thompson, 112
- Perry, Valery, 89
- Pešorda, Mile, 128
- Petritsch, Wolfgang, 157
- Politička eksimilacija, 87, 88
- Politički identitet, 3, 8, 9, 14, 28, 116
- Politički promiskuitet, 108
- Politički subjektivitet, 7, 8, 10, 19, 13, 14, 151
- Politika dekonstrukcije naroda, 7
- Pozderac, Hamdija, 26
- Pravoslavci u BiH, 45, 46, 47, 112, 116, 117
- Predsjedništvo BiH, 11, 18, 156
- Prijedor, 38
- Primarni identitet Hrvata u BiH, 111
- Prirodni priraštaj katolika u BiH, 60
- Prlić, Jadranko, 18
- Prnjavor, 38
- Proces depolitizacije Hrvata u BiH, 8, 10, 15, 20
- Proces odrođavanja Hrvata od BiH, 8
- Profesionalna transformacija medija u BiH, 66
- Prognanici, 17, 36, 37, 38, 42, 43, 46, 61, 144, 149, 150, 152, 154, 156, 158, 159, 164
- Prošireni suverenitet BiH, 16
- Prozor, 36, 42, 109
- Prvi val nasilnog progona i iseljavanje hrvatskog i bošnjačkog stanovništva, 36
- Puljić, Vinko, 142, 146, 148, 150, 153, 155, 160
- Pupačić, Josip, 127
- Rafsandžani, Hudžetul-islam, 149
- Raić, Božo, 12, 13
- Ranković, Aleksandar, 25, 132
- Rat, 1, 2, 4, 5, 6, 12, 15, 19, 20, 27, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 63, 64, 67, 68, 69, 72, 76, 77, 80, 81, 85, 89, 89, 90, 92, 107, 109, 110, 115, 126, 128, 129, 130, 132, 136, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 160, 162, 163, 164, 175, 176, 186, 189, 192, 193, 199, 200

- Ratnohuškačka logika, 64
Ratnohuškački žurnalizam, 64
Ravno, 112
Regulatorna agencija za komunikacije/
RAK, 68, 70
Religija/konfesija, 24, 25, 63, 75, 76, 107,
108, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 124,
140, 169, 170, 173, 174, 176, 176, 177,
179, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
193, 195, 196, 196, 197, 198, 200
Republika Srpska/RS, 2, 16, 18, 19, 20, 29,
32, 38, 42, 39, 64, 65, 72, 94, 99, 109,
110, 156, 157
Ricov, Joja, 127
RTV BiH, 69, 72, 75
RTV Federacije BiH/RTV FBiH, 69, 72,
73, 75
RTV RS, 72, 75
Rudanke, 17
Rumunjska, 125

SAD, 37, 39, 67, 141
Sandžak, 114
Sanski Most, 38, 42
Sarajevska nadbiskupija, 45, 50, 51
SDA, 37, 38, 72
SDS, 10, 37, 64, 72
Segregacija, 74, 83, 86, 87, 92, 96
Sekularizacija, 175, 187
Selimović, Meša, 133
Simić, Novak, 127, 128, 129
Skupština BiH, 9, 11, 19
Slovenija, 9, 36
Sodano, Angelo, 141
Spaho, Mehmed, 26
Split, 138
Srbi, 2, 6, 10, 12, 16, 17, 19, 23, 25, 29,
37, 38, 39, 40, 46, 47, 75, 83, 108, 109,
113, 114, 115, 116, 117, 128, 148, 154,
155, 156, 157, 158
Srbija, 3, 16, 37, 41, 70, 80
Srebrenica, 38, 186, 199, 200
Srebrenik, 42
Srednjobosanski kanton, 91, 101, 103
Srpsko građansko vijeće/SGV, 38
Stamać, Ante, 136
Starčević, Ante, 23, 26

Stigmatizirani identitet, 115
Stojić, Mile, 128, 134
Stolac, 36, 38, 42, 77
Sudar, Pero, 96, 150, 153
Sušac, Gojko, 128
Suško, Mario, 127
Svjetlo riječi, 185

Šaćir, Filandra, 23
Šaćirbegović, Muhamed, 18
Šantić, Aleksa, 129
Šarinić, Hrvoje, 16
Šentija, Josip, 16
Šimić, Antun Branko, 125, 128, 132
Šimić, Stanislav, 128
Šipovo, 17, 18
Škola za Europu, 96
Šoljan, Antun, 127
Šop, Nikola, 125, 128, 132
Španjolska, 89
Šubić, Anastazija, 127
Šubić, Zvonimir, 127, 129
Šušak, Gojko, 15
Šušak, Mario, 128

Tenžera, Veselko, 125
Teološki govor, 167, 168, 169, 170, 172,
173, 174, 178, 180, 188, 191, 194, 200
Teritorijalizacija hrvatske politike, 30
Teritorijalizacija srpske politike na Repu-
bliku Srpsku, 30
Thatcher, Margaret, 149
Tiha asimilacija, 89, 91, 92
Tikveš, 16
Toić, Dorotej, 161
Tolj, Drago, 148
Toma Akvinski, 139
Tontić, Stevan, 133
Travnik, 13, 36, 37, 42
Trebinje, 38, 113
Trebinjska biskupija, 45, 56, 57
Treći entitet, 5, 30, 161
Tri potpuno odvojena medijska sustava,
64
Trifković, Rista, 132
Tuđman, Franjo, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 20, 23, 29, 149, 161

- Tuzla, 37, 38, 42, 110, 158
TV BN, 70
TV TK, 70
- Udovičić, Martin, 13
Ujević, Tin, 129
UN, 88, 89
Ustav BiH, 2, 5, 19, 20, 75, 118, 160,
Ustavni položaj Hrvata u BiH, 2, 18, 19
Ustavni sud BiH, 72, 73, 74, 156, 157
Ustavni sud FBiH, 73
- Vareš, 36
Vatikan, 141, 141, 163
Vattimo, Gianni, 182
Vijeće Europe, 84
Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca/VKBI, 38
Visković, Velimir, 126, 128, 130
Visoki Predstavnik/OHR, 69, 72, 74, 75, 90, 118, 157
Višegrad, 18
Vitez, 38, 42, 85
Vjerske institucije, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200
Vlašić, Damjan, 13, 14
Vogošće, 110
Vojska RS, 16, 72
- Vojvodina, 125
Vrhbosanska nadbiskupija, 109, 110, 148, 149, 151
Vučićević, Stojan 125
Vukovar, 185, 199
Vukšić, Tomo, 45
Vuletić, Anđelko, 126, 127, 133
- Washington, 150
Washingtonski sporazum, 18, 156
Weber, Max, 107
Weil, Simone, 167, 169, 170, 171, 181, 186, 188
- Zagreb, 3, 9, 10, 11, 12, 26, 45, 85, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 138, 146, 148
Zastupnički dom, 19, 20, 73, 157
Zavidovići, 36, 37, 42, 110
Zenica, 36, 37, 38, 42, 91, 110, 112, 158
Zeničko-dobojski kanton, 91, 92, 96, 104
Zovkić, Mato, 149
Zvornik, 38
- Žanić, Pavao, 148
Ženeva, 18
Židovi, 62, 108, 117, 169, 171, 196, 197
Živinice, 37, 42, 110

Goran Sunajko

